

Іван Кедрин

Паралелі в історії
України

З нагоди 50-річчя Ризького Миру

Видавництво „Червона Калина”

Нью Йорк, 1971

Ivan Kedryn
PARALLELS IN UKRAINIAN HISTORY

“Chervona Kalyna” Publishers

New York, 1971

ІВАН КЕДРИН

ПАРАЛЕЛІ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

diasporiana.org.ua

Видавництво „Червона Калина”

Нью Йорк, 1971

Стаття „Паралелі в історії України” є відбиткою із каледаря-альманаха
„Свободи” за 1971 рік із невеликим доповненням.

Тексти історичних документів репродуковані фотографічним
способом із поданих джерел.

Заголовний напис на обкладинці роботи
арт.-маляра Богдана Титли

Printed in U.S.A.

“Svoboda” Press

81-83 Grand St., Jersey City, N.J. 07303

Ця публікація складається із статті у зв'язку з 50-тиріччям польсько-советського Ризького мирового договору та історичних документів, про які згадується у тій статті. Займаючись історичними актами українського політичного польонофільства і русофільства, ми не навели між документами конституції УССР з 30 січня 1937 р., ані її попередниць з 10 березня 1919 і 15 травня 1929 р.р., бо всі вони були творами гужинецького агресора, а не української політичної орієнтації.

Тут береться на увагу власне державно-політичні орієнтації — договори чи проголошення авторитетними гинниками, — продиктовані їм українським авторам їхнім розумінням державного інтересу України, — такі акти, які мають історичне значення. Тому залишено на боці ті польонофільські чи москвофільські партії і групи, які в більшій або меншій мірі стояли на службі окупантських режимів в Польщі або Росії та були насправді виявом безхарактерности.

Терміни „польонофільство” і „русофільство” вжито в розумінні державно-політичної концепції, себто орієнтації на Польщу, як на союзницю проти Московщини, чи на Московщину, як союзницю проти Польщі. Ні одна ні друга концепція не дискредитує її авторів, бо вони так власне розуміли інтерес України, — вони виходили з погляду української державної рації й були однаково добрими патріотами. Автори Галяцького договору Іван Виговський і Іван Немириг, представник післямазепинської еміграції Пилип Орлик у Парижі, Симон Петлюра та Андрій Лівчицький, творці Варшавського договору, орієнтувались на Польщу, як українського союзника, були такими самими державниками-патріотами, як автор Переяславського договору Богдан Хмельницький чи новітній ідеолог політичного русофільства й фактичний інспіратор Зятківського договору Василь Панейко, який майбутність України вбачав тільки в оперті на Росію і через союз з Денікіним хотів прихилити держави Антанти українській справі.

Кожний з тих актів політичного польонофільства чи русофільства був зумовлений різними моментами того часу. Автор не займається тут ближче ні одним із них, обмежившись тільки до ствердження характеру кожного з тих актів. Тому, що ні один із них не приніс добра Україні і що ані Польща ані Московщина не змінили свого ворожого супроти України й українців обличчя, що доводило до поневолювання України західнім чи північним сусідом і створило із нинішньої УССР

експлуатовану та русифіковану колонію Москви, автор витягає з тієї історичної науки логічні висновки.

Цікавлячись в цій публікації виключно актами міжнародного характеру, ми не брали тут на увагу українських публіцистичних творів, програм політичних партій, маніфестаційних політичних проголошень і т. п. актів внутрішнього характеру, дармащо вони надзвичайно важливі для вивчення історії української політичної думки.

Поза Ризьким договором, який становить вузлу тему друкованої тут статті, не присвягується ближчої уваги ні одному іншому наведеному в книжці міжнародному договорі, бо кожний із них є окремою для себе темою, має свою окрему літературу і присвячені йому вже окремі аналітичні твори.

Проголошені тут історичні документи впорядковані хронологічно. Вони подані мовами оригіналів, отже без власного перекладу, хоч, може, варто б його зробити. Вони передруковані з поданих джерел без будь-яких мовних і правописних змін.

У придбанні для друкованої тут статті відповідної літератури і повних текстів історичних документів, що їх треба було розшукувати в різних публічних і приватних бібліотеках в Америці, допоміжними були панове: Імре Кардашинець, Богдан Кравців, проф. д-р Олександр Оглоблін, Петро Постолук і д-р Ярослав Шав'як. Без їхньої ввічливої допомоги ця публікація не могла б появилися. Тому всім їм належить сердечна подяка.

Липень, 1971.

ПАРАЛЕЛІ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Коли часто чуємо фразу, що „історія повторяється”, то, очевидно, не треба розуміти її буквально. У різному часі й серед цілком змінених політичних відносин події не можуть повторятися. Зате бувають аналогії історичних подій, за їх внутрішнім змістом, за їх концепціями. Такі аналогії мають також велике значення для правильного вивчення історичної правди, яку можна пізнати тільки у прагматичній сполучі, у пов'язанні внутрішнього змісту всіх подій в одну цілість. Для пізнання розвитку української політичної думки необхідно ствердити і розглянути дві, так мовити, засадничі державно-політичні концепції, існуючі за Козаччини й новітнього періоду історії. Це — орієнтація на Польщу й орієнтація на Московщину, чи пак новітню Росію.

В обох тих періодах історії України, в 17-му і в 20-му сторіччях, знаходимо паралелі, що віддзеркалюють ті дві орієнтації. В обох тих віддалених одне від одного сторіччях знаходимо теж паралелі, як трагічно закінчувались спроби будувати майбутність України на союзі з одним із двох її історичних ворогів. В обох тих сторіччях, у 17-му ст. Козацько-гетьманської України, і в 20-му ст. Української Народної Республіки, маємо історичні паралелі, як Польща й Московщина договорювались для поділу України. Пригадка тих подій конечно, щоб дійти до логічного висновку, що вільна українська самостійна Україна може існувати тривко тільки в оперті у першу чергу на власні сили, на силу державної свідомости найширших народних мас,

Богдан Хмельницький
Гетьман України

Гетьман Богдан Хмельницький

яка продиктувала б створення власної збройної сили, готової і спроможної до оборони державної волі. Це не значить, що Україна не потребує і не потребуватиме союзників. Ніякий наряд і ніяка держава не можуть жити в ізоляції. Але порозуміння, союзи, договори мають тільки тоді дійсну тривку вартість, коли вони творені на базі рівного з рівним, а не на базі використання сильнішим слабшого союзника ради задоволення власних тимчасових амбіцій чи концепцій, ані теж не на базі шукання допомоги від сильнішого з узалежненням себе від нього.

ПОЛІТИЧНІ АНАЛОГІЇ 17-го і 20-го СТОРІЧЧЯ

Ото ж, конкретно, русофільська політична концепція виявилася в історії України найяскравіше в Переяслав-

ському договорі 18 січня 1654 року, що його Богдан Хмельницький склав з Московщиною, розчарований остаточно політичною невдачею воєн України проти Польщі та складених в їхньому ході союзів з Польщею. Без уваги на різні інтерпретації Переяславського договору, що їх зробили українські історики М. Грушевський, А. Яковлів, В. Липинський і інші, Дмитро Дорошенко правильно стверджує, що у практичному висліді так званих 11 статей, які становили зміст чи навіть текст Переяславського договору, „московський цар затримав за собою ніби найвищу владу над Україною.”¹ Смерть Богдана Хмельницького 6 серпня 1657 р. і щораз дошкульніший натиск московської агресивної політики супроти України спонукали гетьмана Івана Виговського, який прийшов до влади після короткого й номінального гетьманування 16-річного Юрка Хмельницького, скласти з Польщею Гадяцький договір, 16 вересня 1658, що його фактичним автором був, мабуть, високоосвічений і талановитий козацький дипломат Юрій Немирич. Найсвітлішим моментом зірвання України з Московщиною була перемога козацького війська над московським під Конотопом 28-29 червня 1659 року, але союз з Польщею був дуже непопулярний в українському народі і його низовому козацтві, що створило добрий ґрунт для московських інтриг. Розпочалися козацькі бунти, за вдруге обраного гетьманом Юрія Хмельницького поновлено Переяславський договір з Московщиною 1659 р., і для України розпочався сумний період, що його охрищено назвою „руїни”. На той період припала й жалюгідна „чорна рада” на Запоріжжі 1663 р. Після того, як гетьман Петро Дорошенко пробував протиставитися русофільському Іванові Брюховецькому на Лівобережжі, здушити бунти проти нього на Правобережжі й оперти-

¹ Дмитро Дорошенко: „Нарис історії України”, том II, стор. 38.

ся на третю силу — турків і татар, — Польща і Московщина використали колотнечу в Україні для підписання 13 січня 1667 р. договору в Андрусові, в якому поділилися Україною: Лівобережжя залишено під Москвою, Правобережжя під Польщею. Хоча історія Гетьманської України продовжувалась ще в наступному 18-му сторіччі і хоч гетьман Іван Мазепа зумів навіть зробити те, чого не вдалося його попередникові Іванові Самойловичеві — з'єднати Правобережну й Лівобережну Україну, проте трагічна битва під Полтавою 7 липня 1709 р. припечатала долю самостійної України. Формально і фактично поклав їй край наказ царя Петра I з 29 квітня 1722 р. про встановлення „Малоросійської Колегії” на місце українського Гетьманату. Перший поділ України між Польщу і Московщину з 1667 року був не тільки виявом польської імперіялістичної експансії на схід з претенсіями на землі України по Дніпро, але й доказом, що Польща й Московщина дивляться на Україну, як безсилу жертву, якою можна поділитися.

Деякі оті події, як сказано, знайшли свою подібність в подіях у 20-му сторіччі, після упадку царату в Росії й початку українського державницького здвигу. Дехто закидає політичне русофільство Українській Центральній Раді, яка в своїх трьох перших Універсалах говорила про автономію та федераційний устрій Росії та, зокрема, у своєму Другому універсалі виразно погодилась на автономію в обмеженому розмірі тільки 5-ох губерній. Але насправді це був тільки еволюційний шлях, що ним ішла українська національна революція, яка не мала під собою тієї природної бази, якою була б державницька свідомість мас. Проголошувати українську державу зараз весною 1917 року було б передчасним. Революція була для українства повною несподіванкою: воно було психологічно й ще менше організаційно невідготоване.

*Гетьман
Іван Виговський*

І так українське національно-політичне відродження ступало стомилевими кроками, бо українську державу творено з пустки. Тому історичний період від 1-го Універсалу 23 червня 1917 до 4-го Універсалу з 22 січня 1918 треба вважати за чудо. І тому й трудно підтягати автономізм перших двох Універсалів та федералізм Третього під поняття політичного русофільства, бо це було змагання за ступневе добування чогось, чого Україна не мала: адже з вибухом революції не було в Україні ні одної рідної народної чи середньої школи, весь державний апарат був російський, в одному Києві був 40.000-ий російський військовий гарнізон.

Актом політичного русофільства, яке прагнуло оперти українську державу на тісному зв'язку з Росією, була Грамота гетьмана Павла Скоропадського з 14 листопада 1918 року, в якій закликалося „стати грудьми на захист України і Росії”. Актом політичного русофільства був також договір Начальної Команди Української Галицької Армії з Командуванням російської Добровольчої Армії в Зятківцях 6 листопада 1919 р. Член Делегації Західньо-Української На-

Головний Отаман УНР
Симон Петлюра

родної Республіки на Мірову конференцію у Парижі 1919 р., д-р Михайло Лозинський має рацію, коли стверджує: „... Договір з Денікіном не мав характеру військового перемир'я, тільки був договором про перехід Галицької Армії під розпорядження Денікіна. Тим самим відпадають аргументи про безполітичний, чисто військовий характер договору. Коли армія якоїсь держави, найсильніша підпора державної самостійності і найсильніший інструмент державної політики, переходить в розпорядження ворога держави, то це найстрашніша політична трагедія, яка може стрінуги державу, страшніша від розбиття і капітуляції. . . Заслугою Диктатури (д-ра Євгена Петрушевича) можна вважати хіба те, що вона в останній хвилині не піддалася в розпорядження Денікіна, тільки виїхала за границю, де після деякого часу проголосила розрив з орієнтацією на Денікіна. . .”²

Але стався за існування Української Народної Республіки історич-

ний акт також політичного польонофільства, як вияв концепції опертя державної України на тісний союз з Польщею. 3-го жовтня 1919 р. виїхала до Варшави українська дипломатична місія, з участю наддніпрянських і галицьких політиків. Після складення декларації частиною тієї місії 2 грудня 1919 р., в якій визнавалося західній кордон УНР „починаючи від Чорного моря по ріці Дністрі і від Дністра між Польщею і Україною по ріці Збручі . . .” — себто після фактичного визнання за Польщею Східньої Галичини, галичани виїхали із складу тієї спільної місії. Переговори між УНР і Польщею продовжувались і 22 квітня 1920 року підписано так звану Варшавську конвенцію, яка насправді була союзом Української Народної Республіки з Польщею, що вможливив спільний похід тих двох держав проти большевиків. Тодішній начальник польської держави й головний командувач її військ маршал Йосиф Пілсудський видав відозву „До всіх мешканців України”, в якій заявляв: „... Польський уряд, визнаючи право України до самостійного державного життя, визнав Директорію само-

² М. Лозинський: „Галичина”, Відень, 1922, стор. 222.

Справа Зятківського договору УГА з Денікіном є по нинішній день контроверсійною проблемою серед живучих колишніх українських воєнків з часу нашої визвольної війни. Тут не розглядається умовин, серед яких постав той договір, ані інтенції, які керували його українськими авторами. Тому не згадується тут ані про розпачливу тодішню воєнну ситуацію обох українських Армій, номінально з'єднаних Штабом Головного Отамана, ані про політичних інспіраторів. Найбільш впливовим з-поміж них був тоді д-р Василь Панейко, перший секретар закордонних справ ЗУНР, автор книжки „З'єднені Держави Східньої Європи”, Відень 1922, яка подає всебічну аргументацію української державно-політичної русофільської концепції. Відкидаючи всі емоціональні моменти, які товаришать дискусіям на тему Зятківського договору, не може бути сумніву щодо його також політичного характеру.

стійної Української Народної Республіки з головним отаманом Симоном Петлюрою за верховну владу УНР." Зрештою, сам Пілсудський сказав і написав у своєму житті куди менше про свою „федералістичну” концепцію, як його політичні звелічники. Він був людиною скритою і самозакоханою, тому, ратифікувавши Ризький мировий договір з Росією з 18-го березня 1921 року, який перекреслював Варшавський договір з Україною, ніколи й ніде про це не говорив, як про програму своєї анти-російської політики.

Мовчазність Пілсудського стосується цілої його східньо-європейської політики, одною ланкою якої був союз з Україною за Варшавським договором з квітня 1920 року. Видатний сучасний польський історик, професор Пйотр Вандич з Сйльського університету, характеризує особовість Пілсудського, як „дивну комбінацію прагматизму й романтизму”. Він у своєму великому англomовному творі „Советсько-польські взаємини 1917-1921”,³ що появився в минулому році в Гарвардському видавництві, сам має сумніви щодо „федералізму” Пілсудського коли запитує: „Чи Пілсудський федераліст?” і покликується як на позитивну відповідь на цей запит не на твори й заяви самого Пілсудського, а на спомини Леона Васілевського „Пілсудські, яким го зналем” — Пілсудський, як я його знав. На політику Пілсудського щодо Сходу Європи кидає деяке світло його лист до Ігнацого Падеревського з 21 травня 1919 року, що його цитує проф. Вандич: „Говорячи про свою політику супроти Східньої Галичини, України, Литви, Білоруси й балтійських країн, Пілсудський покликався на головні цілі своєї східньої політики: не допустити до того, щоб прийшла згода на плян Великої Росії дійти до річки Бугу (давня лінія, що ділила Конгресове Королівство від царської імперії) та щоб „пропагувати унію всіх країн і народів, які живуть по-

між нами і корінною Росією — з нами, Польщею, а не з Росією, на базі федерації”. Однак тут треба ствердити, що Варшавський договір не натякав на ніяку федерацію чи унію України з Польщею, а був двостороннім договором, між двома державами.

Той же проф. Вандич стверджує, що українська проблема займала центральне місце в плянах Пілсудського. „Наполягання Польщі, щоб Росія відкликала кордонні постанови з поділу Польщі з 1772 року доводили до висновку, щоб Совсти завернули за Дніпро і тому Варшава мусіла прийняти остаточну політику супроти України. Політичні й військові причини сприяли союзові з лідером на еміграції Петлюрою і поляки задумали протиставити його советським плянам України”, — пише Вандич. Варшавський договір признавав Правобережжя Україні. На Правобережжі мали творитися три українські дивізії, для яких Польща зобов’язалась у військовому додатку з 24 квітня 1920 року до Варшавського договору, доставити зброю й амуніцію. Того свого зобов’язання Польща не дотримала і ген. Аркадій Валійський доходить у своїй аналізі того договору до правильного висновку: „Сьогодні... можна сміливо і певно сказати, що одною з головних причин нашої програми в 1920 році було невиконання поляками їх зобов’язань, що вони їх прийняли на себе щодо постачання зброї й амуніції своєму українському партнерові. Тільки тому уряд УНР не міг дістати сильну власну армію. Всі заходи українського командування збільшити свої збройні сили, розбилися на спротиві поляків. З цілого поведіння польського командування можна доходити до висновку, що Польща, підписавши з Україною союзницький договір, водночас згори не хотіла допустити, щоб той укра-

³ Piotr S. Wandycz: "Soviet-Polish Relations, 1917-1921". Cambridge, Mas., 1969.

їнський союзник мав сильну армію..."⁴

Цитований польський історик проф. Вандич пригадує інтерв'ю Пілсудського в лондонському „Дейлі Ньюз”, передруковане в 5-му томі 10-титомових зібраних творів Пілсудського, коли-то Пілсудський назвав свій союз з Україною „експериментом”. Треба думати, що він щиро хотів успіху того експерименту. Але, коли взагалі політику Польщі вели одночасно два табори — Пілсудський, його військовий штаб і група його політичних однопідумців, що зосереджувались довкола журналу „Ржонд і войско”, що були проти Росії і за союз з Україною, і Роман Дмовський, Станіслав Грабський і всі ті, що були за союз з Росією і проти України, то й при виконанні Варшавської конвенції з квітня 1920 року одні поляки хотіли виконання її, другі саботували її. Тому й створився такий трагічний парадокс, що польська армія йшла в союзі з українською армією проти Києва, але на Правобережжі, замість помагати Україні мерщій творити заплановані три дивізії, польська військова адміністрація просто грабувала все майно, передусім залізничне, що його тільки могла захопити і вивезти до Польщі. . .

7-го травня 1920 р. був найсвітлішим днем польсько-українського союзу: вмаршу польсько-українських військ до Києва.

Але вже тиждень після того розпочалася совєтська контрфорензива, яка відкинула польсько-українські війська далеко на захід, майже під саму Вислу на середньому відтинку фронту, з Армією УНР на південно-східньому відтинку. Однак, 16-18 серпня 1920 р. відбулася переможна для Польщі битва під Варшавою, після чого в найближчих двох тижнях відкинено большевиків на 200 миль на схід. Проте між Польщею і Совєтами встановлено воєнне перемир'я — без повідомлення про це українського уряду. 12 жовтня 1920 р. підписано в Ризі прелімінар мирового договору

й договору про воєнне перемир'я, в якому Польща відреклася від союзу з Українською Народною Республікою та визнала за „контрагента” „Українську Соціалістичну Совєтську Республіку”, тоді, коли на галицькому Поділлі воювала ще проти большевиків українська Армія. Її останній бій відбувся 21 листопада 1920 року, після чого українські воєнки опинилися за дротами польських таборів. Польсько-совєтські переговори продовжувались і завершилися підписанням 18 березня 1921 року Ризького миру, який насправді був новим, другим в історії України поділом України.

Варшавський договір між Польщею й Україною охрищено, як „договір Пілсудського й Петлюри”. Може трохи правди в такому окресленні, бо ані в польському ані в українському народі він не був популярний. У цьому теж паралеля між тим договором з 20-го сторіччя і Гадацьким договором з 17-го століття. Сам Пілсудський заявив у своїй промові у Вільні 24-го серпня 1923 року: „Большевицька армія була (в 1920-му році) настільки переможена, що я міг дійти, куди хотів. . . Але перешкодив мені в цьому брак моральної сили польського народу”. Сучасний нам інший видатний польський історик, професор східно-європейської історії в Бостонському університеті М. Дзєвановський, у своєму великому англомовному творі „Джозеф Пілсудскі” твердить, що „українська політика Пілсудського була ділом тільки невеликої групи його однопідумців з лівіци. Більшість народу не розуміла її”.⁵ Будучи звеличником Пілсудського та вважаючи, що суттю історичних заслуг Пілсудського була його вірність так званій федералістичній ідеї, названий

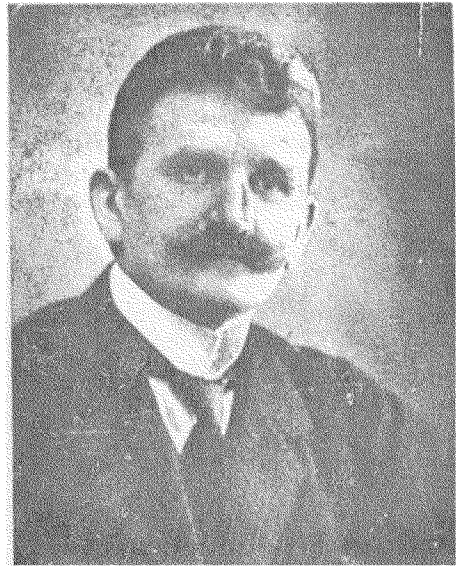
⁴ Ген. А. Валійський: Військовий аспект Варшавської конвенції 1920 року, „Голос Комбатанта” ч. 5, Нью Йорк, 1960.

⁵ М. N. Dziewanowski: „Joseph Pilsudski, A European Federalist”, Stanford, Calif., 1969.

польський історик стверджує й помилки, що їх зробив Пілсудський, а між ними — невміння передати свої ідеї масам, невміння створити власний політичний рух, недоцінювання сили польського й українського націоналізмів, діяння в оперті тільки на гурт лівих інтелектуалів, тодішньої Польської Соціалістичної Партії (ППС) та радикальних старшин. Всі звеличники Пілсудського та його політичні приятелі з часу Варшавського договору (бо після так званого Травневого перевороту в 1926 році він швидко відцурався тих приятелів) боронять його згоду на Ризький мир його безсильністю супроти більшості польського союму й народу, яка не хотіла дальшої війни проти московських большевиків та легковажила союз з Українською Народною Республікою, яка була квола.

З українського боку найбільше закидів проти Варшавського договору було з приводу визнання в ньому східного кордону Польщі на ріці Збруч. Галицький центр д-ра Євгена Петрушевича у Відні просто закидав Петлюри „зраду”, що він, мовляв, „вирікся” Галичини чи „продав” її за союз проти большевиків. Насправді не було чого вирікатися ні чим торгувати, бо Польща окупувала вже була всю Східню Галичину по Збруч з уповноваження Найвищої Ради в Парижі з 25 червня 1919 року. Це не суперечить тому, що текст Варшавського договору був для українців дуже некорисний: але він був власне віддзеркаленням слабости України, яка була союзником без території, без сильної армії, без сильних основ в народі.

Історичним фактом є, що Варшавський договір Петлюри був так само, як Гадяцький договір Виговського, виразником антиросійської державно-політичної концепції. Петлюра був державним мужем, знайшовши в Польщі самотню тоді реальну можливість продовжувати збройну війну проти червоної Росії. Пілсудський був державним мужем, який розумів,

*д-р Євген Петрушевич
Диктатор ЗУНР*

що майбутність Польщі треба оперти на союз з Україною проти Росії. У Ризькому мирі переміг той польський примітивний максималізм, який волюбив поділитися з Росією українськими землями, з пляном ті землі цілком спольонізувати й побільшити польську територію і польський нарід коштом українців. Той польський націоналізм, що мав усі ознаки зоологізму, бо заперечував національно-політичні й національно-культурні права й аспірації всіх тих „меншин”, що їх трактовано, як предмет для „ковтання” і „травлення”, наслідував цілком царську Росію у підході до українців: там була „Малоросія”, а Галичину охрищено офіційно „Малопольщею”. Перший поділ України з 1667 року не вийшов на здоров'я Польщі: в кругло 100 років пізніше прийшов перший поділ Польщі і за ним ще два інші і вона втратила не тільки українську Галичину й Правобережжя, але й польські корінні землі в користь західних і східного сусідів. І ту саму науку дістала Польща у 1939-му році: між сильною Німеччи-

ною і сильною Росією не може бути місця на Польщу з претенсіями бути великодержавою. Та ж сама правда стосується майбутности Польщі: не в оперті на Росію проти України, а в оперті на всі неросійські народи на Сході Європи, в першу чергу на на-рід український, може існувати неза-лежна Польща.

Тому, що саме тепер минає 50 років від підписання Ризького мирового до-говору, варто ближче приглянутися тій події, яка живо нагадує перший поділ України між Польщу й Москов-щину в Андрусові 1667 року.

ПОЛЬСЬКО-СОВЕТСЬКІ КОНТАКТИ І ПОЧАТОК ПЕРЕГОВОРІВ

З вибухом революції в Росії Поль-ща не була наставлена на війну про-ти большевиків, а радше на мир з кожним урядом Росії. Між совет-ським міністром закордонних справ Георгієм Чічеріним та польським мі-ністром закордонних справ, спершу Леоном Васілевським, пізніше Ігна-цим Падеревським і Станіславом Па-теком відбувся обмін численними но-тами й депешами. У Москві урядува-ла т. звана Польська Легація, яка переговорювала про зворот Польщі вивезених пам'яток мистецтва, про воєнне відшкодування і т. п. справи, пов'язані з нормалізацією польсько-російських взаємин. Ще 24 лютого 1920 року Комісія для закордонних справ польського союму під голову-ванням Станіслава Грабського, одно-го з передових „ен-деків”, націонал-демократів, що були власне голов-ними репрезентантами польської ру-софільської концепції, висловила зго-ду на переговори з московським большевицьким урядом. Ішов спір за місце переговорів, бо поляки хотіли вести їх в прикордонному містечку Борисові, а большевики пропонували Лондон, або Париж. На рішення піти на союз з Україною і піти разом із нею війною проти московських боль-шевиків вплинув розвій подій в Ук-

раїні: витискування Армії УНР на захід і наближення червоної армії безпосередньо до кордонів Польщі. Але вже під час польсько-советської війни, в часі переможного походу чер-воної армії й відвороту поляків з Ук-раїни на корінно польські землі, всі польські кола, невдоволені Варшав-ським договором, ворожі концепції польсько-українського союзу проти Росії, вживали всіх заходів, щоб по-миритися з Москвою.

Щоб дістати допомогу від Антан-ти і добитися її посередництва у за-миренні з большевицькою Росією, із-див до Парижу прем'єр Владислав Грабський. З того часу походить так званий договір у Спа, з 10 липня 1920 р., що його згодом польський сойм відкинув, як надто „скромний” для польських максималістів. Англія запропонувала була своє посередни-цтво між Польщею і Советами, але большевики відкинули те посередни-цтво, погоджуючися на безпосередні переговори. До Баранович на поль-сько-советському кордоні виїхала польська делегація під проводом д-ра Владислава Врублевського, але, ко-ли большевики продовжували свою офензиву, та делегація вернулася до Варшави. У Варшаві постав коалі-ційний уряд Вінцентого Вітоса з цент-ро-правого „Пяста”, який негайно ви-слав на переговори з большевиками нову делегацію на чолі з віце-мініс-тром закордонних справ Яном Домб-ським. Членами польської делегації

« Голова польської делегації на Ризь-ку мирову конференцію Ян Домбський, спершу член центрально-правого селянсько-го „Пяста”, згодом „Строніцтва Хлоп-ського”, був дуже гордий на Ризький мир, що його вважав за свою дитину, вікопомний для Польщі твір. У 1931 р. він видав у Варшаві „Покуй Рискі” і та 224-сторінкова книжка є найавтори-тетнішим документом про передісторію й історію того другого поділу України. До речі: советські джерела про Ризь-кий мир не мають з історично-науково-го боку ніякої вартости: це пропаган-дивне комуністичне навітлювання то-дішньої України і Польщі та існуючих в них течій.

на переговорах у Менську були ген. Антоні Лістовський, два вищі державні урядовці Владислав Врублевський і Казімерж Ольшовський, та шість репрезентантів соймових партій: Норберт Барліцький, Станіслав Грабський,⁷ Владислав Кернік, Адам Мечковський, Людвік Вашкевіч і Міхал Віхлінський.

Переговори спершу велися в Менську. Головою советської делегації був латиш К. Данішевський, до складу делегації належав також Микола Скрипник. На першому засіданні тієї конференції К. Х. Данішевський заявив, що Росія і Україна мають спільну делегацію, бо „Україна є в союзі з Росією”, і тому він очолює „російсько - українську” делегацію. Домбський відповів йому, що польські делегати думали, що Українська „Радянська” Республіка є частиною Росії, коли ж почули, що це самостійна республіка, то вони, польські делегати, мусять спитати Варшаву, чи мають мандат переговорювати також з „Радянською” Україною. Названий советський представник заявив, що „Російська й Українська Республіки нікому не накидають багнетами советського політичного устрою і комунізму. Можливість самовизначення повинні мати всі народи”.

Сподіваючися розбити Польщу, большевики створили вже 30 липня у „визволеному” Білостоці „Польський революційний комітет” (Польревком), який мав становити зав'язок нового польського комуністичного уряду. Членами того Польревкому були Юліян Мархлевський, голова, Фелікс Дзержинський (ославлений творець советського ЧеКа), Фелікс Кон, Едвард Прухняк і Юзеф Уншліхт. Очевидно, з перехиленням воєнного щастя в сторону Польщі той „Польревком” зник з політичної сцени і большевики ніколи про нього у мирових переговорах з Польщею не згадували.

Коли до Менська наспіла вістка про перемогу під Варшавою, про „чудо над Вислою”, то „ясно, змінилися ролі сторін за конференційним столом:

диктувати могли не большевики, а поляки. Проте большевики не позбулися свого арогантського пропагандивного тону й не виреклися своєї головної цілі: здобути від поляків формальне і фактичне перекреслення Варшавського договору з УНР та добитися зверхности Москви над Україною.

23 серпня 1920 року Данішевський, скинувши вину за польсько-советську війну виключно на Польщу, заявив: „Надії на мир не здійснилися тільки тому, що польський уряд відмовився від переговорів з советським урядом і раптом повів наїзд проти України, який накинув зненавиджене ярмо Петлюри, що його відкинув український нарід, і державний устрій з участю делегатів Польщі в правлінні Україною, замінюючи цю останню в польський протекторат . . .”

Коли большевики запропонували для визначення східного кордону Польщі так звану лінію Керзона,⁸ Домбський заявив: „Так звана лінія Керзона, пропонувана советським урядом, є майже тотожня з лінією третього розподілу Польщі від сторони Росії. Таким чином советський уряд хоче затримати при Росії все, що царський імперіялізм забрав у Польщі, накресливши будь-яку, на ніяких основах неоперту лінію. Польська делегація підкреслює, що польський елемент сягає далеко поза ту лінію, яку пропонує делегація дру-

⁷ Станіслав Грабський, професор львівського університету, кількакратний міністер освіти, був чільним робкопателем українського народного і середнього шкільництва. Але після приходу до Львова большевиків в 1939 р., він опинився у в'язниці разом з деякими українськими послами, зокрема з послом В. Целевичем, і щойно тоді він буцім-то змінив свої ворожі супроти українців погляди.

⁸ Назва пішла від тодішнього англійського міністра закордонних справ, лорда Керзона, який 11 липня 1920 року вислав Чічерінові із Спа депешу з пропозицією замирень між Советами й Польщею на базі кордонів, які більшменше покриваються з нинішніми польсько-советськими кордонами.

гої сторони, і при устійнюванні східних кордонів Польщі треба взяти вповні до уваги силу того елементу. Одночасно вважаємо, що Річпосполита признає народам, які замешкують території поміж нею і Росією, право демократичного самовизначення своєї долі". Очевидно, що фраза про „право до самовизначення" була сказана задля пропагандивного ефекту наверх, бо поляки ніколи не признавали права самовизначення ані українцям на Західній Україні, ані білорусинам чи литовцям, вважаючи, що зашкалі ними землі є — польськими.

ПЕРЕГОВОРИ У РИЗИ

Взагалі ж у Менську відбулося тільки 5 засідань і 2 жовтня 1920 року обидві сторони погодилися, щоб мирові переговори перенести до Риги. Перше засідання у Ризі відбулося 21 вересня 1920 року. Польську делегацію в Ризі очолював той сам Ян Домбський. Належали туди шарж д'аффер польського посольства в Латвії Вітольд Каменецький, амбасадор в Естонії Леон Васілевський, ген. Мечислав Кулінський і тих шість соймових послів, що були й у Менську. За єдиного знавця української проблеми та взагалі Сходу Європи можна вважати Леона Васілевського — всі інші, хіба з винятком соціяліста Н. Барліцького, були політичними русофілами. До речі: Леон Васілевський, людина дуже культурна, згодом дуже нерадо говорив про переговори в Ризі та про Ризький мир. Він заявив був авторові цих рядків, що „тепер не час про це говорити, а колись я про це напишу". Його політичні приятелі запевняли, що Васілевський мав дуже багато прикроців у Ризі від інших членів делегації і вернувся з Риги у пригніченому настрої. Після так званого травневого перевороту 1926 р., коли Пілсудський повернувся до майже диктаторської влади — він відсунув від впливу і будь-якого державного становища

Леона Васілевського, як і більшість своїх колишніх приятелів-однодумців з доби співпраці з українцями.

Головою советської делегації був уже Адольф Аврамович Йоффе, колишній перший делегат Москви на мировій конференції з центральними державами в Бересті, а двома іншими офіційними делегатами були Д. Ж. Мануїльський „від УССР" та Л. Л. Оболенський. Були теж „грузин" Сергей М. Киров і секретар І. Лоренц. Польська делегація дістала була від свого уряду виразну інструкцію, щоб „визнати уповноваження делегатів Советської Української Республіки" — тим самим Польща одночасно зламала Варшавський договір і розпочала переговори з ворогом свого вчорашнього союзника, який у тому часі ще воював на південно-східному фронті.

Ян Домбський дає тут такий коментар: „В той спосіб була пересуджена — бодай в періоді встановлювання миру між Совстами і Польщею — доля України, яка залишалася в обсягу російських впливів. В справі України російська делегація однаково у Менську, як у Ризі була абсолютно непоступлива. Заявив мені це цілком одверто Йоффе під час довірочної розмови в Ризі. Наполягання („уперанс се") польської сторони на українську справу погрожувало — не вважаючи на послаблення Росії — дальшою війною, невідомо, як довгою. Тієї війни Польща не витримала б на довшу мету, тим більше, що польські впливи на Україні, як виказала Київська виправа, були дуже малі, а союзницький з Польщею уряд Петлюри не зумів викликати ентузіазму українського населення, без чого організування нової держави неможливе... Таким чином, так звані буферні держави (Україна і Білорусь) залишалися в Советському Союзу, себто фактично при Росії. Федеративна програма була перекреслена розвитком подій". На другому з черги засіданні мирової конференції у Ризі (7-му включно з засіданнями у Менську)

Йоффе відчитав декларацію, яку схвалив був Всесоюзний Центральний Виконавчий Комітет у Москві 23 вересня 1920 р. Ставилось там вимогу до Польщі, щоб вона „визнала незалежність України, Литви й Білої Руси та визнала незалежність Східньої Галичини”, при чому казалось у тій декларації: „З свого боку Російська Федеративна Соціалістична Советська Республіка, взявши на увагу, що советський устрій ще не введений у Східній Галичині, готова згодитися на плебісцит на тому терені не згідно з советською засадою, себто голосуванням працюючих, а згідно з буржуазною демократичною засадою”. Очевидно, що більшовики під „незалежністю” України, Білоруси й Литви розуміли „советські республіки” тих країн, а їх вимога щодо Східньої Галичини була продиктована не любов’ю до українського народу, а суто пропагандивною ціллю та тактичним маневром, щоб за скреслення з листи своїх вимог справи Східньої Галичини виторгувати інші польські концесії. Так і сталося.

Заторкнену Советами справу Східньої Галичини польська делегація промовчала на пленарних засіданнях, зате виринула вона на так званій Головної Комісії, яку покликано до життя поруч із Комісіями територіальною, правничою і економічно-фінансовою. На другому засіданні Головної Комісії 4 жовтня 1920 р. польський делегат заявив, що „російська делегація втручається до справи Галичини, яка ніколи не була під владою Росії, до котрої Росія взагалі не має права втручатися і справа якої взагалі не належить до цієї конференції... Советська Білорусь не має ніяких об’єктивних прикмет державної самостійности і незалежности. Треба теж сумніватися, чи такі характеристичні прикмети має і советська Україна... Справа відношення між советською Росією і Україною ще не усталена. Річ Посполита Польська, не чекаючи на ініціативу збоку Росії, визнала самостійність Литви, України

і Білоруси... але Росія не дала реальної гарантії незалежности Білоруси й України, як теж не окреслено їх східні і південних кордонів та — після відвороту російських військ — не проголошено свободних виборів, себто конституанти у тих країнах, щоб вони в рівному, тайному, безпосередньому й пропорційному голосуванні вирішили свою долю і щоб Росія перестала репрезентувати ті держави...”

Тому, що польські делегати висловлювали здивування, як Україну можуть репрезентувати не-українці, Йоффе заявив: „...Спробу шановного голови польської делегації дискредитувати деяких представників українського уряду на тій основі, що вони колись були репрезентантами Росії, легко можна відкинути відкликом на деяких польських державних мужів, які свого часу явно боронили інтереси російської імперії, а тепер репрезентують інтереси Польщі...” Ян Домбський промовчусь, кого саме Йоффе конкретно мав на увазі і стверджує тільки, що „советські делегати погодилися не обговорювати справи Галичини”. Проте Йоффе заявив ще у цій справі таке: „Незалежність Східньої Галичини не є бажанням советських червоних армій, а волею цілого галицького населення, що не підлягає сумніву і знаходить свій вираз в заявах тих політичних партій, які своїм соціально-політичним світоглядом стоять значно ближче до Польщі, як до теперішньої Росії й України...”

На тасмному засіданні Головної Комісії Йоффе заявив одверто Домбському: „Росія не наполягає на заторкуванні справи Галичини. Заторкнута її з тактичних мотивів — якщо Польща виступила б із справою Петлюрівської України. Росія розуміє, що для Польщі конечна галицька нафта, але для Росії конечне українське збіжжя. Це для Росії справа передусім економічна. Росія може дати Україні самостійність, але не може мати в Україні ворожого собі уряду...”

Д-р Кость Левицький

Польща України не потребує. Висування української справи є доказом, що закордонна політика Польщі керується чужими впливами, бо Україна потрібна тільки Франції, як терен для експлуатації...”

ПРОТЕСТИ УКРАЇНСЬКИХ ДЕЛЕГАЦІЙ

Але справа України виринула передусім при переговорах про кордони. Щоб зберегти назверх оману, що в Ризі репрезентована теж Україна і що Україна, а не Росія устійнює з Польщею кордон, Йоффе заявив: „Про кордон з самою тільки Росією говорити не можна, бо не можна заперечувати факти, які сталися, а такими фактами є Україна і Білорусь, очевидно советські і в сфері впливів Росії...” Домський відповів на це: „...Передусім не тільки з договору, але навіть з дискусії мусить зовсім зсезнути справа Східньої Галичини”. Йоффе: „А що в такому випадку зробити з Левицьким? Треба бодай теоретично цю справу полагодити”.

Йоффе мав тут на увазі приїзд до Риги делегації від Західньо-Української Республіки з її закордонним центром у Відні, себто Диктатури президента д-ра Євгена Петрушевича, під проводом тодішнього прем'єра ЗУНР, д-ра Костя Левицького. Членами галицької делегації були д-р Осип Назарук, д-р Лука Мишуга і Ернест Брайтер.

Галицька делегація ще з дороги з Відня, із Штеттіна (тепер Щецін) вислала депешу до обох сторін у Ризі, з 21 вересня 1920 р. Головне речення у тій депеші було:

„На підставі принципу самовизначення народів уважаємо нашим правом і обов'язком, як Делегація Національної Ради Східньої Галичини і її Уряду, застерегтися перед Вашою конференцією проти вирішування державного становища Східньої Галичини без нас, бо всяке рішення щодо тієї території без згоди населення Східньої Галичини чи Національної Ради, як його легальної представниці, було б знасилуванням права самовизначення, що його наше населення ніколи не стерпить”.

Прибувши до Риги, галицька делегація вислала 27 вересня 1920 року до Президії мирової конференції у Ризі ноту, в якій з'ясовано створення Західньо-Української Народної Республіки та, у висновку, заявлено:

„З цих причин всяке інше вирішування державної долі Східньої Галичини проти виявленої вже волі населення було б яскравим подоптанням загальному признаного права самовизначення народів”.

7 жовтня 1920 р. галицька делегація вислала до мирової конференції в Ризі ще одну ноту, в якій заявила, що „вважає Польщу, советську Росію і радянську Україну за некомпетентне форум для вирішування державної справи Східньої Галичини”. Далі в тій ноті казалося:

„Коли ж під час нарад Конференції делегація советської Росії й України, визнавши державну незалежність Східньої Галичини піддавалася

натискові польської делегації і погодилася признати в прелімінарнім мировім договорі таку демаркаційну границю, що Східня Галичина припадає на захід від неї, то вважаємо своїм обов'язком, як заступники легальної влади Східньої Галичини, закласти оцим найрішучіший протест проти всякого, хоч би тільки тимчасового розпоряджування землею Східньої Галичини чи Польщею чи Росією чи Україною, бо всяке рішення в справі східньо-галицької території без згоди представників Національної Ради Східньої Галичини є яскравим насилуванням права самовизначення населення тої території, і тому таке вирішення не може мати ніякого значення та наш нарід ніколи не визнає його за важне". Далше галицька нота згадує про становище держав Антанти у справі Східньої Галичини і заявляє, що „справа державної самостійности Східньої Галичини повинна бути в найкоротшому часі остаточно вирішена світовою конференцією". Крім цього, делегація Галичини разом з делегацією Білоруси проголосили 8 жовтня 1920 р. звернення „До всіх: спільний протест делегацій Білоруси і Східньої Галичини проти імперіалістичного захапту їх земель на основі Ризького прелінарного договору".⁹

Домбський справу приїзду галицької делегації цілком злегковажив. Він заявив Йоффе: „Приїзд Левицького не має для нас ніякого значення. Коли Левицький побачить, яким шляхом ідуть справи, він сам від'їде". Ту дискусію закінчив Йоффе заявою, що „на справу Галичини я не наполягаю і повідомлю свій уряд про становище Польщі..."

Цікаво, що ані польська, ані советська делегації не згадали ніколи про приявність в Ризі делегації від уряду УНР.

У Ризі постійно жив полк. Володимир Кедровський, амбасадор Української Народної Республіки в Латвії, з офіційним титулом посла. Він мав добрі зв'язки з польським ам-

Полковник
Володимир Кедровський

басадором Вітолдом Каменецьким та латишським міністром закордонних справ Зигфридом Меєровичем.¹⁰ Каменецький належав до табору пілсудчиків протиросійської, чи так званої федералістичної орієнтації і почував себе страшенне незручно та погано, будучи насправді безсильним свідком проросійської політики Яна Домбського. Латишський міністер закордонних справ Зигфрид Меєрович відкрив був перше засідання Ризької конференції 21 вересня 1920 року в характері господаря, але опинився був в клопітливій ситуації, бо Латвія мала дипломатичні взаємини з Українською Народною Республікою і знала, що її держава майбутність куди краще забезпечена, коли на терені російської імперії постануть національні держави, з українською у першу чергу, аніж буде залежна від паперових союзів і доброї волі з одного боку Польщі, з другого — від-

⁹ Д-р Михайло Лозинський: „Галичина в р.р. 1918-1920", Відень 1923, стор. 213-215.

¹⁰ Володимир Кедровський називає у своїх споминах Каменецького „послом", себто амбасадором, але польський історик П. С. Вандич називає його „шарж д'аффер".

новленої російсько-советської імперії.

Полк. В. Кедровський був свідомий трагічної ситуації, в якій опинився уряд УНР з Головним Отаманом Петлюрою — у Варшаві, без рідної території і з рештками Армії, без шансів перемоги. Все ж, ніхто не сподівався, що Домбський і його більшість в польській делегації так гладко йтимуть назустріч советській вимозі, щоб виректися українського союзника і визнати Україну „в сфері впливів Росії”. Уряд УНР не давав полк. Кедровському ніяких інформацій ані вказівок і тільки наприкінці вересня 1920 року приїхав до Риги з Варшави д-р Тиміш Олесюк, але без ніяких офіційних інструкцій, а зойно 3 жовтня приїхав до Риги, як уповноважений від уряду УНР, сенатор Сергій Шелухин. 7-го жовтня сен. С. Шелухин полк. В. Кедровський і Т. Олесюк були прийняті Яном Домбським. Полковник В. Кедровський сам пише про ту нараду так:

„Враження від того побачення в мене залишилося таке гнітюче, що годі його описати. Ясно було, що всі члени польської делегації зговорилися — різними аргументами доказувати нам, що поляки так поступили також в інтересах українських державників, бо, мовляв, ані армія ані уряд УНР тепер не встані продовжувати боротьбу, а треба їм мати певну передишку. Крім того, що головне, упадок большевиків в Росії, на їх думку, неминуче привів би до реставрації сильної центральної влади, яка в першу чергу постаралась би знову відновити велику Росію, що не лежить ні в українських ні в польських інтересах. Далі, мовляв, большевики все одно довго не продержуться, а тим часом скріпиться Польша, відпочинуть українські активні елементи, що змагають до утворення державности й у відповідний час зможуть знову стати до боротьби”.¹¹

Після того побачення зголошено до Ризької конференції такий офіційний протест французькою мовою (подаємо без змін український переклад,

наведений у споминах В. Кедровського):

„Його Ексцеленції І. Домбському, голові польської делегації на конференції у Ризі, 7 жовтня 1920 року.

„Пане Голово! 6 жовтня 1920 року на мировій конференції в Ризі підписано протокол, в котрім названі контрагентами „Польша з одного боку й Росія та Україна з другого боку”, тоді, як в дійсності Україна в переговорах участі не бере і не тільки не воювала проти Польщі, а, навпаки, донині виступас її союзницею і разом з нею провадить своїми військовими силами акцію проти Росії. Законний український уряд, який по закону 28 січня 1919 року одержав свою владу від Народного Конгресу, має і нині свого представника у Варшаві. Ніякого іншого українського уряду не існує. Склад виступаючих проти Польщі військ свідчить, що український нарід в них участі не бере.

„Ситуація, яку творить вищезгадана вказівка в протоколі про участь України, загрожує для неї шкідливими наслідками. Росія дбала ще з кінця 1917 року, щоб поширити свою владу на Україну, російський советський уряд вживав для цього збройну силу й терор. Там, де не можна було завести советів, він прибігав до фікції советської влади і робив інсценіровку її. Щоб поставити свої московські свети на місце законної влади України — Центральної Ради, російський уряд скликав 17 грудня 1917 року в Києві селянський з'їзд. Та з 2.000 членів його було 1950 голосів, які висловилися проти советської влади на Україні й за демократичну Раду. Після того, 50 членів з'їзду, переважно членів комуністичної партії, поїхали до Харкова і там проголосили себе советським урядом України. Російський советський уряд повіз цей фіктивний уряд до Берестя Литовського для переговорів з Німеччиною

¹¹ В. Кедровський: „Рижське Андрусово”, Вінніпег, Ман., 1926.

й іншими державами. Німеччина, Австрія, Болгарія і Туреччина одначе виявили цю фікцію й інсценіровку і тому не захотіли вести з ними переговорах.

„Такі фіктивні уряди було утворено советською російською владою й проголошено советську владу в Латвії, Естонії й Литві, і навіть в самій Польщі під час большевицької військової окупації тих країн. На Україні Всенародний Конгрес 28 січня 1919 року рішуче висловився проти советської влади.

„Нині, коли вся Україна кипить в боротьбі проти большевиків, російський уряд, подібно до того, як для Береста, знову утворив фікцію советського уряду України й інсценізував його для переговорів з Польщею в Ризі, щоб добитися признання його Польщею, яка є одним з членів Антанти. І ось нині, як треба думати, з огляду на вище згаданий протокол, советська Росія досягнула свого, бо при допомозі Польщі її фікція советського уряду України набула реального вигляду. Нема сумніву, що все це принесе нову силу большевикам і створить нові утруднення урядові Української Народної Республіки, а також загрожує великими небезпеками перш за все на Україні, а потім самій Польщі та Європі. Тому ми, як уповноважені Української Народної Республіки, яка буде продовжувати проти Росії свою оборонну війну, маємо за честь повідомити Вас, Пане Голово, про це і заявити рішуче, що всі акти, вирішення, визнання й постанови мирової конференції, як складені без участі правительства Української Народної Республіки, уряд вважатиме для нього і для української держави необов'язуючими.

„Не відмовте прийняти, Пане Голово, вислів нашої найвищої поваги до Вас.

„Представник Уряду Української Народної Республіки, сенатор С. Шелухин, голова української делегації на мирову конференцію.

„Посол Української Народної Республіки до Латвії й уповноважений делегат на мирову конференцію В. Кедровський.”

Як сказано, Ян Домбський у своїй книжці „Покуй ризки” ні словом не згадує ані своєї розмови з делегатами УНР у Ризі, ані того їхнього протесту, так само, як не згадує протесту, зголошеного закордонним центром ЗУНР д-ра Е. Петрушевича у Відні, устами його делегатів у Ризі. Так само промовчусь ті делегації советський автор П. Н. Ольшанський у своїй книжці „Рижский мир”. Зате поважні інші польські історики говорять про українців. Проф. Дзєвановський, який наводить велику українську літературу у своєму творі „Пілсудський”, не знав книжечки Володимира Кедровського, але проф. Вандич покликуються на неї і згадує протести обох українських делегацій.

Зрештою, Ян Домбський промовчав в своїй книжці також, що 6 жовтня 1920 року член польської делегації ген. Мєчислав Кулінський зголосив „вотум сепаратум” проти устійненої демаркаційної лінії для воєнного перемир'я. Він домагався, щоб тією демаркаційною лінією були Двина-Дніпро. Як стверджує цитований уже Пйотр С. Вандич: „Демарш Кулінського міг мати тільки дуже малий практичний ефект”.

ПЕРЕМИР'Я І МИР

При устійнюванні демаркаційної лінії у воєнному перемир'ї прийнято кордон: „Збруч, Рівне, Сарни, Луїнець, на захід від Мєнська, Вілейка до Десни”. Домбський признає, що „всередині польської делегації були значні розбіжності думок. Кілька членів делегації заявили за федераційною розв'язкою, але більшість не прийняла тієї думки...” Головою тієї „федераційної”, як Домбський називас, групи був згадуваний вже кол. польський міністер закордонних справ Леон Васілевський. Очевидно, делегація була так складена, що зго-

ри праві польські партії мали в ній більшість, а Ян Домбський був їх експонентом.

Остання довірочна нарада між Йоффе і Домбським відбулася 5-го жовтня 1920 р. Після обговорення в Комісіїх справ фінансових розрахунків, транзиту, полонених, в'язнів і т. п., 5 жовтня 1920 р. проголошено короткий комунікат про досягнення принципової згоди з заповідженням воєнного перемир'я і вступних умов миру на 8 жовтня 1920 р. Домбський з'ясовує, чому обидві делегації поспішали: „Треба було створити dokonаний факт, який знівечив би всі протимирові затії...”

12 жовтня підписано прелімінар мирового договору і договору про воєнне перемир'я в трьох мовах. Мануїльський відчитав український текст. 22 жовтня польський сойм одноголосно ратифікував той прелімінарний договір і умову про воєнне перемир'я і воно ввійшло в життя 2 листопада 1920 року, поставивши перед dokonаний факт Уряд і Армію Української Народної Республіки.

В справі остаточного миру відновлено переговори у Ризі 17 листопада 1920 р. Йоффе виголосив бундючну промову в дусі оптимізму щодо ходу й висліду переговорів. Він заявив: „...Тепер, коли спільний ворог Росії й України, барон Врангель остаточно розгромлений і примушений до капітуляції, а червоний прапор переможно має над Симферополем і окопами Севастополя і коли зближається година упадку повстанських банд Петлюри, Балаховича, Савінкова, Перемикіна й інших... переговори будуть ведені з доброю вірою...” і т. д. Але, видно, ані в польському уряді у Варшаві, ані в соймі не було повного довір'я до очолюваної Домбським делегації, бо польський уряд вислав ноту до Чічеріна, не повідомивши про неї польської делегації в Ризі і советська делегація дізналася про ту ноту швидше, аніж польська. Водночас — заступлені в польському соймі партії приготувляли вислати до Риги своїх

„обсерваторів”. Домбський обурився на такі ходи, вбачаючи в них кампанію проти його особи і зголосив у листі до нового міністра закордонних справ Сапіги свою резигнацію на випадок, якщо до Риги дійсно приїхала б делегація від соймових послів. У тій закулісовій кампанії виграв Домбський, бо уряд у Варшаві рішив, що не треба ускладнювати ситуації у переговорах із Советами.

29 жовтня відбулася у Ризі нова довірочна нарада Йоффе і Домбського, на якій Йоффе знову заторкнув справу України. Він зголосив скаргу: „...Сам Балахович, як і Петлюра, після їх розбиття втекли ворогідно до Польщі. Як вони будуть трактовані там? Роззброювані в одному місці, відділи Петлюри появлялися в інших місцях знову озброєні...” Домбський запропонував Советам, щоб вони проголосили — амнестія. Коли б появилася така амнестія „для військ Балаховича й Петлюри, то Польща облегшила б їм поворот додому, щоб не було ніяких клопотів і підозр...” Очевидно, Домбський знав дійсну ціну советської „амнесії”, але в отій його заяві про „облегшування” переїзду в Україну колишніх українських воєнків чи взагалі політичних емігрантів, виявлялось правдиве обличчя репрезентованого Домбським політичного табору, який взагалі був би радий позбутися Симона Петлюри і всіх українських військовиків та політичних діячів.

Справу Наддніпрянської України все ще використовували поляки для шантажування большевиків, і таку саму тактику стосували большевики, пригадуючи полякам Східню Галичину. Такі тактичні колочки робили одні одним у зв'язку з торгами не тільки за кордони, але й за приділення Польщі частини золота Росії, за справи втікачів, виселенців, полонених, закладників і т. п. Йоффе, не хотівши признати Польщі 30 мільйонів золотих рублів (вона спершу домогалася 629 мільйонів), пропонував — концесії на Україні: експлуатацію

української залізної руди. Поляки об- низили свої претенсії до 85 мільйонів золотих рублів, Йоффе обіцяв дати 30 мільйонів — еквівалентом у ко- раблях, збіжжі, льоні і шкірі... По- важний дисонанс у переговори внесло розстріляння поляками у Вільні 5-ох большевиків; це викликало велике обурення в Москві й серед советської делегації в Ризі, але бажання миру було в обох сторонах сильніше.

Вирішальною для конференції бу- ла 5-тигодинна розмова Домбського з Йоффе 19 лютого. 24 лютого скла- дено протокол, за яким продовжено воєнне перемир'я автоматично до ча- су обміну ратифікаційними грамата- ми остаточного мирого договору. З нагоди остаточного устійнення кор- дону, Домбський ще раз висловив свою думку про фікційність „радян- ських” республік України і Білоруси. Він пише: „Советська Україна і Бі- лорусь — це фікції, створені боль- шевиками для замаскування свого весоветського імперіалізму...”

18 березня 1921 року підписано до- говір, при чому з польської сторони підписали його Ян Домбський, Ста- ніслав Кавзік, Едвард Ляховіч, Ген- рих Штрасбургер і Леон Васілев- ський, а з советської сторони — А. Йоффе, О. Ганецький, Ю. Коцюбин- ський, Е. Квірінг і Л. Оболенський. Український текст відчитав Юрій Ко- цюбинський і він був оприлюднений в „Дзєнніку устав” з повним текстом Ризького договору, крім того поль- ський текст записаний в книжці Домбського „Покуй ризкі”, росій- ський в книжці П. Н. Ольшанського: „Рижский мир”, Москва, 1969, стор. 258.

Наче на глум — після підписання мирого договору в Ризі Домбський у своїй прощальній промові заявив: „...Ми визнали спільно і добровільно, згідно з принципом про самовизна- чення своєї долі, незалежність Укра- їни і Білорусі...” Польща, за словами Домбського, перейняла на себе місію „помосту між Заходом і Сходом...”

15 квітня 1921 року польський сойм

ратифікував Ризький мировий дого- вір. Наступного дня Пілсудський під- писав ратифікаційний документ. 30 квітня відбулася у Мєнську виміна ратифікаційними документами і того дня формально Ризький договір увійшов в життя.

15 березня 1923 року Рада амбаса- дорів признала Східню Галичину Польщі з кордонами, що їх устійнено в Ризькому договорі. Передумовою тієї постанови Ради амбасадорів було визнання Польщею потреби автоно- мічного устрою для Східньої Галичи- ни. Того свого зобов'язання Польща ніколи не виконала — але це вже ок- рема тема.

ЕПІЛОГ І ВИСНОВКИ

„Федералістичний плян Пілсудсько- го — наставлений на створення кра- щого світу — шукав радикального перетворення Східньої Європи. Мар- шал хотів зліквідувати поділи (Поль- щі з 18 ст. — І.К.) і відбудувати Польщу, хоч у новій формі, до її ко- лишньої потуги. Варшава мала стати зв'язковим пунктом для менших дер- жав на Сході, з відкиненням Росії до кордонів за Петра І. Такий плян міг або вдатися, або провалитися, він не міг стати предметом компромісу. В Ризі плян Пілсудського заламався. Перемогла концепція, щоб інкорпо- рувати й проковтнути прикордонні землі. Але польська держава з 1921 року опинилася в позиції другорядної держави поміж двома гігантами — Німеччиною і Росією — і хоча тимча- сово послаблена мала воскреснути. З погляду планування Пілсудського, це не був компроміс, але катастро- фа...”

Така песимістична оцінка Ризько- го договору, яку зробив цитований вже проф. Пйотр Вандич, на сто від- сотків правдива.

Ризький договір між Польщею і Со- ветською Росією мав трагічні наслід- ки не тільки для України, але і для Польщі. Хоч підставою польської за- кордонної політики була віра у трив-

кість і незахитаність Версальської системи, на сторожі якої стояла Франція, найбільша тодішня мілітарна потуга, і хоча Польща грала в тій системі ролю передовика у так званій Малій Антанті — Польща, Румунія, Чехо-Словаччина — проте вона не задовольнялася гарантійним договором, що його дістала від Франції 16 жовтня 1925 року. Польська закордонна політика шукала безпеки майбутності Польщі також у двосторонніх договорах. Таким чином 25 липня 1932 року підписано польсько-радянський пакт безпеки та 26 січня 1934 року польсько-німецький пакт неагресії. Нещастям Польщі було те, що большевицький та нацистський державні проводили мали подібну ідеологію, яка допускала свосерідний культ неетичності: міжнародні договори мали для них значення тільки тимчасового тактичного ходу. Однаково для Радянської Росії, як і гітлерівської Німеччини версальська система була найбільшим ворогом — вони обидві змагали до її знівечення. Вони обидві зайняли супроти Польщі той сам підхід, що його займали у другій половині 18-го сторіччя, без уваги на тодішні й теперішні системи правління. Ані Ризький мир, ані згаданий пакт безпеки з Польщею з 25 липня 1932 року не був в очах Москви чимось більшим, як клаптиком паперу, який втрачав вартість із зміною кон'юнктури. 24 серпня 1939 року постав ославлений у світовій історії пакт Ріббентропа-Молотова, з усним договоренням про новий поділ Польщі. У тому договорі Гітлер дістав „зелене світло” на переведення 1 вересня 1939 року збройної агресії супроти Польщі, якою він започаткував другу світову війну. Коли розгром Польщі, здійснений у тритижневому наступі німців від заходу, наближувався до кінця, большевики вмаршували до неї 17 вересня від сходу, під забріханим гаслом „визволення” українців, білорусів і литовців з-під польської займанщини, та насправді — з метою ліквідації укра-

їнської ірреденти, в ім'я „собіранія русских земель”, так само, як це робили царські війська в першій світовій війні. Трагічним епілогом пренаївної польської віри в лояльність російського партнера була масакра польських старшин, які, тікаючи перед німцями, шукали захисту у большевиків, й знайшли збірну могилу у Катинському лісі...

Після того, як Польща віддала у Ризькому договорі Україну під „сферу впливів Росії” — вона сама опинилася в тій самій „сфері впливів”. Сучасна Польща безумовно втішається більшою свободою, як „Радянська” Україна. Могутньою фортецею польського народу є її Церква, що її комуністичний режим не зважається явно й одверто атакувати, обмежуючись до шикан, — поляки таки можуть плекати свою національну культуру і не знають такого морально-політичного тиску та явного чи замаскованого терору, який в Україні викривлює душі і примушує ради збереження себе на волі й при праці — говорити по-російськи. Але польська закордонна й військова політика стоїть під дбайливою контролею збоку Москви. Яка це може бути суверенність, коли на території Польщі все ще, формально для зберігання безпеки зв'язку із сорок радянськими дивізіями у Східній Німеччині, Совсти втримують кілька змоторизованих дивізій! Але Польща, втративши на сході 69.860 кв. миль території з українським і білоруським населенням, зискала кругло 40.000 кв. миль на заході й півночі титулом своїх історичних прав з-перед розподілів. На превеликий жаль, польська політична думка не відмовилась від свого давнього максималізму. Отримавши кордон на Одрі-Ніссі на заході — польська еміграція одверто вимагає „звороту” Польщі Львова й Вільна, а коли в комуністичній Польщі не вільно про це писати й голосно говорити, то ця польська емігрантська пропаганда знаходить добрий відгук в усіх польських серцях і думках.

Це, очевидно, пусті мрії польського максималізму. Хоча українці опинилися після другої світової війни в соборній совєтській неволі, проте за останніх 50 років ґрунтовно змінився той чинник, який власне заважив на прогрі українців у Ризі: тоді український народ не мав ще державно-політичної зрілості і свідомості, тоді ще була тільки жменя активних оборонців української державности і Ян Домбський міг обороняти своє відступництво від Варшавського договору аргументом, що „уряд Петлюри не викликав ентузіазму в українському народі”. У вогні совєтської окупації засталися український нарід і зрозумів вартість рідної держави. Це невідклично проявиться при наступній історичній нагоді.

Цілком інші нинішні міжнародні відносини, цілком інша міжнародна ситуація й конфігурація сил робить Ризький договір з-перед 50-ти років ніби анахронічною подією — як кожна далека історична подія. Але рефлексії, що їх та подія породжує, актуальні. У Ризі Московщина й Польща ставились до України як до предмету, що ним можна поділитись. Суть української новітньої політичної думки у тому, щоб Україна стала підметом, а не предметом, а підметом робить її тільки і виключно власна сила народу.

Очевидно — польські історики промовчують найбільш характеристичний для Ризького договору момент: Бувало у всесвітній історії чимало випадків, що союзник покидав союзника, складав із ворогом сепаратні мирові договори, старався рятувати для себе максимум в новоствореній ситуації. Але це завжди бувало у прогрі. Поділ Україною у Ризі між Польщею і Росією прийшов після виграної польсько-української війни проти Совєтської Росії. Тому це була зрада в класичному розумінні.

Можна б було зрозуміти зірвання Польщею союзницького договору з УНР та шукання Польщею злагоди з Росією у постаті ССРСР, коли б дій-

сно воєнна ситуація Польщі була безвихідна, або коли б її „переорієнтація” на Росію мала принести Польщі мир і безпеку. Однак Ризький мир був по суті відбудовою російської імперії, ото ж насправді він був політичним самогубством, він був підписанням присуду смерті польській суверенній державности. Тому дальше ведення війни проти Москви з використанням перемоги під Варшавою було куди меншим ризиком, ані ж такий мир. Очевидно, дальша війна була можлива при передумові моральної мобілізації польського суспільства. Однак Пілсудський не зробив ніякого зусилля, щоб протиставитися русофільським настроям та русофільському політичному таборові. Він нарікав на відсутність в його народі „моральної сили”, але ж він нічого не зробив, щоб ту силу створити і її скрипити. Він буцим-то тому мерщій погодився на Ризький мировий договір, що не прив’язував до нього великого значення: він буцим-то був переконаний, що це тільки „передешка” і що швидко відновиться війна проти червоної Москви. Але таку версію ширили тільки його звелічники, шукаючи виправдання Пілсудського, як ніби непричетного до Ризького миру. Під час походу на Київ він нічого не зробив, щоб здійснити військову конвенцію з УНР. Бувши безумовно ворогом Росії, він і після приходу до диктаторської влади в травні 1926 року — не тільки нічого не вдіяв, щоб переродити психіку широких кіл польського суспільства і наставити їх на пошану до інших народів Сходу Європи та на підхід до українців, білорусинів і литовців у Польщі, як до потрібних Польщі союзників в історичній розгрі проти Росії, а навпаки, створений ним табір „санації” став карикатурою дійсної санації відносин. Власне за його диктаторського правління створено кацет в Березі Картузькій і переведено ганєбну військово-поліційну карну експедицію в Західній Україні під ославленою назвою „паціфікації”. Не обставини

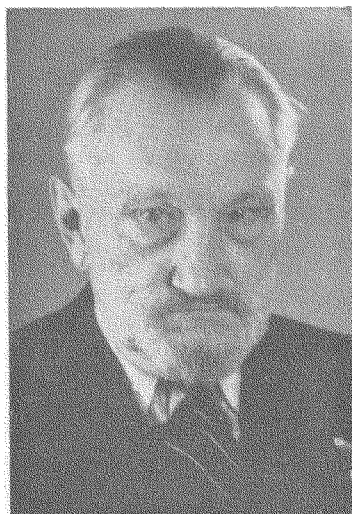
зліквідували його „федералістичну” концепцію з квітня 1920 року, а він сам зліквідував її. І тому однаково дика грабіжницька господарка поляків на Правобережжі України в травні 1920 року, як і польська внутрішня політика супроти автохтонного українського народу в державних межах Польщі не залишили в українців ані крихітки сантименту до Пiлсудського.

Можна вірити проф. Вандичеві, що „Пiлсудський і його уряд були нещасливі (“unhappy”), що виреклися Петлюри”, але це не змінює історичного факту, що Польща, як держава і нарід, зрадила Україну, зламавши підписаний з нею договір та поділившись землями свого союзника з російським ворогом...

У довгому ланцюгу ламання Польщею договорів, умов і власних законів супроти України й українців впродовж історичної доби і в час між двома світовими війнами — Ризький мир є особливим „мементо” на адресу України: вистерігатися будь-коли іншого союзу з Польщею як тільки такого, що гарантом збереження його польською стороною була б українська сила.

ЛІТЕРАТУРА:

- Ген. А. Валійський: „Військовий аспект Варшавської конвенції 1920 р.”, „Голос Комбатанта”, ч. 8. Нью Йорк, 1960.
- Piotr S. Wandycz: *Soviet-Polish Relations 1917-1921*. Cambridge, Mass., 1969.
- Homio politicus: *Причини упадку Польщі*. Краків, 1940.
- Jan Dąbski: *Pokój Ryski*. Warszawa, 1931.
- M. K. Dziewanowski: *Joseph Pilsudski, A European Federalist*. Stanford, Calif., 1969.
- Дмитро Дорошенко: *Нарис історії України*, 1-2, Мюнхен, 1966.
- О. Доценко: *Літопис української революції*. Київ-Львів, 1923.
- В. Кедровський: *Рижське Андрусово*. Вінніпег, Ман., 1936.
- T. Kutrzeba: *Wyprawa kijowska 1920*. Warszawa, 1937.

*Андрій Лівіцький
міністер закордонних справ
УНР, який підписав
Варшавський договір,
пізніший президент УНР
в екзилі*

- Д-р Михайло Лозинський: *Галичина в р-р. 1918-1920*. Відень, 1922.
- І. Мазепа: *Україна в огні і бурі революції 1917-1921*, 1-2. Мюнхен, 1951.
- Ол. Оглоблин: *Українсько-московська угода*. Нью Йорк - Торонто, 1954.
- П. Н. Ольшанский: *Рижский мир*. Москва, 1969.
- Ген. В. Сальський: *Українсько-московська війна 1920 року в документах*. Варшава, 1933.
- І. Цапко: „Українські війська перед завішенням зброї 1920 р.”, „Вісті Комбатанта”, ч. 1. Нью Йорк, 1964.
- І. Цапко: „Останній бій Армії УНР”, „Вісті Комбатанта”, ч. 3. Нью Йорк, 1961.
- А. Яковлів: *Договір Богдана Хмельницького з Московією 1654*. Нью Йорк, 1954.
- С. Ярославин: *Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918-23 р-р*. Філадельфія, 1956.

II. ДОКУМЕНТИ

ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ ДОГОВІР

Тексту українського оригіналу нема. Автентичний документ з 22 статтями Богдана Хмельницького „зник, загубвся чи був знищений” у Москві, мабуть в 1659 році при тамошній фальсифікації Переяславського договору з 1654 року, — твердить проф. О. Оглоблин у своєму творі: „Українсько-московська угода 1654”, Торонто 1954, в якому наведені передані тут документи, під якими автор подав теж їхні джерела. Ці самі документи — Додаток I, Додаток II і Додаток III — наведені у творі Андрея Яковліва: „Договір Богдана Хмельницького з Москвою 1654”, Нью Йорк, 1954.

ДОДАТОК I.

Український проект договору 1654 року.*)

Список съ писма съ бѣлорускаго писма со статей, каково прислали запорожскіе посланники Самойло Богдановъ да Павелъ Тетеря, марта въ 14 день 162 (1654).

„Божією милостію, великій государю и великій княже Алексѣю Михайловичю, всеа Великія и Малыя Русіи самодержце, и многихъ государствъ государю и облаадателю, твоему царскому величеству, мы, Богданъ Хмельницкій, гетманъ войска запорозкаго, и все войско запорожское и весь мір христіанскій російскій до лица земли челомъ бьемъ”.

Обрадовался вельми съ пожалованья великого и милости несчетные твоего царскаго величества, которую намъ изволилъ твое царское величество показать, много челомъ бьемъ тебѣ, государю нашему, и твоему царскому величеству, и служити прямо и вѣрне во всякихъ дѣлахъ и повелѣніяхъ царскихъ твоему царскому величеству будемъ во вѣки. Только просимъ велми, яко и въ грамотѣ просили есмы, изволь намъ твое царское величество въ томъ всемъ пожалованье и милость свою царскую указати, о чемъ посланники наши отъ насъ твоему царскому величеству будутъ челомъ бити.

1. В началѣ изволь твое царское величество подтвердить права и вольности наши войсковые, какъ изъ вѣковъ бывало въ войскѣ запорожскомъ, что своими правами суживался, и волности свои имѣли въ добрахъ и въ судахъ; чтобъ ни воевода, ни бояринъ, ни стольникъ въ суды войсковые не вступался, но отъ старшихъ своихъ чтобъ товарищество сужены были: гдѣ три челоуѣка козаковъ, тогда два третьяго должны судить.

*) „23 статті” являють собою український проект договору з царем московським, а тому подаємо їх тут без резолюцій Боярської Думи, які є в московській копії цього документу. Також опускаємо кінцеву боярську приписку в справі повернення московських уїткачів.

2. Войско Запорожское въ числѣ 60.000 чтобъ всегда полно было.

3. Шляхта, которые въ Росіи обрѣтаются и вѣру, по непорочной заповѣди Христовѣ, тебѣ, великому государю нашему, твоему царскому величеству, учинила, чтобъ при своихъ шляхецкихъ волностяхъ пребывали, и межъ себя старшихъ на уряды судовые обирали и добра свои и волности имѣли, какъ при короляхъ польскихъ бывало; чтобъ и иные, увидя таковое пожалованье твоего царскаго величества, клонилися подъ область и подъ высокую и крѣпкую руку твоего царскаго величества, со всѣмъ міромъ христіанскимъ. Суды земскіе и градскіе черезъ тѣхъ урядниковъ, которыхъ они сами себѣ добровольно оберутъ, исправлены быть имѣютъ, какъ и прежде сего. Такожъ шляхта, которые казну свою имѣли, по крѣпостямъ на маетностяхъ, тогда и нынѣ, любу чтобъ имъ поплачено, или на маетностяхъ довлѣдѣти дано.

4. Въ городѣхъ урядники изъ нашихъ людей чтобъ были обираемы на то достойные, которые должны будутъ подданными твоего царскаго величества исправляти или урежати, и приходъ надлежащій, въ правду, въ казну твоего царскаго величества отдавати.

5. На булаву гетманскую, что надано со всѣми принадлежаностями староство Чигиринское, чтобъ и нынѣ для всего ряду пребывало.

6. Сохрани Боже смерти на пана Гетмана, — понеже всякъ челоуѣкъ смертенъ, безъ чего немочно быти, — чтобъ войско запорожское само межъ себя гетмана избирали, и его царскому величеству извѣщали, чтобъ то его царскому величеству не въ кручину было, понеже тотъ давній обычай войсковою.

7. Имѣній казатцкихъ, чтобъ никто не отнималъ: которые землю имѣютъ, и всѣ пожитки съ тѣхъ земель, чтобы при тѣхъ имѣніяхъ добровольно владѣли. Вдовъ, послѣ козаковъ остальныхъ, чтобы и дѣти ихъ такіе жъ волности имѣли, какъ предки и отцы ихъ.

8. Писарю войсковому чтобы, по милости его царскаго величества, 1000 золотыхъ для подписковъ, также и мельницу для прокормленія, что великой расходъ имѣеть.

9. На всякаго полковника, чтобы по мельницѣ было для того, что расходъ великой имѣютъ; но когда милость будетъ твоего царскаго величества и болѣе того, чѣмъ твое царское величество изволишь пожаловати.

10. Также на судей войсковыхъ по 300 золотыхъ и по мельницѣ, а на писаря судейскаго по 100 золотыхъ.

11. Также ясауломъ войсковымъ и полковымъ, что на услугахъ войсковыхъ всегда обрѣтаютца и хлѣба пахать не могутъ, по мельницѣ бѣ имъ было, просимъ твоего царскаго величества.

12. На подѣлку снаряда войскового и на пушкарей и на всѣхъ людей работныхъ у снаряду просимъ твоего царскаго величества, изволь имѣть свое царское милостивое призрачье яко о зимѣ, тако и о станахъ; также для обозного 400 золотыхъ.

13. Права, наданніе отъ вѣковъ отъ княжатъ и королей, какъ духовнымъ и мірскимъ людемъ, чтобы ни въ чемъ не нарушены были.

14. Послы, которые изъ чужихъ земель приходятъ къ войску Запорожскому, чтобъ пану гетману и войску Запорожскому, которые къ добру были, волно приняти, чтобы то его царскому величеству въ кручину не было; а чтобы имѣло противу его царскаго величества быти, должны мы его царскому величеству извѣстати.

15. Какъ по инымъ землямъ дань вдругъ отдаеца, волили бы есмь и мы, чтобы цѣною вѣдомою давати отъ тѣхъ людей, которые твоему царскому величеству належать; а если бы инако быти не могло, тогда ни на единого воеводу не позволять и о томъ договариваться; развѣ бы изъ тугошнихъ людей обобравши воеводу, челоуѣка достойного, имѣеть тѣ всѣ доходы въ правду его царскому величеству отдавати.

16. А то для того имѣють посланники наши договариваться, что наѣхавъ бы воевода права бы ломати имѣлъ и установы какія чинилъ, и то бы быти имѣло съ великою досадою, понеже праву иному не могутъ вскорѣ навъкнути и тяготы такіе не могутъ носити; а изъ тугошнихъ людей когда будутъ старшіе, тогда противъ правъ и установъ тугошнихъ будутъ исправляться.

17. Прежде сего отъ королей полскихъ никакова гоненія на вѣру и на волности наши не было, всегда мы всякого чину свои волности имѣли, а для того мы вѣрно служили; а нынѣ, за наступленіе на волности наши, понуждены его царскому величеству подъ крѣпкую и высокую руку поддатися: прилежно просити имѣють послы наши, чтобъ привилія его царское величество намъ на хартіяхъ писаные, съ печатями вислыми, единъ на волности козацкіе, а другій на шляхетцкіе далъ, чтобы на вѣчные времена непоколебимо было. А когда то одержимъ, мы сами смотрѣ межъ себя имѣть будемъ, и кто казакъ, тотъ будетъ волность казацкую имѣть, а кто пашенный крестьянинъ, тотъ будетъ должность обыкшую его царскому величеству отдавати, какъ и прежде сего. Также и на люди всякіе, которые его царскому величеству подданные, на какихъ правахъ и волностяхъ имѣють быти.

18. О митрополитѣ помянути имѣють, какъ будутъ разговаривати, и о томъ посломъ нашимъ изустный наказъ дали есмо.

19. Также просити прилежно послы наши имѣють его царское величество, чтобы его царское величество рать свою вскорѣ прямо къ Смоленску послалъ, не отстрочивая ничего, чтобы непріятель не могъ исправитца и съ иными совокупитися, для того, что войска нынѣ принуждены, чтобъ никакой лести ихъ не вѣрили, естли бъ они имѣли въ чемъ дѣлати.

20. И то надобное дѣло припомнити, чтобы наемного люду здѣ

по рубежу отъ Ляховъ, для всякаго безстрашія, съ 3000, или какъ воля его царскаго величества будетъ, хотя и больше.

21. Обычай тотъ бываетъ, что всегда войску Запорожскому платили: просить и нынѣ его царскаго величества, чтобъ на полковника по 100 ефимковъ, на ясауловъ полковыхъ по 200 золотыхъ, на ясауловъ войсковыхъ по 400 золотыхъ, на сотниковъ по 100 золотыхъ, на казаковъ по 30 золотыхъ.

22. Орда еслибы имѣла вкнуться, тогда отъ Астрахани и отъ Казани надобно на нихъ наступати; такожде и донскимъ казакомъ готовымъ быти; а нынѣ еще въ братствѣ, дать сроку и ихъ не задирать.

23. Кодакъ городъ, который есть сдѣланъ на рубежѣ отъ Крыма, въ которомъ панъ гетманъ всегда по 400 человекъ тамъ имѣетъ и кормы всякіе имъ даетъ, — чтобы и нынѣ его царское величество какъ кормами, такъ и порохомъ къ наряду изволилъ построи. Такъ же и на тѣхъ, которые за порогами Коша берегутъ, чтобы его царское величество милость изволилъ свою показать, понеже нельзя его самого безъ людей оставлять.

(Акты, относящіеся къ исторіи Южной и Западной Россіи, том. X., Документ XI, ст. 446-452).

ДОДАТОК II.

Московські „статті” 27 березня 1654 (7162) р.

**Царська Жалованна Грамота Гетьману Богдану Хмельницькому та
Війську Запорозькому. Москва, 27 березня 1654 (7162) року**

„Божією Милостію, Мы, Великій Государь, Царь и Веикій Князь, Алексѣй Михайловичь, всея Великія и Малыя Русіи Самодержецъ, пожаловали есмя Нашего Царскаго Величества подданныхъ, Богдана Хмѣльницкаго, Гетмана войска Запорожскаго, и писаря Ивана Выговскаго, и судей Войсковыхъ, и Полковниковъ, и Ясауловъ, и сотниковъ, и все войско Запорожское, что въ нынѣшнемъ во 162 году, какъ по милости Божіей учинились подъ Нашею Государскою високою рукою онъ Гетманъ, Богданъ Хмѣльницкій, и все войско Запорожское, и вѣру Намъ, Великому Государю и Нашимъ Государскимъ дѣтямъ, и Наслѣдникамъ на вѣчное подданство учинили, и въ мартѣ мѣсяцѣ присылали къ Намъ, Великому Государю, къ Нашему Царскому Величеству, онъ, Гетманъ и все Войско Запорожское посланниковъ своихъ, Самойла Богданова, судью Войскового, да Павла Тетерю, Полковника Переяславскаго; а въ листѣ своемъ къ Намъ, Великому Государю къ Нашему Царскому Величеству Гетманъ писать и посланники его били челомъ, чтобъ Намъ, Великому Государю, его, Гетмана Богдана Хмѣльницкаго и все войско Запорожское пожаловали, велѣли прежнія ихъ права и вольности войсковыя, какъ издавна бывали при Великихъ Князѣхъ Русскихъ и при Короляхъ Польскихъ, что суживались и вольности свои имѣли въ добрахъ и въ судахъ, и чтобъ въ тѣ ихъ суды войсковыя никто не вступался, но отъ своихъ бы старшихъ судились, подтвердить и прежнихъ ихъ правъ, каковы даны духовнаго и мірскаго чина людямъ отъ Великихъ Князей Русскихъ и отъ Королей Польскихъ, не нарушить и на тѣ бы ихъ права дати Нашу Государскую жалованную грамоту, за Нашею Государскою печатію; и чтобы число войска Запорожскаго списовое учинить шестьдесятъ тысячъ, а было бы то число всегда полно. А будетъ судомъ Божіимъ смерть случится Гетману, и Намъ бы Великому Государю поволить войску Запорожскому, по прежнему обычаю, самимъ межи себя Гетмана обрати, а кого оберуть, и про то Намъ, Великому Государю, объявляти; имѣній козацкихъ и земель,

которыя имѣють для пожитковъ, чтобъ отъ нихъ отнимать не велѣть, также бы и вдовъ, послѣ козаковъ остальныхъ, дѣти повольности имѣли, какъ дѣды и отцы ихъ, и мы, Великій Государь, Наше Царское Величество, подданнаго Нашего Богдана Хмѣльницкаго, Гетмана войска Запорожскаго, и все Наше, Царскаго Величества войско Запорожское пожаловали, велѣли имъ быть подъ Нашею Царскаго Величества высокою рукою, по прежнимъ ихъ правамъ и привиліямъ, каковы имъ даны отъ Королей Польскихъ и отъ Великихъ Князей Литовскихъ, и тѣхъ ихъ правъ и вольностей нарушвати ничѣмъ не велѣли, и судитися имъ велѣли отъ своихъ старшихъ по своимъ прежнимъ правамъ, а числа войска Запорожскаго указали есмь по ихъ же челобитью учинить списковаго 60.000 всегда полно. А буде судомъ Божиимъ смерть случится Гетману, и Мы, Великій Государь, поволели войску Запорожскому обратн Гетмана, по прежнимъ ихъ обычаямъ, самими межн себя, а кого Гетмана оберуть, о томъ писати къ Намъ, Великому Государю, да тому же, новообранному Гетману на подданство и на вѣрность вѣру Намъ, Великому Государю, учинити, при комъ Мы, Великій Государь укажемъ. Также и имѣній козацкихъ и земель, которыя они имѣють для пожитка, отнимати у нихъ и у вдовъ послѣ козаковъ остальныхъ и (у) дѣтей не велѣли, а быть имъ за ними по прежнему. И по Нашему, Царскаго Величества жалованью, Нашимъ Царскаго Величества поданнымъ, Богдану Хмѣльницкому, Гетману войска Запорожскаго, и всему Нашему Царскаго Величества войску Запорожскому быти подъ Нашею Царскаго Величества высокою рукою, по своимъ прежнимъ правамъ и привиліямъ и по всѣмъ статьямъ, которыя писаны выше, и Намъ Великому Государю и сыну Нашему, Государю Царевичу, Князю Алексѣю Алексѣевичу, и наслѣдникамъ Нашимъ служити и прямити и всякаго добра хотѣти, и на Нашихъ Государскихъ непріятелей, гдѣ Наше Государское повелѣніе будетъ, ходити и съ ними битися, и во всѣмъ быти въ Нашей Государской волѣ и послушаньи на вѣки. А о которыхъ о иныхъ статьяхъ Намъ, Великому Государю, Нашему Царскому Величеству тѣ выше именованные посланники Самойло и Павелъ именемъ Богдана Хмѣльницкаго, Гетмана войска Запорожскаго били челомъ и подали Нашимъ, Царскаго Величества ближнимъ боярамъ Боярину и Намѣстнику Казанскому Князю Алексѣю Никитичу Трубецкому, Боярину и Намѣстнику Тверскому Василію Васильевичу Бутурлину, Окольничему и Намѣстнику Каширскому Петру Петровичу Головину, Думному Дьяку Алмазу Иванову статьи, и Мы, Великій Государь, тѣхъ статей выслушали милостиво и что на которую статью Нашего Царскаго Величества, изволенье, и то велѣли подписать подъ тѣми же статьями, да тѣ статьи съ Нашимъ, Царскаго Величества указомъ велѣли дать тѣмъ же посланникамъ Самойлу и Павлу, и хотимъ его Гетмана Богдана Хмѣльницкаго и все войско Запорожское держать въ Нашемъ, Царскаго Величества, милостивомъ жалованьи и въ призрѣніи, и имъ бы на Нашу Государскую милость быть надежнымъ.”

(Полное Собрание Законовъ Россійской Имперіи, том. I, стр. 325-327).

Д О Д А Т О К III.

Московські „статті” 27 березня 1654 (7162) р.

„Бьютъ челомъ Великому Государю, Царю и Великому Князю Алексѣю Михайловичу: всея Великія и Малыя Россіи Самодержцу и многихъ Государствъ Государю и обладателю, Его Царскаго Величества поданные, Богданъ Хмельницькій Гетманъ войска Запорожскаго, и все войско Запорожское, и весь міръ Христіанскій Россійскій, чтобъ Его Царское Величество пожаловать ихъ тѣмъ, о чемъ, посланники ихъ бити челомъ учнутъ, а они Его Царскому Величеству во всякихъ Его Государскихъ повелѣніяхъ служити будутъ во вѣки, и что на которую статью Царскаго Величества изволенъе, и то подписано подъ статьями.

1.

Чтобъ въ городѣхъ урядники были изъ ихъ людей обираны къ тому достойные, которые должны будутъ подданными Царскаго Величества уряжати, и доходы всякіе въ правду въ казну Царскаго Величества отдавать для того, чтобы Царскаго бѣ Величества Воеводы приѣхавъ, учать права ихъ ломати, и чтобъ имъ было въ великую досаду, а какъ тутошніе ихъ люди, гдѣ будутъ старшіе, то они противъ правъ своихъ учнутъ исправляться.

И сей статьѣ Царское Величество пожаловалъ, велѣлъ быть по ихъ челобитью: а быти бѣ урядникамъ въ городѣхъ, войтамъ, бурмистрамъ, райцамъ, лавникамъ, и доходы всякіе денежныя и хлѣбныя собирать на Царское Величество и отдавать въ Его Государеву казну тѣмъ людямъ, которыхъ Царское Величество пришлетъ; да тѣмъ же присланнымъ людямъ, кого для тое сборныя казны Царское Величество пришлетъ, и надъ тѣми сборщиками смотрѣть, чтобы дѣлали правду.

2.

Писарю войсковому, чтобъ по милости Царскаго Величества 1000 золотыхъ польскихъ для подписковъ давать, и на судей войсковыхъ по 300 золотыхъ польскихъ, а на писаря судейскаго по сто золотыхъ

польскихъ, на писаря да хорунжаго полкового по 50 золотыхъ, на хорунжаго сотничаго 30 золотыхъ, на бунчужнаго гетманскаго 50 золотыхъ.

Царское Величество пожаловалъ, велѣлъ быть по ихъ челобитью; а давать тѣ деньги изъ тамошнихъ доходовъ.

3.

На писаря и на судей войсковыхъ на два человекъ, и на всякаго Полковника, и на ясауловъ войсковыхъ и полковыхъ, чтобъ по мелнищѣ было для прокормленія, что расходъ имѣють великой.

Царское Величество пожаловалъ, велѣлъ быть по ихъ челобитью.

4.

На подѣлку наряда войсковаго, и на пушкарей, и на всѣхъ работныхъ людей, которые у наряда бываютъ, чтобъ Царское Величество пожаловалъ, изволилъ учинить свое Царское милостивое презрѣніе какъ в зиму, такъ и о станѣхъ; такожъ и на обознаго 400 золотыхъ, а на хорунжаго арматнаго 50 золотыхъ.

Царское Величество пожаловалъ, велѣлъ давать изъ тамошнихъ доходовъ.

5.

Послы, которые издавна къ войску Запорожскому приходятъ изъ чужихъ краевъ, чтобъ Гетману и войску Запорожскому, которые къ добру бѣ были, вольно принять; а только бѣ что имѣло быть противно Царскаго Величества, то должны они Царскому Величеству извѣщати.

По сей статьѣ Царское Величество указалъ пословъ о добрыхъ дѣлѣхъ принимать и отпускать, а о какомъ дѣлѣ приходили и съ чѣмъ отпущены будутъ, о томъ писать къ Царскому Величеству подлинно и вскорѣ; а которые послы присланы отъ кого будутъ Царскому Величеству съ противнымъ дѣломъ, и тѣхъ пословъ и посланниковъ задерживать въ войскѣ, и писать о нихъ о указѣ къ Царскому Величеству вскорѣ жъ, а безъ указа Царскаго Величества назадъ ихъ не отпускать; а съ Турскимъ Салтаномъ и съ Польскимъ Королемъ, безъ указа Царскаго Величества, не сноситься.

6.

О Митрополитѣ Киевскомъ посланникамъ изустный наказъ данъ; а въ рѣчахъ посланники били челомъ, чтобы Царское Величество пожаловалъ, велѣлъ дать на его маестности, свою Государскую жалованную грамоту.

Царское Величество пожаловалъ Митрополиту и всѣмъ духовнаго чина людямъ на маетности ихъ, которыми они нынѣ владѣють, свою Государскую жалованную грамоту дать велѣлъ.

7.

Чтобы Царское Величество изволилъ рать свою вскорѣ, прямо къ Смоленску, послать, не отстрочивая ничего, чтобы неприятель не могъ исправиться, и съ иными совокупиться, для того, что войска нынѣ принуждены, чтобъ никакой ихъ лести не вѣрили, естли бѣ имѣли въ чемъ дѣлать.

Царское Величество изволилъ на неприятеля своего на Польскаго Короля идти самъ, и Бояръ и Воеводъ послать со многими ратьми по просухѣ, какъ конскіе кормы учнуть быти.

8.

Чтобъ наемнаго люду здѣ на рубежу, отъ Ляховъ, для всякаго безстрашія, съ 3000, или какъ воля Царскаго Величества будетъ, хотя и больше.

Царскаго Величества ратные люди всегда на рубежѣ для Украины обереганія есть и вперед стоять учнуть.

9.

Обычай тотъ бывалъ, что всегда войску Запорожскому платили; бьютъ челомъ и нынѣ Царскому Величеству, чтобы на Полковниковъ по 100 ефимковъ, на ясауловъ полковыхъ по 200 золотыхъ, на ясауловъ войсковыхъ по 400 золотыхъ, на сотниковъ по 100 золотыхъ, на козаковъ по 30 золотыхъ польскихъ давать.

Під цією статтею вміщено:

И въ прошлыхъ годѣхъ присылалъ къ царскому величеству гетманъ Богданъ Хмельницкій и все Войско Запорожское и били челомъ многажды, чтобъ его царское величество ихъ пожаловалъ, для православные христіанскіе вѣры и святыхъ Божіихъ церквей, за нихъ вступился и принялъ ихъ подъ свою государеву высокую руку и на неприятелей ихъ учинилъ имъ помощь. И великому государю нашему, его царскому величеству, въ то время подъ свою государеву руку приняты было вась не мочно, потому что у его царского величества съ короли полскими и великими князи литовскими было вѣчное докончанье. А что съ ихъ королевскіе стороны царского величества отцу, блаженные памяти великому государю царю и великому князю Михаилу Федоровичю, всеа Русіи Самодержцу, и многихъ государствъ государю и облаадателю, и дѣду его государеву, блаженные памяти великому государю святѣйшему патриарху Филарету Никитичю, московскому и всеа Русіи, и ве-

ликому государю нашему царю и великому князю Алексѣю Михаиловичю, всеа Русіи Самодержцу, его царскому величеству, учинились многіе безчестья и укоризны, и о томъ, по королевскимъ грамотамъ и по соймовому уложенію и по констытуціи и по посольскимъ договорамъ, царское величество ожидалъ исправленія; а гетмана Богдана Хмельницкого и все Войско Запорожское хотѣлъ съ королемъ польскимъ помирить, черезъ своихъ государевыхъ великихъ пословъ, тѣмъ способомъ: буде Янъ Казимиръ король учинитъ съ ними миръ по Зборовскому договору и на православную христіанскую вѣру гоненія чинитъ не учнетъ и уніатовъ всѣхъ выведетъ, и царское величество виннымъ людемъ, которые за его государскую честь довелись смертныя казни, вины ихъ хотѣлъ отдать; и о томъ посылалъ къ Яну Казимеру королю своихъ государевыхъ великихъ и полномочныхъ пословъ, боярина и намѣстника великопермского князя Бориса Александровича Рѣпина-Оболенского съ товарищи. И тѣ царского величества великіе и полномочные послы о томъ миру и о поступкахъ королю, и паномъ радѣ говорили всякими мѣрами. И Янъ Казимиръ король и паны рада ни на которую мѣру не сошли, и то великое дѣло поставили ни во что, и тѣхъ царского величества великихъ и полномочныхъ пословъ отпустили безъ дѣла. И великій государь нашъ, его царское величество, видя такіе съ королевскіе стороны многіе несправленія и грубости и неправды, и хотя православную христіанскую вѣру и всѣхъ православныхъ христіанъ отъ гонителей и хотящихъ церкви Божія разорити и вѣру христіанскую искоренити, отъ Латынь оборонити, подъ свою государеву высокую руку васъ принялъ.

А тепер для вашей обороны, собравъ Рускія, и Татарскія, и Нѣмецкія рати многія, идетъ самъ Великій Государь нашъ, Его Царское Величество на неприятелей христіанскихъ, и Бояръ своихъ, и Воеводъ шлетъ со многими ратями, и на тогъ ратный строй, по Его Царскому указу, роздана Его Государева казна многая, и нынѣ имъ посланникамъ о жалованьи на войско Запорожское говорить, видя такую Его Царскаго Величества милость, и къ нимъ оборону, не довелось. А какъ былъ у Гетмана, у Богдана Хмѣльницкаго, Государевъ ближній Бояринъ и Намѣстникъ Тверской Василій Васильевичъ Бутурлинъ съ товарищи, и Гетьманъ говоритъ съ ними въ разговорѣхъ о числѣ войска Запорожскаго, чтобы учинитъ 60.000, а хотя бы де того числа было и больше, и Государю де въ томъ убытка не будетъ, потому что они жалованья у Государя просити не учнутъ; да имъ, Самойду и Павлу, и инымъ людемъ, которые въ то время при Гетьманѣ были, про то вѣдомо жъ, а что въ Малой Россіи въ городѣхъ и мѣстѣхъ какихъ доходовъ, и про то Царскому Величеству не вѣдомо, и Великій Государь нашъ, Его Царское Величество посылаетъ доходы описать Дворян, а какъ тѣ, Царскаго Величества Дворяне, доходы всякіе опи-

шуть и смѣтять, и въ то время б жалованьи войску Запорожскому, по размоотрѣнїю Царскаго Величества и указъ будетъ. А нынѣ Царское Величество, жалуя Гетмана и все войско Запорожское, хочеть послать своего Государева жалованья, по давнимъ обычаямъ предковъ своихъ, Великихъ Государей, Царей и Великихъ Князей Россійскихъ, Гетману и всему войску Запорожскому золотыми.

10.

Крымская орда, еслибы имѣла вкннуться, тогда отъ Астрахани и отъ Казани надобно на нихъ наступати, такожде и Донскимъ казакамъ готовымъ быти, а нынѣ еще въ братствѣ, дать сроку и ихъ не задирать.

Царскаго Величества указы и повелѣнїе на Донъ къ казакамъ послано; буде Крымскіе люди задора никакого не учинять, и на нихъ ходитъ и задоры чинитъ не велѣно; а буде Крымцы задоръ учинять, и въ то время Царское Величество укажетъ надъ ними промыслъ чинитъ.

11.

Кодакъ, городъ на рубежѣ отъ Крыма, въ которомъ Гетман всегда по 400 человекъ держитъ и кормы всякіе имъ даетъ, чтобъ и нынѣ Царское Величество пожаловалъ кормами и порохомъ къ наряду изволилъ построити; также и на тѣхъ, которые за порогами коша берегутъ, чтобъ Царское Величество милость свою изволилъ показать, понеже нельзя его самого безъ людей оставлять.

О той статьѣ Царскаго Величества указъ будетъ впередъ, какъ про то вѣдомо будетъ, по сколько какихъ запасовъ въ тѣ мѣста посылаю, и сколько будетъ доходовъ въ сборѣ на Царское Величество.

А что въ писмѣ же нашемъ написано: какъ Великій Государь нашъ, Его Царское Величество, Гетмана Богдана Хмѣльницкаго и все войско Запорожское пожалуетъ, свои Государскія грамоты на вольности ваши дать велитъ, тогда вы смотрѣ межъ собою учините, кто будетъ казакъ или мужикъ. А чтобъ число войска Запорожскаго было 60.000, и Великій Государь, Его Царское Величество, на то изволилъ, тому числу списковыхъ козаковъ быть велѣлъ, и какъ вы посланники бедете у Гетмана, у Богдана Хмѣльницкага, и вы бь ему сказали, чтобъ онъ велѣлъ козаковъ разобрать вскорѣ и списокъ ихъ учинитъ, да тотъ списокъ за своею рукою прислалъ къ Царскому Величеству."

(Полное Собрание Законовъ Россійской Имперіи,
том I., ст. 322-325).

ГАДЯЦЬКИЙ ТРАКТАТ

*Див. М. Грушевський: „Історія України-Руси”. Том Х. „Від смерті Б. Хмельницького до Гадяцької угоди”. В-во Книгоспілка, Нью Йорк, 1958. Передрук з вид. Київ, 1936. Гадяцький трактат, стор. 311-359. Тексти від стор. 334 до 345. Текст перший видав М. Стадник при своїй студії про Гадяцьку унію в Записках Українського Наукового Товариства в Києві, кн. VIII. Текст другої редакції — Герасемзук у своїй студії про Гадяцьку унію в Записках НТШ, т. LXXXII, й окрема відбитка, 98 стор., і потім в Українському Архіві, т. III. Обидва тексти в оригіналі з датою 6 вересня 1658 р. з підписом Гетьмана і негаттю військовою але без підписів комісарів. Один ідентичний з тим, що потім був прийнятий соймом 1659 року і видрукований у його постановах (згодом у *Voluntina Legum*).*

„В ім'я Боже, амінь. На вічну пам'ять теперішнім і наступним!

„Комісія між станами Корони Польської і в. кн. Литовського з одної сторони і вельм. гетьманом і військом Зап. з другої — докінчена дня 6 (16) вересня 1658 р. вельм. Стан. Казім, Беньовським і Казім. Людв. Євлашевським — визначеними з сойму від найясн. короля Яна Казіміра комісарами, з вельм. гетьманом Ів. Виговським і всім військом Зап., в обозі під Гадячем. — Дай, Боже, щоб щасливо і вічно тривало!

„Вельм. гетьман Зап. з усім військом Зап. на вищезгаданім місці, прийнявши нас, комісарів, як годиться пристойно і вдячно і зваживши нашу повновласть комісарську, надану нам повагою соймовою, декларував з усім військом:

„Як не з доброї волі, а тільки з мусу, притиснене різними опресіями, військо Зап. приступило до своєї оборони, — так тепер, коли й, корол. м., пробачивши своїм батьківським серцем все, що сталося в тім замішанню, закликає нас до одности, — вони не погорджують ласкою й. кор. м. і покійно приймають цю поблажливість (клеменцію) доброго пана, приступають до цієї комісії, а далі до спільної наради щодо згоди, щирости і обопільної любови. Бога сил небесних беруть за свідка в тім, що все, що постановляється, буде дотримуватися щиро і правдиво вічними часами.

„Згоду вічну й нерозривну постановили ми таким чином:

„1²²⁸). Релігія грецька старинна, така, з якою Русь приступи-
²²⁸) Тут стоїть цифра 1, але дальший текст не розбито на такі нумеровані пункти: для переглядності я поставив цифри й далі — але в скобках. Офіційний текст, включений до *Voluntina Legum*, також не має цього поділу на пункти.

ла до Корони Пол., аби зіставалася при своїх прерогативах і вільнім уживанню свого богослуження, по всіх містах, містечках і селах, в Короні Пол. і в. кн. Лит., — так далеко, як сягає язик народу Руського. На соймах, в війську, в трибуналах, не тільки в церквах, але в публічних процесіях в відвідуванню хворих з святощами, в хованню померлих і взагалі у всім — так як свobodно і прилюдно виконує своє богослуження обряд римський.

„Тій же грецькій релігії дається право свobodного фундування нових церков і монастирів, так само поновлення і поправлення старих.

„Церкви і маєтності, здавна надані на церкви старинної грецької віри, мають зіставатися за греками ²²⁹⁾ православними старинними. Після того, як зложено буде присягу вірності, протягом півроку всі такі церкви мають бути подані (в ресстрах) від полковників та іншої старшини війська Зап. тим комісарам, що будуть визначені з обох сторін.

А унія, що викликала досі замішання в Рчп., касується і в Короні і в. кн. Лит. — і хто хоче, нехай вертає до римського, а хто хоче — до грецького неуніятського богослуження ²³⁰⁾.

А тої віри, що противна віри грецько-православній і множить непорозуміння між народом римським і старогрецьким, церков і монастирів фундувати і фундуші помножати не повинен і не може ніхто — ні з стану світського, ні з духовного, ні з сенаторського, ні з шляхетського, ні в маєтностях духовних, королівських, ні в приватних ніяким чином силою цієї конституції.

Римську ж віру дозволяється виконувати свobodно в восводстві Київській, Браславській і Чернігівській.

„Світські пани римської віри — дідичі й урядники й. кор. м. — не матимуть ніякої юрисдикції над духовними і світськими людьми, ані над ченцями — тільки їх законний пастир.

„А що в спільній вітчизні мають обрядам належати і спільні прерогативи і оздоби, тому о. митрополит київський теперішній і

²²⁹⁾ В розумінню людей православної віри.

²³⁰⁾ A unia ktora dotąd Rsptą mieszala tak się znosi w Koronie y (w) W. X. Lit. — aby kto chce do rzymskiego, a kto chce do greckiego nie uniatskiego nabozenstwa wracał.

його наступники з 4 владиками: луцьким, львівським, перемиським і холмським ²³¹) засідатимуть в сенаті в своїм порядку, з тими ж правами і правом голосу, як духовні римського обряду, тільки митрополитові призначається місце після арцибіскупа львівського, а владикам після біскупів своїх повітів.

В воєводстві Київському, Браสลавському і Чернігівському сенаторські дигнітарства мають роздаватися тільки шляхтичам грецького обряду — до того здатним, що походять і мають маєтність у тих воєводствах.

Теперішні держателі урядів зістаються при них. Але тим часом, з огляду на гетьманство, першим сенатором тих трьох воєводств має бути гетьман військ Руських, і вся київська юрисдикція до нього має належати, гризначення підвоєводи та інших урядників. Це буде належати (до гетьмана) і застерігається на цей раз тільки доки він прийде до посідання воєводства київського.

В Київському воєводстві сенаторські дигнітарства мають даватися тільки шляхтичам грецького обряду, здатним до тих урядів. В воєводстві Браславському і Чернігівському ті ж уряди сенаторські мають даватися по черзі то одному, то другому обрядові, так що по уступленню сенатора грецького обряду має наступити сенатор римського обряду. Але в усіх трьох воєводствах уряди мають роздаватися особам, що походять з тих воєводств і мають у них маєтність. І теперішні держателі урядів зістаються при них.

„Також по містах коронних і в. кн. Лит., як сягають церкви грецького обряду, аби зростала обопільна любов, міщани римської і грецької релігії мають рівно заживати спільних вільностей і свобод, і грецька релігія, не має бути нікому перешкодою до магістрату.

„В Києві король й. м. і стани коронні дозволяють заснувати академію, котра має користуватися такими прерогативами і вільностями, як академія краківська, з тою тільки умовою, щоб у тій академії не було професорів, магістрів і студентів ніякої секти: аріянської, кальвинської, лютерської. А щоб студентам і учням не було ніякої оказії до бійок, всякі інші школи, які були в Києві перед тим, й. кор. м. накаже перенести деінде.

„Другу таку ж академію й. к. м. і стани коронні і в. кн. Лит.²³²).

²³¹) В другім тексті додано: „з п'ятим — мстиславським в в. кн. Лит.“, теж в Volum. legum.

²³²) В старім вид. Єрлича Войціцького помилково: „в. кн. Лит.“

дозволяють (заснувати) там, де для неї буде знайдене відповідне місце. Вона заживатиме тих же прав і вільностей, як і київська, але заснована має бути з тою ж умовою, як київська: щоб у ній не було професорів, магістрів і студентів секти аріяньської, кальвинської і лютерської. А де та академія буде заснована, там інші школи вже не мають засновуватися на вічні часи.

„Гімназії, колегії, школи і друкарні, скільки їх буде потрібно, буде вільно ставити, свобідно в них науки відправляти і деякі книги друкувати про релігійні контроверсії — але не ображаючи маєстату кор. і без пасквілів на короля й. м.

„(2). А що вельм. гетьман з військом Зап., від Рчп. відірваним, з любови до короля, пана свого і власної вітчизни, повертається (до них), вірікаючися заграничних протекцій, то й. кор. м. і всі стани кор. і в. кн. Лит. вічною амнестією, себто вічним забуттям покривають все, що з обох сторін допустив Біг — полишаючи то маєстатові Його, як офіру за гріхи спільні. Забезпечують у тім всякого стану людей від найменших до найвищих без виїмку — як у війську Зап., так і шляхтичів, урядників і приватних людей, чисто всіх, котрі якимнебудь чином пробували чи пробувають при гетьмані попереднім і теперішнім. Ні корол. маєстат, ні сенат, ні вся Рчп., ані хто з приватних людей не будуть підносити ніяких претензій супроти них взагалі або кожного зосібна, від найвищих до найменших. Навпаки, пробачивши собі обопільно християнським серцем, щиро, свідчачися страшним Богом, всякі неприємності і все, що діялося під час війн, вони ні явно, ні потай не замишлятимуть ніяких пімст, ні практик. Не дадуть себе звести ніякими звільненнями з присяги для якихнебудь потайних (skretne) замислів.

„Всякі кадуки (конфіскації), випрошені кимнебудь під тими, що пробувають в війську Зап. і під шляхтою, що приставала до гетьмана і війська Зап. і до шведів, і роздані від початку війни, — тепер всі без виїмку касуються і будуть скасовані законом, так щоб вони не шкодили ні гонорові, ні власності чийнебудь. Де б вони (постанови про конфіскацію) не знаходилися, вони вважаються за скасовані і з книг (судових) еліміновані, і їх власникам надається право заволодіння — проти котрого не можна посилатися на ніякі кадуки під карою інфамії.

„А що і зміст і саме ім'я амнестії повинно бути святе, і речі і люди всякої кондиції відновляються в попереднім стані, повертаються до тієї одности, згоди, любови, права і пана, як було перед війною, — то застерігається, що хто б важився рвати те святе об'єднання, смів публічно, чи в приватнім зібранню закидати комусь зраду, — такий має підпадатись карам за нарушення договору, і в

усяких okazіях, де б ішло про охорону від обмови, з обох сторін має переводитися пильно слідство ²³³).

„Вся Річпосполита народу Польського, в. кн. Литовського і Руського і належних до них провінцій відновляється цілком такою, як була перед війною, себто — ці три народи мають зіставатися непорушно, як були перед війною в границях своїх і при свободах (своїх) згідно з законами — в радах, судах і вільній елекції панів своїх — королів польських, литовських і руських. Коли під тягарем війни з заграничними державами щось постановлено було на зменшення границь і вільностей тих народів, це має вважатися за

²³³) Ці постанови про амністію і скасування конфіскації буквально сходяться з „пунктами“ Тетері, тільки в тексті б (16) вересня розвиваються ширше:

Акт Гадяцький:

A ponieważ w. hetman z wojskiem Zap. od Rzpłey oderwanym z miłości przeciwko i. k. mci panu swemu mił. y własnej oyczyźnie wszelakich odstępując postronnych protectyi powraca, tedy i. k. m. p. nasz mił. y wszystkie stany koronne w. x. Lit. to cokolwiek pan bog na obie strony dopuścił, maiestatowi iego świętemu za grzechy spolne ofiarowawszy, wieczną amnistią to iest zapomnieniem wiecznym pokrywa. Assecuruiać wszelkiej condyciey ludzie od namnieszego do naywiększego nikogo nie wymuiąc tak zposrodku woyska Zap. iako też stanu szlachetskigo urzędnikow iako y prywatnych ludzi będących, tych zgoła wszystkich, którzykolwiek iakimkolwiek sposobem przy w. hetmanach, tak zeszyłym iako y terazniejszym zostawali y zostaią y żadney zemsty ani maiestat pański ani senat ani wszystka rzpłta, na ostatek ani żaden z prywatnych przeciwko nim y każdemu z-osobna od naywiększych do namnieszych nie będzie praetendował. Y owszem wszystkie niesmaki y to wszystko, cokolwiek podczas woien działo się, całe sercem chrześcianskim pod świadectwem straszego boga zobopolnie bona fide sobie podarowawszy żadney ieden na drugiego ani iawney ani

potaiemney nie ma knować pomsty y praktyki, nie daiąc się uwodzić ani żadney absolutiey, ieśliby chcieli czynić dowcipy skrętne, uwolniaiać z przesięgi.

Пункти Тетері:

Ponieważ hetman z wojskiem Zap. z miłości przeciwko panu i własney oyczyźnie, z dobrej woli swej, do tegoż własnego pana, odstępując wszelakich postronnych protectyi powraca, tedy i. k. m. p. nasz mił. ze wszystką Rzpłtą to cokolwiek p. bog dopuścił na oboią stronę za grzechy zobopolne maiestatowi iego oddawszy wieczną amnistią to iest zapomnieniem wiecznym pokrywa.

Assecuruiać, iż żadney zemsty ani majestat pański ani senat, ani wszystka Rzpłta ani żaden z prywatnych przeciwko kozakom y żadnemu z osobna nie będzie praetendował, y owszem wszystkie niesmaki wojenne zobopolnie sobie podarowawszy żaden na drugiego ani jawney ani potaiemney nie ma knować pomsty y praktyki i т. д.

недійсне і пусте, і вищеназвані народи повинні зіставатися при своїх свободах, як єдине тіло одної і нероздільної Рчп., не роблячи між собою різниці з приводу віри: як хто визнавав і визнає християнську релігію — чи римську чи грецьку, всі лишаються в спокою, при вільності. Хіба якісь засуди або декрети були винесені перед війною і за час війни цілком законно — при наявності сторін чи в відсутності.

(3) Війська Зап. число має бути 60 тисяч, під владою гетьмана руського, згідно з стародавніми вільностями їх.

Скільки наємного („затяжно-го“) війська буде на Русі, все має бути під владою того ж гетьмана.

Війська Зап. число має бути 30 тисяч, або скільки гетьман Зап. подасть у реєстрі ²³⁴).

Наємного війська 10 тис. — котре так же, як і Запорозьке, має бути під владою того ж гетьмана, і з ухвалених Річпосполитою на соймі податків з воеводств Київського, Браславського, Чернігівського і інших має платитися тому військові.

„Пробувати ²³⁵) військо Зап. має в тих воеводствах і маєтках, де воно було перед війною. Всякі вільності, надані (їм) привілеями найясніших королів польських, потверджуються: вони (козаки) зістаються при стародавніх вільностях і звичаях своїх, що не тільки в нічім не обмежуються, але навпаки — потверджуються всякою повагою. Ніякий державець корол. маєтностей, ні староста, ні пан дідичний, ні доживотний, ані їх підстарости, урядники і всякі інші слуги не будуть стягати ніяких податків з козацьких хуторів, сіл, містечок, домів ні під яким претекстом. Вони мають бути вільні від якихнебудь тягарів, цла і мита, як люди лицарські, у всій Короні й. в. кн. Лит. Мають бути також вільні від усяких судів старостів, державців, панів і їх намісників — тільки під юрисдикцією самого гетьмана військ Руських мають зіставатись. Також всякі напитки, лови в полях і на ріках й інші козацькі пожитки мають зіставатись при козаках свobodно, згідно з їх звичаями.

„Зокрема кого гетьман війська Руського подасть й. кор. мил. як гідних клейноту шляхетського для ще більшої заохоти до служби й. кор. мил., тим усім без якихнебудь труднощів буде уділена нобілітація, з наданням всякої шляхетської вільности. Але так тре-

²³⁴) Додаток цей треба розуміти очевидно в зв'язку з секретною декларацією гетьмана.

²³⁵) Властиво — мати квартири, *consistentia*.

ба міркувати, щоб з кожного полку могло бути нобілітовано сто ²³⁶).

„Ніяких військ польських, литовських або чужоземних ніхто не може вводити в воєводство Київське, Браславське, Чернігівське. Тільки наємне військо, що пробуватиме під владою гетьмана військ Руських, вибиратиме хліб з королівських і духовних маєностей вищезгаданих воєводств за ординансом того ж гетьмана руського. А коли б була війна при границях Руси і треба було послати туди коронне військо в поміч, в такому разі це помічне військо має бути під регіментом гетьмана військ руських.

„(4) Для скріплення і більшої певности цього договору гетьман військ руських до кінця свого життя має бути гетьманом військ Руських і першим сенатором воєводства Київського, Браславського і Чернігівського. А по смерті його має бути вільний вибір гетьмана: стани воєводства Київського, Браславського і Чернігівського виберуть чотирьох кандидатів, і з них одному король надасть (гетьманство)

не віддаляючи від того уряду рідних братів вельм. гетьмана руського ²³⁷).

„Двір шпінса для биття всяких грошей має бути зложений в Києві, або де буде признано зручнішим — однієї якости і металу і з королівською особою (портретом).

„Податки, які Рпта ухвалюватиме на соймі, в воєв. Київським, Браславським і Чернігівським мають уживатися на наємне військо, що буде під владою гетьмана військ Руських.

„Спільні ради і спільні сили всіх тих народів проти кожного неприятеля. Мають всі три старатися спільно всякими способами, аби Рпта мала вільну навігацію на Чорне море.

„Коли б станом Коронним і в. кн. Лит. прийшлося почати війну з царем московським, військо Зап. до такої війни не буде притягнене.

„Коли ж би цар не схотів вернути провінцій Річпосполитої і на неї наступав, тоді мають сполучитися всі сили: коронні, в. кн. Лит.

---

²³⁶) Неясно, чи не більше, як сто, чи не менше, як сто? В р. 1655 сойм годився на максимальне число нобілітованих 6 тис. — супроти наміру короля допустити все козацтво для шляхетських прерогатив — див. т. IX, с. 1092 і 1095.

²³⁷) Додано в II тексті і потім в Vol. legum.

і військо Руське Запорозьке, під регіментом свого гетьмана, і воювати.

„Маєтності нерухомі і рухомі, королівщини і записи сум, конфісковані від обивателів Руської землі, котрі пристали до шведського ²³⁸⁾ або до запорозького війська і тепер вертаються до батьківщини, — мають їм бути повернені і служби їх в війську кор. і в. кн. Лит. мають бути компенсовані і оплачені ²³⁹⁾).

„(5) Гетьмани з військом Зап. — теперішні і наступні, — відступивши від усяких заграничних протекторів ²⁴⁰⁾, більше до них приставати не мають. Навпаки — мають пробувати в вірності, підданстві і послушенстві у найясн. маєстату королівства польського і наступників його і всій Річпосполитій і будуть пробувати вічно.

Але так, щоб це не порушувало братерства, зав'язаного з ханом кримським, а коли може то бути без порушення цілоти Річпосполитої — то і царем московським ²⁴¹⁾.

Але так, щоб це не порушувало братерства, зав'язаного з ханом кримським.

„Посольств від заграничних (гетьман) не має приймати, і якби такі трапились — має їх відсилати до короля й. м.

„Також ні війська стороннього вводити не буде, ні порозуміння з заграничними державами мати не буде; хіба сповіщаючи про це короля його милість.

„(6) Всяким приватним особам з обох сторін — в тім і духовним римського обряду відкривається безпечний поворот до біскупств, пробовств, каноній, плебаній і до належних до них маєтностей в воєводствах Київським, Браславським, Чернігівським, Подільським, також у в. кн. Лит., на Білій Русі і в Сіверщині. Також всім монахам до костьолів, кляшторів, маєтностей і фундацій. Теж і світським особам обох сторін до їх маєтків дідичних, староств, держав, володінь власних, доживотних, заставних і за всякими іншими контрактами до них належних, в тих же вищеназваних воєводствах і в в. кн. Лит., на Білій Русі і на Сіверщині.

²³⁸⁾ В II тексті пропущено шведське військо, і так само в Volum. legum.

²³⁹⁾ В тім розумінню очевидно, що все, вислужене перед виходом з польського війська, має їм бути тепер виплачене.

²⁴⁰⁾ Protectyi.

²⁴¹⁾ У ієслі може być salva integritae Reipublicae — cara moskiewskiego. Значення таке — що коли можна буде це зробити без порушення інтересів Рчп., то гетьман може не розривати з Москвою. В II тексті це право пропущене.

„Але час повороту визначить король й. м., порозумівшись з гетьманом зап., і спосіб реіндукації (повороту у володіння) має заховуватися такий, що ніхто не має повертатися до свого володіння інакше як за універсалом й. корол. м. і вельм. гетьмана запорізького. В цім має бути порозуміння обох сторін.

„Для судження всяких справ, як кримінальних, так і поточних, має бути в тих трьох воєводствах свій окремий трибунал — з таким порядком, який вони самі собі уложать. Але крім того мають бути окремі судові староства в Овручу і Житомирі.

„(7) А для кращої певности ²⁴²⁾ — тому що гетьман з військом Зап. і ці воєводства, що були відірвалися, відкидають всяку протекцію інших народів і добровільно — як вільні до вільних, рівні до рівних і шановні до шановних повертають ²⁴³⁾, — тому, для певнішого дотримання нинішнього акту, король і Річпосполита дозволяють народів Руському (мати) осібних ²⁴⁴⁾ канцлерів, маршалків і підскарбів з правами сенаторів і інші уряди народу Руського.

„Вони (канцлери) мають виконати присягу за ротою урядників коронних з додатком такого пункту, що до нічого противного нинішньому актові вони своєї печаті не приб'ють, навпаки — пильнуватимуть, щоб нічого не робилося проти цього акту — в конституціях і декретах соймових, рескриптах задворних, привілеях і універсалах.

„До уряду і канцелярій цих канцлерів будуть належати всі духовні надання митрополії, єпископії, ігуменства і бенефіції, що належать до надавання королівського в воєводстві Руським, Київським, Волинським, Подільським, Браславським і Чернігівським, а в воєводстві Київським, Браславським і Чернігівським — всі надання духовні і світські. Також суд в королівських містах і всякі декрети — задворні й судові — тільки в названих трьох воєводствах.

„А що проти цього акту вийшло б з канцелярії коронної або в. кн. Лит., то буде неважне, і той, що добув такий привілей, не тільки його тратить, але підпадає ще карі в 10 тис. кіп литовських, а судити його за це в королівським суді за спеціальним реєстром.

„Аби з суперечок за підданих, обвинувачених в своєвільстві, не виходило нових замішань, — касуються всякі процеси про видачу підданих, про наїзди, забране майно, шкоди, починені під час

²⁴²⁾ Мабуть — певности українців щодо своїх прав і свобод в унії з Польщею.

²⁴³⁾ *Dobrowolnie iako wolni do wolnych, równi do równych* у *zasni do zasnych rownosaia* — сакраментальна фраза, про котру дивись вище думки Лещинського.

²⁴⁴⁾ *Osobnych* — v. *Vol. leg. wolnych*.

внутрішньої війни, — зеські, городські, трибунальські, також і декрети трибунальські, винесені в тих справах — особливо щодо воєводства Київського, Волинського, Браславського й Чернігівського.

„При складанні договору з царем московським, коли б до того прийшло, король й. м. і стани коронні і в. кн. Лит. мають вимагати ненарушеної репутації (реабілітації) вельм. гетьмана і нинішнього договору.

„Пп. комісари і в. гетьман князівства Руського фактично ствердили нинішню комісію своєю присягою — як то свідчать їх підписи на ротах присяги. Понад то буде ця комісія конфірмована — від сенату присягою превел. кс. арцибіскупа гнєзненського, біскупа віленського, всіх чотирьох гетьманів і канцлерів обох народів, а від кола рицарського — присягою маршалка посольської палати, що має бути скликаний якнайскорше, — в присутності послів, які будуть прислані від в. гетьмана і війська Зап.

„А що до присяги короля й. м., то з своєї доброти панської він її на покірне прохання війська Зап. зволить учинити — це пп. комісари асекурують.

„Полковники ж, сотники і вся старшина війська Зап. виконають свої присяги після сойму, на котрім будуть виконані нинішні постанови, — в присутності комісарів, які на те будуть депутовані від сойму.

„А щоб ця конституція мала вічну вагу і повагу, вона в усім своїм змісті від початку до кінця буде включена в конституцію (постанови соймові), ухвалена соймом, рахована за вічний і незмінний закон і так дотримувана”.

На цім кінчився перший текст, наступає дата:

„Діялося в таборі під Гадячем, дня і року вищезазначеного”.

Але по цій даті перед підписом додано ще два пункти:

„До булави великої руської належатиме Чигринське староство, як то значиться в привілею, наданім пок. Б. Хмельницькому від короля й. м.

„Гетьман війська Руського буде вільний від резидування при королі й. м.

„Конвокація воєводства Київського, Браславського і Чернігівського буде скликана універсалом королівським після сойму, що має бути зложений якнайскорше”.

Під цим підпис: Іван Виговський гетьман війська кн. Руських рукою власною — і печатка.

В II тексті дата стоїть на кінці, після цих приписок, і підписано (при печатці) таке: Іван Виговський гетьман військ Запорізьких рукою власною іменем всього війська.

Це потверджує, що II текст писаний після I-го, і стилізація підписів має теж своє значення — що під II текстом Виговський підписався тільки гетьманом війська Запорізького.

До цього акту Виговський долучив таку секретну декларацію, передану королеві і в оригіналі заховану в тім же збірнику актів бібл. Чорторійських ч. 402:

„Декларація вельм. Івана Виговського, гетьмана військ Зап., на деякі пункти, описані в комісії, заключеній під Гадячем, подана ним при скінченню тієї-ж комісії.

„На пункт, в котрім війську Зап. дозволено число 60 тисяч. При виконанню його треба розуміти, що цю цифру дозволено з огляду на теперішній час, аби чернь не утруднила згоди з цього приводу, коли б її зменшено під цю пору. В дійсності, по тім, як війна з царем московським заспокоїться, в ресстрі не має бути більше 30 тис., а наємного 10 тис., з тим, аби наємне було під владою тільки теперішнього гетьмана.

„Полку чауського з Білої Русі, і козаків з інших місць на Білій Русі зараз не можна випровадити з огляду на небезпеку, щоб вони не перекинулися до царя московського. Але по скінченню війни з царем, яснов. гетьман запорізький повинен вивести всіх козаків з Білої Русі і в. кн. Лит.

„Передача церков і маєтків (церковних) має відбутися протягом півроку після того, як стан духовний і шляхетський вернеться до своїх маєтків.

„Для внутрішньої безпечности і скоршого випровадження Москви з Києва король й. м. пошле гетьманові військ Зап. чужоземного війська зараз тисячу, а як треба буде більше, то хоч і 5 тис. — з котрим Тетеря поспішить якнайскорше. Хліб тому війську вельм. гетьман зап. визначить коло Білої Церкви (приписано рукою Виговського: або де буде вважати за зручніше).

„Всі залоги між Случчю і Горинню гетьман зносить зараз і видасть універсал аби вийшли”.

Підписано: Ів. Виговський, в. гетьман в. кн. Руського, і печать.

На ці акти другого дня, 7 (17), зложено присягу в такій формі:

„Я, Іван, своїм і всього війська Зап. іменем присягаю Всемог. Богові в Трійці Святій Єдиному на те, що я з військом Зап. у всім буду справуватися згідно з комісією, котру я постановив з вельм. пп. комісарами своїм іменем і іменем війська Зап., і наступники мої — гетьмани військ Руських — також будуть справуватися з військом. Так мені Боже поможи і мука Христова. А ця присяга буде дійсна, коли виконають присягу король і вчислені особи. Ів. В., гетьман в. кн. Руського”.

Генеральна старшина і полковники виставили таку „субмисію”. „Мы, обозный, судѣи, есаулы войсковые, полковники, так своим яко панов сотников, атаманов и всеи черни войска Запорозкого именем даємо на себе тую субмисію с печатю войсковою и подпи- сами рук наших на реч ниже йменованую тым способом:

„Поневаж найяснѣйший Ян-Казимер Король є. м. пан наш мил. тепер счасливе пануючий през вельможных й. м. п. комисаров ухвалою сеймовою до нас высланных: п. Станислава Казимера Беневского, каштеляна волынского, и пана Людвика Казимера Єв- лашевского, кашт. смоленского, милостиве декляровал, же нас, войско Зап., хотячи мѣти яко рыцерских людей под протекцією своєю и под оную тепер берет, пустивши тоє все в вѣчноє запомиѣнье, счо ся кольвек през тые замешанья стало, —

„Прето ми тую мил. ласку є. кор. м., п. н. м., яко дедичного пана, и всей Речи Посполитой вдячне и миле принявши, обецуємо по собѣ тоє, же так тепер яко и напотом вѣчными часы не будем руки на короля є. м., п. н. м., и всю Речь Посполитую подносити и противко не воевати. И овшем — яко пана дедичного во всем так як из стародавних часов бывало и яко повинность наша рыцарская яко вѣрных подданных ку паном прирожоным кажет слухати волю є. кор. м., п. н. м. полнити. И присягою тоє публичною перед комисарами є. к. м. на тоє высланными потвердити.

„Але то под такою кондицією, жебы теж и нас є. к. м., п. н. м., взаєм, і вся Речь Посполитая — так станы духовные яко и свѣцкіє, водлуг просьбы нашеє нас, войско Зап., во всем уконтентовали и присягою так своєю королевскою, яко и всеи Речи Посполитой на утвержене уже вѣчного и николи не розерваного покою змоцнили — так яко бы то вѣчными часы тоє не нарушено от всѣх наступаючих найяснѣйших королев полских было.

„И на тоє сєє наше писане даємо.

„Писано в таборѣ под Гадячем року 1658 мѣсяца сентемврия семого дня.

„Тимош Носач енеральный обозный войска Запорозкого рукою. Самойло Богданович, Герман Гапонович судѣи войсковые, Иляш Богаченко полковник чигринский. Федор Джулай полковник черкаский, Семен (?) Леонович полковник каневский. А. (?) Креховецкий полковник курсунский, власна рука, Григорий Гуляницкий полковник нижинский, рука власная, Петро Дорошенко полковник прилуцкий, рукою власною” ²⁴⁵).

²⁴⁵) Ркп. Чорторийських 402, с. 239, видано у Кубалі, дод. 23,

АНДРУСІВСЬКИЙ ДОГОВІР

Російський текст, поміщений у збірнику законів: „Полное собрание законов Российской Империи”, томъ I, съ 1649 по 1675”, Санкт Петербургъ, 1830, стор. 656-669. Польський текст охоплюють “Pamiętniki Historyczne”. Wydał Leopold Hubert, Tom pierwszy, Warszawa 1861, стор. 105-121. Але Zbigniew Wójcik у своєму творі: “Traktat Andruszowski 1667 roku i jego geneza”, Warszawa 1959, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, твердить у примітці 217 на стор. 255, де подає всі джерела польських текстів: „...Текст Л. Губерта не повний”. Українського тексту взагалі не було, бож це був договір між Польщею і Московщиною.

ПАКТА ANDRUSZOWSKIE.

Najjaśniejszego i Wielkiego Hospodara Jana Kazimierza z Bożą łaską Króla Polskiego i Szwedzkiego, Wielkiego Książęcia Litewskiego, Ruskiego i innych JK. Wieliczestwa i wszystkich stanów Rzeczypospolitej obojga narodu Polskiego i W. X. Litt. duchownych i świeckich, my wielcy i pełnomocni posłowie i kommissarze: Jerzy Karol Hlebowicz na Dąbrownie, generalny Xięstwa Żmudzkiego i boryowski starosta.

Będąc my z rozkazania J. Królewskiego Wieliczestwa Pana n. Mił. i z polecenia całej Rzeczypospolitej, na zjazdach z drugiej strony Bożą miłością Wielkiego Hospodara Cara i Wielkiego Kniazia Alexeja Michajłowicza, wszystkiiej wielkiiej małej i Białej Rusi samodzierczy i mnogich gospodarstw i ziem wostocznych i zapadnych i siewiernych otczyca i dziedzica i naślednika i hospodara i obładatela J. Car. Wielicz. i z wielkimi pełnomocnemi posłami z Jaśnie Wielmożnym i Wielmożnemi okolniczym i namiestnikiem Szachim, Affanasim Lawrętiewiczem, Ardinem Naszczekinem etc.

Między Smoleńskiem i Mścislawiem, blisko rzeki Horodny we wsi Andruszowie z wielkiem i nieodstępem staraniem, między sobą mówiliśmy aby między Najjaśniejszym Wielkim Hospodarem naszym JK. Wieliczestwem i państwem Moskiew. i W. X. Litewskiem i całą Rzeczpospolitą, także między Hospodarem J. Car. Wiel.; wszystkie niechęci i różności, które się w przeszłych latach stały i naostatek do jawnej nieprzyjaźni i wojny, do rozlania krwi przyszło, uspokoić i przyjaźń utwierdzić. I lubo w ten terazniejszy czas dla wielu z obu stron zachodzących zobopólnych trudności, do uczynienia wiecznego pokoju między temi Wiel. Hospodarami naszymi przyjść nie mogło, — jednak widząc tychże Wiel. Hospodarów naszych skłonność i ich Wieliczestw oboich gospodarstw żądanie do pokoju ś., jakośmy na początku terazniejszej kommissyi naszej o uciszeniu wojsk postanowienie zobopólne wiarą utwierdzili, starania nasze o wiecznym albo docze-

snym pokoju nieodstępne mieć. Tak też i według plenipotencyi, która nam od wielkich Hospodarów na uczynienie ś. pokoju dana jest, upatrując szczęśliwego czasu, w którymby wzyź mianowana przyjaźń do skutku doszła i między wielkimi Hospodarami naszymi i wielkimi gospodarstwami do pokoju trwałego przyjść mogło, te punkta na trzydziestym pierwszym zjeździe naszym, t. j. dnia 13 *Januarii* według kalendarza naszego odprawionym, umówiliśmy i spólnie postanowiliśmy:

I.

Abь przymierze od terazniejszego roku, od Narodzenia Syna Bożego rachując, to jest od roku 1667 a od stworzenia świata od roku 7175 od mca *Junia* przez lat trzynaście nierozdzielnie po sobie idących, aż do roku od Narodzenia Syna Bożego 1680 a od stworzenia świata do r. 7188 także do mca *Junia*, trwało. A w te przymierne lata od początku naszego dogoworu i postanowienia, aż daj Boże do skończenia wszystkim niezgodom, które do tego czasu i dnia dokonania terazniejszego przymierza, od początku przeszłej wojny, mieczem albo innemi jakimikolwiek niechęciami, przyczyniły się, we wszystkim odstawionym i uspokojonym nie mszczącym się i nie pamiętnym być, i tem niniejszem, mocnem, przymiernem, postanowieniem między Najjaśniejszym Wiel. Hospodarem J. Cars. Wiel. i między ich wielkimi gospodarstwami i ziemiami i horodami, jako temi co zdawna w której stronie było,— tak też i temi zawojowanymi, które na terazniejszym przymiernym dohoworze w którą stronę dostały się, i między poddanymi i ludźmi obojczy strony, odnowionej, i postanowionej i potwierdzonej, nieporuszonej przyjaźni, być według terazniejszego utwierdzenia, które bez wszelakiego naruszenia, przez wszystkie te lata przymierne wyżej wyrażone, dotrzymane ma być mocno i J. Król. Wieliczestwa i J. Car. Wiel. między sobą we wszystkich sposobach dobra pospolitego chcieć i brat bratu lepszemu szukać i we wszystkim prawdziwie z sobą postępować.

II.

A Najjaśniejszego W. Hosp. JKr. Mci, tak też i W. Hospod. J. C. W. i ich hospodarskie imiona i tytuły pisane na obie strony być mają w ich hospodarskich hramotach i we wszelakich pismach, tak jako i w terazniejszym zapisie na początku napisano jest, bez umniejszenia i odmienienia, aż da Pan Bóg do postanowienia wiecznego pokoju, tak też i w pogranicznych horodach będący senatorowie i wojewodowie i przykaźni ludzie i hetmani, wszelkiego urzędu i kondycyi, komu gdzie wiedzieć będzie należało. A w drugą stronę bojarowie i wojewodowie i przykaźni ludzie z rozkazania wielkich Hospodarów swoich, ich hospodarskie mianowania i tytuły we wszelakich pismach, podług terazniejszego naszego postanowienia, jako na początku wyrażono, pisać

mają; postrzegając tego, żeby do nieprzyjaźni przyczyna w niwczem dawana nie była. A expedyce wszelakie z kancelaryi JKr. Mci i od pogranicznych Korony Polskiej i W. X. Lit. nie ruskiem pisaniem, jako przed wojną było, ale polskim językiem, jako dotąd przez terażniejszy czas wojny działo się, wychodzić mają.

III.

A które horody i ziemie, w téj przeszłej wojnie, są od Korony Polskiej i W. X. Lit. zawojowane i zostają pod władzą i dzierżeniem J. Cars. W. to jest Smoleńsk ze wszystką Siewierską ziemią i z horodami i z ujazdami, które z tego kraju od witebskiego i od połockiego i od Inflant, od lucńskiego ujazdów do Smoleńska, jakoto Dorho-buz, Newel, Siewież, Krasno, także i Wieliż, lubo zdawna do województwa witepskiego należący z swojemi miejscami i ujazdami. A z drugiego kraju, gdzie są siewierskie horody, około Czerniechowa, wszystkie horody i ziemie, jakimikolwiek nazwiskami i uroczyszczeniami nazwane, zostawać mają wszystkie w stronie Jego Cars. Wiel. — A w stronie JKr. Mci od Dniepru co pod Kijowem i przez wszystkie ten kraj do Putyrowskiej granicy, żadnego horoda, ani miasta, ani włości, przez terażniejsze przymiernie lata od terażniejszego czasu i dnia należeć będzie; — nie przechodząc jednak granic województw połockiego i witepskiego i mściławskiego także i powiatów orszańskiego, mozyrskiego, rzeczycykiego i braclawskiego, także i inflant-skiej granicy, tak jako się w sobie te granice i w dawnem swem ograniczeniu przed wojną miały, i ze wszystkimi ujazdami, wsiami i włościami z obu stron rzek Dniepru i Dźwiny i innych będącemi, do tychże województw i powiatów, które w dzierżeniu JKr. Mci i Rzpltej zostają, należącemi; wyjąwszy Wieliża, który dla pokoju świętego od województwa witepskiego odłączony i w stronę J. Car. Wiel. tym trak-tatem do lat przymiernych zostawiony jest. A wzywż Dniepru, co się mianują Zaporochy i tameczni kozacy, w jakich oni tam obronach, ostrowach i siedliskach swoją żyją, mają być w posłuszeństwie pod obroną, pod wysoką ręką obódwóch w. Hospodarów naszych, na spólną Ich usługę od następujących¹, czego Boże uchowaj, bisurmańskich sił.

Wszakże tym wszystkim wszelkiej kondycyi obywatelom, którzy w stronie J. Car. W. w miejscach przez te traktaty do czasu pewnego ustąpionych zostaną, wolne ma być we wszystkich tych miejscach za-żywanie religii św. katolickiej, bez żadnego o odprawianie nabożeń-stwa w domach swoich zatrudnienia. A wzajem tym wszystkim wza-jemnej kondycyi ludziom ruskim, którzy JKr. Mci w miejscach przez te traktaty ustąpionych dostają się, wolne ma być zażywanie religii greckiej, bez żadnego o odprawianie nabożeństwa zatrudnienia.

IV.

I to warujemy, że żadna nad kozakami ukraińskimi, z tę stronę Dniepru od Peresławia będącemi, pomsta czynioną być nie ma o to,

że niektórzy w stronę JKr. Mci i Rzpltej udawali. A tych kozaków z drugą stroną rzeki Dniepru od Kijowa będących, J. Car.W. od przysięgi sobie na poddaństwo uwalnia i w protekcję swoją przyjmować, ani do miast i horodów tam będących ustępować się, przez wszystkie czas ten przymierny, nie będzie i nie każe. A wzajem JKr. M. tych kozaków z drugiej strony Dniepru rzeki, od Peresławia będących, w protekcję swoją przyjmować i do miast i narodów tam będących, ustępować się przez te przymierne lata nie będzie i nie każe.

V.

A miasto Kijów z Pieczarskim monastyrem, z posadą i okolicznymi poblížszymi monastyrami i z pańszymi onych, które monasterskie mieszkające ludzie mają w polach, tak też i ludzie leśne, wchody na wszelaką domową potrzebę, z tamtą stroną Dniepru, na której Kijów zostaje, nie więcej nad miłę, aby ukontentowaniem w gruntach i w lasach, horodowym i monastyrskim ludziom tak od okolicznych, jako od chrześciańskich ludzi wypełniono będzie i dotrzymano, przez czas niżej o sprowadzeniu ludzi ratnych J. Cars. Wiel. z tegoż horoda Kijowa i o powróceniu onegoż z tymiż miejscami wyrażonemi, w stronę JKr. Mci umówiony i opisany.

VI.

A z zawojowanych horodów i ziem ustąpione są w stronę JKr. Mci horody i miasta: Witepsk, Połock, Dynembork, Lucin, Rzezica, Marinhenuz, ze wszystkimi Infantami południowemi i ze wszystkimi z tych horodów wszystkich mianowanych, ujazdami z dawna do nich należącemi, oprócz Wieliza z dawna do Witepska należącego. A z tych horodów które niedawno po wzięciu ich, cerkiewne aparaty, obrazy i księgi, i inne rzeczy, taktież przybyłe działa i ammunicya i wszelkie oręża, i picnieżny skarb, i chlebne zapasy z Mośkwy zwiezione, i służale, obywatela, przybyłe ruskie ludzie do horodów J. C. W. poblížu będących na podwodach i granicy tych ujazdów wywiezione bywają. A dawne tych horodów armaty i ammunicye i oręża, które teraz są w horodach, także mieszkający tameczni ludzie i szlachta w swych siedliskach, przy ustąpieniu tych horodów zostawieni być mają. Te wżwyż mianowane ustąpione horody, Połock, Witepsk, Dynemborg z Infantami i inne horody wżwyż rzeczzone, z inszemi miejscami i ujazdami, Uświatem, Surażem, Jezierzyczem, mają być oddane w stronę JKr. Mci i Rzeczypospolitėj w roku terażniejszym, od Narodzenia Syna Bożego 1667 mca marca, 10-go dnia, według nowego kalendarza,

przez przysłanych dworzan, tak od JKr. Mci jako i od J.Car. Wtwa. Wszakże ludzi tych, ani dobytków ich, którzy w podwoły będą wzięci, zatrzymywać ani krzywdzić ludzie JCar. Wtwa nie będą. A szlachcie w tych ujazdach ustąpionych, zaraz po skończeniu traktatów terażniejszych, swoje odbierać majątkości wolno będzie; w których bezpiecznie mieszkać bez przeszkody od ludzi JC. Wtwa w fortcach, do wyjścia zostających, mają. A wzajem i ludzie JC. Wtwa w tychże fortcach będący, we wszystkim od JKról. Mci ludzi, do wyjścia ich z tych fortec, w bezpieczeństwie zostawać będą.

VII.

A sam Kijów horod z temiż monastyrami Pieczarskim i inszemi przy Kijowie zostawionemi okolicznościami, także z armatą starą, z którą przedtem Kijów w stronę JC. Wtwa objęty, i prowiantem na ten czas tamże będącym w stronę JKr. Mci i Rzeczypospolitej ma być oddany i oczyszczony, przed pierwszą o wieczny pokój kommissją, w tych przymiernych leciech przypadającą, to jest we dwie lecie od terażniejszego traktatu, rachując w roku da Bóg przyszym 1669, w miesiącu aprilu. dnia 15, według nowego kalendarza przypadającym. Wszakże przed tem oczyszczeniem Kijowa, i oddaniem onego w stronę JKról. Mci i Rzeczypospolitej, ma być od wielkich Hospodarów naszych między sobą przez posłanników z lubitelnymi hramotami obsyłka, żeby z jednej strony o oddaniu, a z drugiej strony o przyjmowaniu niebez wiadomości było. Której obsyłki lubo by nie było, przecież horod Kijów w stronę JKr. Mci i Rzeczypospolitej na terminie według opisanania terażniejszego zwrócony i odstąpiony być powinien. Który to Kijów przez te dwie lecie, póki w dzierzeniu JC. Wtwa będzie, ma mieć mocną z wojska JC. Mci obronę, tak od pogan, jako i od swawolnych kozaków, gdzie i żywności i amunicji do obrony z potrzebą, dodawać JCar. Wiel. rozkaże. A za to przy ustąpieniu Kijowa tego, żadnej nagrody od JKról. Mci i od Rzeczypospolitej, J. Car. Wstwo upominać się nie będzie. A co się tknie armaty z różnych zamków i miast tak JKról. Mci i Rzeczypospolitej, jakotóż i prywatnych obywatelów Korony Polskiej i W. X. Lit. przez tę wojnę, także w obozach różnych z obu stron zabraniej, tedy ten punkt do traktatów o wieczny pokój oddajemy.

VIII.

Wszystkie pisma publiczne, także księgi grodzkie, ziemskie, trybunalskie i magdeburskie, przytem sprawy, przywileje, metryki, tak-

że biblioteki i księgi kościelne i cerkiewne w Wilnie i inszych miastach, i na różnych miejscach, tak w Koronie jako i w W. X. Lit. przez tę wojnę zabrane, cokolwiek ich się znaleźć będzie mogło i publicznych i prywatnych, osóbliwie od powiatów i województw podczas wojny do J. Car. Wstwa z obietnicą poddaństwa odprawione, które przez terażniejsze traktaty kassują się i umarzają na wieczne czasy, nie przy sobie nie zachowując, wrócić i one zabrawszy najdalej sześciu miesięcy, albo jak najprędzej zebrać się mogą, na miejsce pograniczne odeśłać JCar. Wstwo rozkaże, obwieściwszy JKról. Mci przez hramotę swą, żeby dla odebrania tego wszystkiego dworzaniua zesłał. A sprawy i księgi wszelkie województw smoleńskiego i czerniechowskiego i powiatu starodubowskiego, nie czekając przymiernych lat, w niedziel dwunastu po zaprzysiężonych paktach, którekolwiek znajdą się, zebrawszy, zesłanym od JKr. Mci dworzanom na pogranicznych miejscach, a województwa kijowskiego także sprawy i księgi za upomuieniem się od JKr. Mci, przez hramotę oddane być mają.

IX.

A co się tkanie rocznego ochędóstwa i rzeczy kościelnych i cerkiewnych, Bogu na chwałę poświęconych, jakoto wszelkiego naczynia, świętości i religii, osóbliwie sztuki drzewa Krzyża Ś-go w Lublinie wziętej i różnych obrazów i ozdób kościelnych i cerkiewnych, to wszystko cokolwiek się zebrać w państwie JC. Mci będzie mogło, najdalej w roku jednym za obesłaniem się wielkich naszych Hospodarów powrócono będzie. O dzwony zasię z państwa JKr. Mci i Rzeczypospolitej, do Państwa JCar. Wiel. Moskiewskiego wywiezione, na pierwszjej kommissyi, przez wielkich z obu stron pełnomocnych posłów, do ukontentowania dohovor uczyniony ma być.

X.

A że między nami, JKról. Mci i Rzeczypospolitej i JCar. Wstwa wielkimi posłami nie mała zachodziła trudność o uwolnieniu więźniów, tedy onę takowym sposobem ułaciliśmy i postanowiliśmy. Naprzód iż płon wszystek co się nazywa paszennym i roboczym, około sprawowania roli ludem obojēj płci, w Koronie Polskiej i W. X. Lit. zabrany, ma zostawać w stronie JC. Wstwa, przez te wszystkie przymierne lata, albo i bliżej, jeżeli i prędzej da Pan Bóg pokój wieczny, na którejkolwiek z tēj wyżej mianowanych kommissyj zawrzeć. A co się dotczye innych więźniów, to mieszczan wielkich które nie mogą się liczyć między ludzie słuźalce, z różnych miast i miasteczek państwa JKr. Mci

także i żydów, którzy na wiarę ruską przechrztili się, przez tę wojnę od początku jej do państwa Moskiewskiego zabranych, takieśmy umówili. Ponieważ JCar. W. wielcy posłowie, nie mogli teraz o wyzwolenie tych ludzi dohoworu z nami uczynić, nam też JKról. Mci posłom i kommissarzom trudno było na to pozwolić, żeby to się dzieło według potrzebowania J. Car. Wiel. wielkich posłów teraz uspokoiło, tedy wielcy i pełnomocni posłowie JKr. W. dla potwierdzenia terazniejszych traktatów, do lat przymiernych przez nas zawartych, do Jego Car. Wiel. według umowy Naszej zesłani, to dzieło na stolicy da Bóg przy JCar. Wiel. doskonale namówią i jako ma być postanowia.

XI.

Insi zaś wszyscy więźniowie, od zaczętej terazniejszej wojny zabrani, tak duchowni jako i świeccy, szlachta i wojskowi, ludzie starzy i młodzi i czeladź różna, wszelakię kondycyi i płci i nabożeństwa ludzie, także kozacy ukraińscy, tatarowie pod Królem JMcią mieszkający, tak w Koronie Polskiej jako i W. X. Lit. w majątnościach lubo w domach albo w boju, w zamku, miastach i gdziekolwiek zabrani, luboby teraz w więzieniu byli, albo na usługę JCar. Wstwa i u panów bojarów zostawali, luboby się tam w państwie J. Car. W. z osobami ruskimi pożenili albo na wiarę ruską pochrzcili, lubo w dworach kniaziów pod władzą JCar. W. będących, albo u mieszczan po miastach w robocie znajdowali się, także i żydów tych, którzy się na wiarę ruską nie chrzcili, wszystkich z żonami i dziećmi i z ruchomością ich, nikogo nie tając, ani do pozostania przymuszając, dobrą wiarą w stronę JKr. Mci i Rzpltej wyzwolić i wypuścić J. Car. W. rozkaże. A którzyby z nich chcieli w stronie J. C. Wtwa dobrowolnie zostać się to im wolno ma być; która zaś polskiego i litewskiego narodu białapleć i żydówki poszły za mąż za ruskich ludzi, te zostawać mają przy mężach swych JCar. W. A wzajem wszystkich więźniów państwa JC. W. wszelkiej kondycyi i płci ludzi, którzy do Korony Polskiej i do W. X. Lit. zostają, i tych którzy podczas wojny bisurmańskiej do Polski uchodzili, a teraz w królestwie Polskiem, w służbie Jego Kr. Mci, albo w domach, albo w majątnościach senatorskich i szlacheckich i po miastach u mieszczan w robocie zostają i tych wszystkich Jego Kr. Mci w stronę J. C. Wstwa do państwa Moskiewskiego, żadnego nie tając, ani do pozostania nie przymuszając, dobrą wiarą wyzwolić i wypuścić rozkaże. Wszakże którzyby chcieli w stronie JK. M. dobrowolnie zostać, to im wolno ma być. A wypuszczenie i uwolnienie z obu stron uczynione będzie bliższym więźniom, nieoczekiwając dalszych miast

z Korony Polskiej i W. X. Lit. to jest z bliższych miast do pogranicznych horodów J. Car. W. we dwie niedziele; a którzy opodal, tych w miesiąc lubo we dwa, a najdalej w pół roku od ukończenia tych traktatów rachując. A wzajem z gospodarstwa Moskiewskiego z horodów Smoleńska, z Witebska i Połocka, z Dynemborka z innych poblížszych także i Ukraińskich, we dwie niedziele; a z stołecznego horoda Moskwy w miesiąc; a z zamoskiewskich poblížszych horodów we dwa miesiące, z dalszych horodów we cztery miesiące; a z Astrachania w pół roku od dokończenia tych traktatów rachując, a z Sibiru i samych dalszych Sibirskich horodów, zebrani być mają do uwolnienia w roku, albo jak można rzecz będzie najspieszniej. A przez granice odpuścić za odesłaniem się pogranicznych horodów i przelożonych ludzi, bez zatrzymania. Także jeřliby więźniowie z Moskiewskiego narodu w Koronie Polskiej, albo W. X. Lit. wiarę katolicką przyjęli i poženili się, a chcieliby do państwa Moskiewskiego powrócić, tedy onym wolny, jako do własnej ojezyny powrót być ma bez żadnej trudności z żonami i dziećmi ich i ze wszystką ruchomością.

XII.

A w tych przymiernych leciech, według skłonności wielkich Hospodarów naszych i między onymi wielkimi Hospodarami brackiej miłości i obódwu narodów żądania wiecznego pokoju, umówilimy i postanowiliśmy, żeby były z obu stron na zjazdach wielcy i pełnomocni poslowie i kommissarze z pełnomocnemi hramotami, licząc od meca Junia terażniejszego roku, w przyszłym da Bóg od Narodzenia Pana Chrystusa 1669 w Juniu mecu, a według starego w roku 7177. A gdyby na tym pierwszym zjeździe i kommissyi, wieczny pokój za trudnościami zachodzącemi, nie miał stanąć, tedy i drugiemu zjazdowi być w pięć lat, to jest roku od narodzenia Pańskiego 1674 w miesiącu Juniu a według starego w roku 7182. A gdyby i ta kommissya druga jeszcze wiecznego pokoju dokończenia nie otrzymała, tedy nieodkładając nadziei od wiecznego pokoju, oboi wielcy Hospodarowie zgodnie mają przez posłów swoich wezwać gospodarów chrześciańskich na medjatory, których wtenczas oboi Hospodarowie potrzebować będą i zażyć na pośrednictwo lub spólnie, albo téż z swojej zeche od nich wielkich posłów, na rozsądek i na uśmierzenie wieczne, na trzeci zjazd, to jest w roku 1678 według starego roku 7186. A od czego broń Boże i trzeci z poprzednikami w dokończeniu wiecznego pokoju skutku nie otrzymał, a od następujących trudności pokazałyby się pp. pośrednikom do przedłożenia i wtenczas oboim wielkim i pełnomocnym po-

słom i kommissarzom posrednikom z uczciwością odprawić, a sanym z nadzieją odłożyć kommissyą do roku 7188 także miesiąca Junia. A w tych ostatnich dwóch leciech W. Hospodaroiu naszym, wolne będzie staranie odnowić pokoju świętego przez poselstwo, albo o przedłużenie w dalsze lata pokoju doczesnego uczynić, a do wojny i do rozlania krwi i do spustoszenia oboich Hospodarów wszelakim tajemnym przemyślem z obu stron niedopuszczyć, i owszem chrześcijańskim staraniem w pokoju, i obelawszy się posłami, ani na żadne wrzuszające pograniczne postępkę, które uspokojone być mają wojny nieczynując.

XIII.

Tak też umówiono co w te przedłużone wojny pogranicznych horodów mieszkające ludzie, przez stare granice w ujazdach lasy, pasieki i przyznaki i granice popsowali i dla tego opatrzenia z obu stron w terażniejszym roku potwierdzeniu obódwóch wielkich Hospodarów terażniejszego przymierza, wysłani być mają po dwie osoby na pogranicznych sędziów i kommissarzów z jednego kraju od Smoleńska i postąpionych od Witebska, od innych horodów i ziem, z pełnomocnemi hospodarskimi hramotami. Tedy zjechawszy się w meu septembrze, w którym zjechać się mają u tych ujazdów, z obu stron zebrawszy wielu starodawnych z włości ludzi wiadomych. wypytać w ziemiach i horodach i w leśnych uchodach i górach, jeżeli sporu jakiego nie masz, i jeśli na obiedwie strony władają według starych granic i miedz. A gdzie starożytni powiedzą granicę zepsowaną, tedy ciż sędziowie sami oglądawszy, każą granicę i przyznaki uczynić i szańce poprawić i roskażą mocno tanczym obywatelom i z włości chłopom aby tego przestrzegali, jakoby we wszelakich uchodach z jednej strony krzywdy żadne uczynione nie były.

XIV.

A w której stronie swawolni i nieposłuszni ludzie pokażą się, tedy onych w pogranicznych horodach ma być oznajmiono wojewodom i kommandantom i nad onymi ludźmi według inkwizycy, karność ma być bez miłosierdzia uczyniona. A z drugiego kraju w Kijów z monasterami od Czerniechowa i od Pereasławia na drugiej stronie Dniepru, także dla ukontentowania gruntów i letnich wschodów drugich sędziów i kommissarzów z obu stron wysłać i tanczym mieszkającym ludziom, na obie strony zakaz uczynić i przyznaki sporządzić, póki w przerzczone lata do oddania Kijowa J. Car. Wtwu władać bę-

dzie należało, przestrzegając tego żeby więcej jak mieli od Kijowa gruntu nie zajmowano.

XV.

Także umówiliśmy kiedy da Bóg po potwierdzeniu oboich wielkich Gospodarow naszych, dla nadziei tego statecznego pokoju i żeby nie naruszenie trwało ku wiecznemu pokojowi, a to postronnym gospodarom, z którymi wieczny albo doczesny pokój jest w hramotach subtelnych, gdy się przytrafi, przez posłów i posłanników ten utwierdzony pokój objawić, żeby nie bez wiadomości było i na potym, aby między kupieckimi ludźmi z postronnemi gospodarstwy, targowe handle mnożyły się.

XVI.

Także między temi gospodarstwy, Wielką Rusią i Koroną Polską i W. X. Lit. między kupieckimi ludźmi w pogranicznych horodach, i w tych miejscach i miastach, w których przed wojną terazniejszą handlowali, z przyjaznem hramotami, wszelakimi towarami targować, okromi tych towarów które w obódwóch państwach zakazane będą, bez zatrudnienia, a myto płacić od towarów według ustaw państw obódwóch, a mimo ustawę kupcom, ubjejków i przenagabania nikomu czynić, i tym ich nieodganiać. Także i Dźwiną rzeką do Rygi kupcom z Smoleńska drogę mieć swobodną z towarami niezakazanemi mimo zamki JKr. Mci do Smoleńska przepuszczać bez zatrzymania. Cło jednak zwyczajne na zwykłych miejscach od tych towarów płacone do skarbu JKr. Mci i Rzeczypospolitój będzie. A tym kupcom na obie stronie handlować wolno będzie, tylko do ostatniej, która się z medyatorami odprawiać będzie, kommissyi. to jest do roku 1678 do mca Junia.

XVII.

A długi które jeszcze przed wojną, przez pewne zapisy i obligi, także i przez kontrakty kupieckie zaciągnięone jednemu na drugim, między ludźmi wszelakiej kondycyi, tak Korony Polskiej i W. X. Lit. i narodu moskiewskiego i przez terazniejszą wojnę przybyłych w stronę JC. Wstawa miejsce obudwóch stron, pokaże się i słusznemi dowodami wyjawione będą, tedy każdemu takiemu ukrzywdzonemu, według obligów i zapisów, i według zapisów kupieckich i kontraktów, na obie stronie rozprawa i sprawiedliwość skuteczna, według prawa i dostojności, bez przewłoki z winnego uczyniona być powinna.

XVIII.

I to postanowiliśmy, aby oboi wielcy Hospodarowie nasi posłali do hana Krymskiego, i w swoich hramotach ten utwierdzony pokój onemu objawili, żeby dla świadectw han krymski z swojemi ordami był naszych wielkich Hospodarów w spólnej przyjaźni i lubitelnych siłkach, a od wojny skutecznie zaniechał, ponieważ wielcy nasi Hospodarowie, już między sobą w braterskiej miłości zostają. A jeśli han Krymski tem wzgardzi i w sąsiedztwie wspólnym przyjacielem być nie chce, i wojny swojej skutecznie nie zaniecha, tedy tam w Ukrainie, jako i w Kijowie i w Zaporochach, i inszych Ukraińskich horodach, po oba pól rzeki Dniepra, oboje wojska tak Korony Polskiej i W. X. Lit. jako i państwa J. C. Wstwa Moskiewskiego z Ukraińskimi tamecznemi ludźmi, przeciw ordzie i hańskim siłom zawsze gotowe być mają, i odpór dawać jako spólnemu nieprzyjacielowi będą. Także i w Zaporochach i na Donie pomocny i obronny przemysł nad bisurmany nie przestanie. A jeśli by han Krymski, po tem obwieszczeniu, chciał trzecim być z wielkimi hospodarami naszymi w przyjaźni, tedy o sposobach uspokojenia w zachodzących różnicach, obaj wielcy nasi Hospodarowie z sobą zniosą się, i żeby do spólnej przyjaźni przyjść mogli, staranie uczynią, żeby cesarz Turecki przesłał przyjaźni potwierdziwszy, hanowi Krymskiemu przykazał, aby do wojny żadnej okazji nie dał. A gdyby za daniem przyczyny od ordy, do wojny z hanem i tatarami obódwom naszym wielkim Hospodarom przyszło, przez coby i Porta ottomańska biorąc się o Ordę, ku wojnie przeciwko tym obódwom wielkim Hospodarom naszym, albo przeciwko jednemu z nich poburzyć się miała, tedy spólnemi siłami odpór bisurmanom, w każdej potrzebie z obu stron potęgi obiedwie łącząc, obadwa wielcy Hospodarowie nasi dawać będą.

XIX.

Także dla doskonalszego objawienia, wielcy Hospodarowie nasi posła posłów swych do cesarza Tureckiego, oznajmując, jako pogranicznemu sąsiadowi o tym pokoju zawartym żeby cesarz także, umówiono i postanowiono, iż posłów, posłanników i gońców na obie strony przyjmować i odpuszczać z uszanowaniem podług dostojności, i przyjazd i odjazd im dobrowolny bez wszelakiej zaczepki, i zatrzymania ma być. A przyjeżdżać człowiekowi większym we sta luda, a koni z nimi 150. A kiedy posłom i posłannikom i gońcom w swój drodze przyjdzie do wielkiego Hospodara jachać i obsyłać, potom podług poselskiego zwyczaju, wysłano będzie że go z pokarmem i ukontento-

waniem przyjąć poselskim. I ten poseł da przystawowi ludzi i koni regestr; a co nad liczbę postanowionych poselskich ludzi i koni, przybyłe kupieckie ludzi będą, i tych napisać imionami jak wiele ich będzie, żeby na granicy jechali na swojej stronie. A przystawom jako w drodze, tak przy wielkich Hospodarskich poselstwach, jak wiele będą, ochronę i cześć nad nimi, podług zwyczaju poselskiego czynić, a ujmy w niczym jak w przyjęciu tak i w odpuszczaniu do samej granicy nie czynić.

XX.

A z tymi posłami i posłannikami kupcom z towarami, które zakazane wozie od obojga państwa miast JKr. Mci Korony Polskiej i W. X. L. stołecznych, także i do Warszawy, jako i w drugą stronę, w samy stołeczny państwa JKr. Mci horod, gdzie ukazano będzie, handlować i na swoje towary zamieniać mają nie tajno, i ci kupieccy ludzie przy posłach tak długo, jak długo posłowie w swoich poselstwach będą zastawać mogą. A po odprawieniu onych, mają z posłami, ani na mały czas nie zostawając, odjechać. Będący zaś przy posłach ludzie, jakiegokolwiek narodu namawiać i potajemnie z sobą wywozić nie mogą, a gdyby się winnym w tem kto pokazał, tedy z takiego winnego sprawiedliwość skuteczna o takie i tym podobne występki ma być uczyniona.

XXI.

Także umówiono i postanowiono, żeby z obu stron w pogranicznych zamkach wojewodowie i przełożeni ludzie, we wszelkich sąsiedzkich sprawach i działach starającami się byli, i rozbójników i wszelkich złych wzruszających ludzi odszukali, od których na obie strony zaczynają się jakie niechęci być, gdzie i w których miejscach ich odszukać i dostać można, i podług ich win czynić nad nimi karę, kto czego będzie za winę godzien, podług zwyczajnego prawa obódwu państw, żeby między gospodarstwami nieprzyjaźni niebyło. A komu jakie szkody i ubytki czynią i rozniosą te ruchomości, i rozdzielią się niemi, i to podług dostojęstwa powracać. A towarzyszą ich naganę także czynić i zapowiedzi, żeby potom złych dzieł nieważyli się czynić.

XXII.

A jeżeli za przyczyną, które niechęci i dojadłości zdarzą się między obiema stronami i która strona ukrzywdzona albo zniewazona będzie i téj strony wojewodom i namiestnikom na bliskich pogranicznych

horodach, gdzie się ten exces stanie, dać wiedzieć i zjechawszy się na gruncie, te przeciwne występki i excesa komu będzie należało wysłuchać i bratersko rozsądzić, rozprawić bez zwłoki prawdziwie; a tego przymierne dogoworu, żadnym takim sposobem nie naruszać.

XXIII.

A jeżeli niektóre J. Car. W. poddane, swawoleństwem zebrawszy się, JK. Mci ziemiom i poddanym, jakiegokolwiek szkody zacząć czynić, nad nimi bez wszelakiego miłosierdzia; — a jakie od nich ubytki staną się i te podług dostojęństwa powracać. Także jeżeli JKr. Mci poddani zebrawszy się, J. Car. W. ziemiom i poddanym jaką szkodę uczynią, i tym podług tegoż zwyczaj, według ich win które uczynią i ubytki podług słuszności powracać i odprawę we wszystkiem uczynić prędko. A na zemście za to większych wojsk niepobudzać i wojny nie wszczynać, ani z żadnych przyjaźni miru tego nie rozrywać.

XXIV.

A jeżeli większe dzieła zdarzą się, których im pogranicznym wojewodom rozprawić i uspokoić nie można będzie, i to odłożyć do oboich Gospodarów zjazdów. A których oni wielcy Gospodarowie dla tych dzieł z obu stron na granicę posłać, albo gdzie zniosą się żeby z obu stron było zręczenie i bez wszelakiego sporu zjechać się i we wszystkim dobrą sprawiedliwość uczynić prawdziwie bez odwłoki i przymierza dla niejkiej przyczyny nie naruszać.

XXV.

Także przez te lata przymierne mają być w tym pokoju uspokojone Naj. W. Hospodara JKr. Mci, W. Hospodara J. Car. Wiel., ziemie horody i poddani, tak iż żaden Gospodar druh nad druhem potajemnie ani jawnie nieprzyjaźni zamysłać nie będzie, ani sam przez się ani przez inszych, niejkiego złego czynić nie rozkaże.

XXVI.

Osobno także Najjaśniejszy Wielki Gospodar JKr. Mć i JKr. Mci następcy Królowie Polscy i W. X. Litewscy, jawnych i tajnych nieprzyjaciół, którzyby byli W. Gospodarowi J. Car. Wiel. i państwu Moskiewskiemu, w towarzystwo przyjmować, ani pomocy im skarbem i ludźmi, ani okazy do nieprzyjaźni i wojny, sami przez się ani przez subordynowane osoby, dawać i złego czynić nie ma i nie każe. Także

W. Hospodar J. Car. Wiel. i naśledniki jego, napotym będący WW. Hospodarowie, Carowie i Wicley Kniaziowie Moskiewscy, ani sami przez się, ani przez żadne subordynowane osoby, jawnych ani tajnych nieprzyjaciół, którzyby byli w. hospodarstwa wszystkiój Koronie Polskiej i W. X. Lit.; w towarzystwo przyjmować i pomocy im skarbem i ludźmi dawać i nijakiego złego czynić nie ma i nie każe przez te wszystkie lata przymierne, ale owszem z obu stron brat bratu wszystko dobre i co ku braterstwu przystoi okazować, żeby nieprzyjaźń nie zrasła i do wojny przyczyny nie było.

XXVII.

Także umówiono i postanowiono jest iż W. Hospodara JKr. Mci, i z drugiej strony W. Hospodara J. Car. Wiel. wicley i pełnomocni posłowie, posłani będą do obódwu Hospodarów na ten przymierny dogovor z zatwierdzonemi hramotami, którzy do tego czasu utwierdzenia naszego, w sześciu miesiącach zjechać się mają, po obsyłce oboich Wielkich Hospodarów przez gońców, w których miejscach przystojno. A naprzód tym oboim wielkim posłom, którzy z potwierdzeniem posłani będą, przyjechawszy o pograniczne horody, między sobą obeślą się i po obsyłce zjechawszy się, pokażą brat bratu hospodarskie hramoty, żeby były we wszystkim, według tego dogoworu słowo w słowo z hospodarskiemi hramotami. A przeczytawszy te hospodarskie potwierdzone hramoty przed św. Ewangelią przysięgą potwierdzić i do roty przysięgi ich w oboich stronach, jak w Koronie Polskiej i W. X. Litewskiem kanclerze obojga narodów, tak w stolicy moskiewskiej, dumny poselski djak przy potwierdzonych hramotach podpiszą się, żeby potem pamiętno i nie poruszono było.

XXVIII.

Także umówiono między nami, iż po przyjeździe naszym, do oboich wielkich Hospodarów posłani będą, mając mieć zupełną moc do traktowania o utrzymaniu obojgój Ukrainy i Zaporoża i namówienia sposobu spólnój pomocy, tak przeciwko hanowi krymskiemu i Ordzie, jako i przeciwko cesarzowi tureckiemu, gdyby ukraińskich kozaków spólnemi siłami swemi, do swego posłuszeństwa i holdowania przymuszać mieli, i o innych dziełach, któreby do gruntownego bezpieczeństwa i kużytkowi tych oboich państw i do pomnożenia miłości ku sobie braterskiej obódwóch wielkich Hospodarów naszych należy.

XXXIX.

A co my JKr. Mci wielcy posłowie mówili J. Car. Wstwa wielkim posłom oddanie summy jakiejś dostojnej, dla ukontentowania szlachty wygnańców z tych województw i powiatów i w części Ukrainy, w stronę J. Car. W. ustąpionej będących, żeby J. Car. Wstwo według braterskiej ku JKr. Mci miłości i dla przychęcenia narodów do przyjaźni, onę mianować raczył. I to J. Car. W. wielcy posłowie imieniem wielkiego Hospodara swego J. C. Wstwa nam objawiali, że o tem ukontentowaniu wygnańców szlachty Korony Polskiej i W. X. Lit. na pierwszym poselstwie, które z potwierdzonymi hramotami do JKr. Mci odprawować się ma, dohovor uczyniony będzie i to dzieło J. Car. Wiel. do poselskiego przybycia odkłada.

XXX.

A jeśli za Bożem przejrzeniem zdarzy się któremu W. Hospodarowi dla nieporuszenia tego przymiernego dogoworu, drugiego Hospodara przez swoich posłów obwieścić i o skłonności swojej ku przyjaźni objawić, co potem drugi Hospodar wzajem, ma uczynić i ten przymierny dohovor potwierdzonymi swemi hospodarskimi hramotami spólnie obaj W. Hospodarowie stwierdzić będą powinni, — żeby nie ku rozerwaniu, — ale raczej ku utwierdzeniu i ku pokojowi nieporuszonemu służyło.

XXXI.

A jeśli by za niespodziewanemi przygodami, ten przymierny dogowor pismem utwierdzony, w którym hospodarstwie w kancelaryi zaginął, abo przed odniesieniem i oddaniem do kancelaryi zawieruszył się miał, dogoworu jednak też trwałość tego opisanego w drugim państwie będącego, ma oboim tym W. Hospodarom i ich hospodarstwom spólnie służyć i w takowymże nienaruszeniu terażniejszego postanowienia pokoju św. zostawać będzie.

A dla większego, dostatecznego i gruntownego ubezpieczenia, że to wszystko co tu między nami JKr. Mci i J. Car. Wstwa wielkimi i pełnomocnymi posłami i kommissarzami uczyniono i umówiono i postanowiono i dokończono jest, od Najjaśniejszego W. Hospodara naszego Jana Kazimierza z Bożej łaski, Króla Polskiego i Szwedzkiego, W-go Xiążęcia Litewskiego i innych JKr. Mci Pana naszego Miłościwego i od wszystkiej Rzpłtej Korony i W. X. Lit. także i od W. Hospodara Cara i W. Kniazia Alexieja Michałowicza i wszystkiej wielkiej, małej

i białej Rusi samodzierżcy i mnogich gospodarstw i ziem wostocznych, zapadnych i siewiernych otczyca, dziedzica, nasłednika, hospodara i obładatela, J. Car. Wstwa, we wszystkich punktach dzierzano będzie i terazniejsze dokończenie trwałe i nieporuszone być ma. Do którego postanowienia i zapisu, my JKr. Mci wieley i pełnomocni posłowie i kommissarze, ręką naszą podpisałimy a naostatek przysięgą naszą spólną z obu stron stwierdzilimy i temi zapisami przymieremmi z Jegó Cars. Wstwa wielkiemi i pełnomocnemi posłami rozmienilimy się.

Pisano ~~to~~ utwierdzenie na zjezdnem miejscu w derewni Andrusowie, — roku od Narodzenia Chrystusa Pana MDCLXVII, mca stycznia dnia XXX. a od stworzenia świata 7175.

(Powyższe pakta przełożone na język łaciński drukował Mikołaj Chwałkowski w dziele pod tyt: Jus Publicum Regni Poloniae, (wydanie z 1684 r. na str. 354 — 384). Oryginał zaś sporządzony był w języku polskim i w takim zapisany w wyż zacytowanej księdze metrycznej; dla tego uważalimy za stosowne wydrukować go tutaj powtórnie, tém więcej, że w relacyi poselstwa i instrukcyi jest przyłączany).

398. — Генваря 30. Договоръ опере-
мири на 13 лѣтъ и 6 мѣсяцовъ между
Государствами Россійскимъ и Поль-
скимъ, учиненный на сѣзда въ деревнѣ
Андрусова полномочными послани.

Наияснѣйшаго и Великаго Государя, Яна
Казимира, Божією милостію, Короля Поль-
скаго и Свѣйскаго, Великаго Кнзя Литов-
скаго, Русскаго и иныхъ, Его Королевскаго
Величества и всѣхъ чиновъ Рѣчи Посполитой
обоего народа Коруну Польскую и Великаго
Княжества Литовскаго, духовныхъ и мір-
скихъ, мы великіе и полномочные послы и
коммисары Юрій Кароль Глѣбовичъ на Ду-
бровнѣ, Генеральный Княжества Жмуд-
скаго Борисовскій и прочіихъ Староста,
Христовъ на Бакштахъ Завиша, Марша-
локъ великій, Великаго Княжества Литов-
скаго Чизерскій и прочіихъ Староста, Кипри-
анъ Павелъ Бростовскій, Референдаръ и Пи-
сарь Великаго Княжества Литовскаго Дав-
говскій, Субоцкій, Быстрицкій и прочіихъ
Староста, Стефанъ Ледоховскій, Подкоморье
Кременецкій, Янъ Антоій Храповицкій, Под-
коморье Воеводства Смоленскаго, Марковиц-
кій и прочіихъ Державецъ, Станиславъ Ка-
зиміръ съ Кожухова, Кожуховскій, Столь-
никъ Воеводства Калицскаго, будучи мы,
по указу его Королевскаго Величества Па-
на нашего милостиваго, и по врученію цѣ-
лой Рѣчи Посполитой на сѣздахъ, съ другой
стороны, Божією милостію, Великаго Госу-
даря, Царя и Великаго Кнзя Алексѣя Ми-
хайловича, всея Великія и Малыя и Бѣлыя
Россіи Самодержца, и многихъ Государствъ
и земель восточныхъ, западныхъ и сѣвер-
ныхъ отчича, дѣдича, Наслѣдника, Государя
и Обладателя, Его Царскаго Величества съ
великими и полномочными послы яснѣль-
можнымъ и вельможными, Окольнічимъ и
Намѣстникомъ Шатскимъ Аванасемъ Лав-
рентьевичемъ Ординымъ-Нащокинымъ, Дво-
ряниномъ и Намѣстникомъ Кадомскимъ съ
Богданомъ Ивановичемъ Ординымъ-Нащо-
кинымъ и съ Дьякомъ Григорьемъ Богда-

новымъ, межъ Смоленскомъ и Мстиславлемъ,
близко рѣки Городни, въ деревнѣ Андрусовѣ,
съ великими и неотступнымъ раднѣемъ межъ
себя говорили есмь, чтобъ межъ наяснѣйшимъ
Великимъ Государемъ нашимъ, его Коро-
левскимъ Величествомъ и Коруну Поль-
скою и Великимъ Княжествомъ Литовскимъ
и цѣлою Рѣчью Посполитою, такожъ и
межъ Великимъ Государемъ, Его Царскимъ
Величествомъ и Государствомъ Московскимъ,
всѣ недружбы и разности, которыя въ
прошлыхъ лѣтѣхъ учинилися, и на оста-
токъ до львой недружбы и войны и до
пролитія крови пришло, успокоить и друж-
бы утвердить, и хотя въ томъ нынѣш-
немъ времени, для многихъ съ обѣихъ сто-
ронъ заходящихъ общихъ трудностей, до
учиненія вѣчнаго покою, межъ тѣми обонми
Великими Государя нашими принтить не
могло; однакожъ видя тѣхъ же Великихъ
Государей нашихъ подвижность и ихъ
Величество боихъ Государствъ желаніе до
покою святаго, какъ есмь съ начала нынѣш-
ней коммисіи нашей о утишеніи войскъ по-
становленіе общее вѣроу утвердилъ, раднѣи
наши о вѣчномъ или временномъ покое неот-
ступное имѣти, такожъ и противъ полной
мочи, которая намъ отъ Великихъ Госу-
дарей на учиненіе святаго покою дана есть,
усматривая счастливейшаго времени, въ ко-
торомъ бы вышемянутаа дружба до совер-
шенія дошла, и межъ Великими Государя
нашими и ихъ великими Государства, до
покою крѣпкаго принти могло, сіи статьи
на 31 сѣздѣ нашемъ, се есть Генваря въ
16 день противъ календаря нашего, отпра-
вленнымъ договорили и вообще постано-
вили есмь:

1. Чтобъ перемирье отъ нынѣшняго года,
отъ Рождества Сына Божія считаючи, то
есть отъ 1667 года, а отъ созданія міра 7175
года отъ мѣсяца Іюня черезъ тринадцать

лѣтъ, нероздѣльне по себѣ идучихъ, даже до года отъ Рождества Сына Божія 1680, а отъ созданія міра до 7188 года, такожъ до мѣсяца Іюня пребывало, и въ тѣ перемирныя лѣта отъ начала нашего договора и постановленія, даже, дай Боже, и до вѣчнаго совершенія, всѣмъ недружбамъ, которыя до сего времени и дня до совершенія нынѣшняго перемирья отъ начала прошлой войны мечемъ, или иными какими ни есть недружбами учинилися, во всемъ оставленнымъ, и успокоеннымъ и впредь немстительнымъ и непамятнымъ быть, и симъ нынѣшнимъ крѣпкимъ перемирнымъ постановленіемъ межъ Наяснѣйшимъ Великимъ Государемъ, его Королевскимъ Величествомъ, и Великимъ Государемъ, Его Царскимъ Величествомъ и межъ ихъ Великими Государствами и землями и городами, какъ тѣми, что издавна въ которой сторонѣ были, такожъ и тѣми завоеванными, которые на нынѣшнемъ перемирномъ договорѣ въ которую сторону достались, и межъ подданными и людьми обѣихъ сторонъ, обновленной и постановленной и утвержденной ненарушимой дружбѣ быти, противъ нынѣшняго утвержденія, которое безъ всякаго нарушенія во всѣ тѣ лѣта перемирныя вышепомянутыя додержаны имѣють быти крѣпко, и его Королевскому Величеству, также и Его Царскому Величеству, межъ себя, во всякихъ мѣрахъ добра общаго хотѣти и брать брату лучшаго искати, и во всемъ въ правду съ собою поступати.

2. А Наяснѣйшаго Великаго Государя, его Королевскаго Величества, такожъ и Великаго Государя, Его Царскаго Величества, ихъ Государскія именованія и титулы писаны на обѣ стороны быти имѣють, въ ихъ Государскихъ грамотахъ и во всякихъ письмахъ, какъ въ мынѣшней записи и въ началѣ написано есть, безъ умаленія и переименія, даже, дасть Господь Богъ, до постановленія

вѣчнаго покоя, такожъ и въ порубежныхъ городѣхъ будущіе Сенаторы и Воеводы и Гетманы, и всякого уряду и чину, кому гдѣ вѣдать надлежати будетъ, и съ другой стороны Болыре и Воеводы и приказные люди, по указу Великихъ Государей своихъ, ихъ Государскія именованія и титулы во всякихъ письмахъ, противъ нынѣшняго нашего постановленія, какъ въ началѣ именовано, писати имѣють, постерегая того, чтобъ до недружбы причина ни въ чемъ давана не была; а отпуски всякіе изъ канцеляріи его Королевскаго Величества и отъ порубежныхъ корунъ и Великаго Княжества Литовскаго, не Русскимъ письмомъ, какъ до войны было, но Польскимъ языкомъ, какъ до сихъ мѣстъ во время нынѣшней войны дѣлалось, выходить имѣють.

3. А которые города и земли въ сей прошлой войнѣ отъ Корунъ Польской и Великаго Княжества Литовскаго завоеваны суть, и остаются во владѣніи и въ Державѣ Его Царскаго Величества, се есть Смоленскъ со всею Сѣверскою землею, съ городами и съ уѣздами, которые отъ того краю отъ Витебскаго и отъ Полотскаго и отъ Лифляндъ, отъ Лютинскаго уѣздовъ до Смоленска, то есть Дорогобужъ, бѣлая Невль, Себежъ, Красное, такожъ и Велижъ, хотя издавна до Воеводства Витебскаго належацій съ своими мѣстами и съ уѣздами, а съ другаго края, гдѣ есть Сѣверскіе города, около Чернигова всѣ города и земли, какими ни есть прозвищами и урочищами названные, остаются имѣють въ сторонѣ Его Царскаго Величества; а въ сторонѣ его Королевскаго Величества отъ Днѣпра, что подъ Кіевомъ, и черезъ весь тотъ край до Путивальскаго рубежа никакого города, и ни мѣста, и ни волости во владѣніи, въ нынѣшнія перемирныя лѣта, отъ нынѣшняго времени и дня, належати не будетъ, не переходя однакожъ ру-

бежей Воеводствъ Полотского, Витебскаго и Мстиславскаго, такожъ и повѣтовъ Оршанскаго, Мозырскаго, Рѣчицкаго и Браสลавскаго, такожъ и Лифляндскаго рубежа, такъ какъ въ себѣ тѣ рубежи, и въ давномъ своемъ очертаніи до войны имѣли, и со всѣми уѣздами, деревнями и волостями съ обѣихъ сторонъ Днѣпра и Двины рѣкъ, и съ иными будущими, до тѣхъ же Воеводствъ и повѣтовъ, которые въ Державѣ его Королевской милости и Рѣчи Посполитой остаются належащими, oprичъ Велижа, которой для покою святаго отъ Воеводства Витебскаго отлученъ, и въ сторону Его Царскаго Величества симъ договоромъ до перемирныхъ лѣтъ оставленъ есть, и внизъ Днѣпра, что именуются Запороги, и тамошніе козаки, въ какихъ они тамъ оборонахъ, островахъ и поселеніяхъ своихъ живутъ, имѣютъ быть въ послушаніи, подъ обороною и подъ высокою рукою обоихъ Великихъ Государей нашихъ, на общую ихъ службу отъ наступающихъ, отъ чего Боже сохрани, бусурманскихъ силъ; однакожъ тѣмъ всѣмъ, всякого чину жителемъ, которые въ сторонѣ Его Царскаго Величества, въ мѣстахъ черезъ сіи договоры до подлинного времени уступленныхъ, остануть, вольное имѣютъ быть во всѣхъ тѣхъ мѣстѣхъ употребленіе вѣры святой Католической, безъ всякаго въ отпращиваніи Богомолія своего въ домахъ своихъ затрудненія, а взаимъ тѣмъ всѣмъ всякого чина Рускимъ людямъ, которые въ сторону его Королевскаго Величества въ мѣстахъ черезъ сіи договоры уступлены остаются, вольное имѣть быть употребленіе вѣры Греческой, безъ всякаго въ отпращиваніи службы Божіей затрудненія, и въ тѣхъ же всѣхъ, черезъ сіи договоры, остающихся въ сторонѣ Его Царскаго Величества мѣстахъ и земляхъ, какъ отъ Коруны Польской на Украинѣ, такожъ и отъ Великаго Княжества Литов-

скаго, ни какихъ новыхъ городовъ на новыхъ мѣстахъ во время того перемирья строить, и ни изъ тѣхъ же мѣстъ уступленныхъ изъ городовъ и мѣстъ и волостей, никакого чину людей до Гоеударства Московскаго, съ поселеній своихъ выводити Его Царское Величество не велеть.

4. И то укрѣпляемъ, что никакая надъ козаки Украинскими по ту сторону Днѣпра, отъ Переяслава будущими мѣсть чинена быти не имать, за то, что нѣкоторые въ сторону его Королевскаго Величества и Рѣчи Посполитой поддавались, а тѣхъ козаковъ по другой сторонѣ рѣки Днѣпра отъ Кіева будущихъ, Его Царское Величество отъ присяги, себѣ на подданство учиненной, освобождаетъ, и въ оборону свою принять, и до мѣстъ и городовъ, тамъ будущихъ, вступатися во все время сего перемирья не будеть и не велеть; а противъ того, и его Королевское Величество тѣхъ козаковъ по другой сторонѣ рѣки Днѣпра, отъ Переяслава будущихъ, въ оборону свою принимать и до мѣстъ и городовъ тамъ будущихъ, вступатися въ тѣ перемирныя лѣта не будеть и не велеть.

5. А городъ Кіевъ съ Печерскимъ монастыремъ, и съ посадомъ, и съ окольными ближними монастырями и съ пашнями оныхъ, которыя монастырскіе живущіе люди имѣютъ въ поляхъ, такожъ и лѣсные входы на всякую домашнюю потребу съ той стороны Днѣпра, на которой Кіевъ есть, не больше надъ милою, чтобы удовольствованіемъ въ земляхъ и лѣсахъ, городовымъ и монастырскимъ людямъ, такъ и отъ окольныхъ, яко отъ Христіанскихъ людей исполнено было и додержано во время оно же, и о изведеніи людей ратныхъ Его Царскаго Величества, изъ того жъ города Кіева, и о возвращеніи онаго съ тѣми жъ мѣстами именованными,

которые въ сторону Его Королевскаго Величества договорены и отписаны.

6. А изъ завоеванныхъ городовъ и земель уступлены суть въ сторону его Королевскаго Величества города и мѣста: Полотскъ, Витебскъ, Диноборогъ, Лютинъ, Рѣжица, Мариенгаузъ со всѣми Лифляндами полуденными, и со всѣми тѣхъ городовъ всѣхъ именованныхъ уѣздами, издавна къ нимъ надлежащими, oprичъ Велижа, издавна до Витебска надлежащаго, а изъ тѣхъ городовъ, которые недавно по взятію ихъ, церковныя ризы, образы и книги и иныя вещи, такожъ прибылыя пушки и запасы пушечныя и всякое ружье и денежная казна и хлѣбныя запасы съ Москвы привезенныя, и служилыя и жители прибылыя Рускіе люди, до городовъ Его Царскаго Величества близко будущихъ, на подводахъ до рубежа тѣхъ уѣздовъ вывезены быти имѣють, а давныя тѣхъ городовъ пушки и пушечныя запасы и ружье, которыя нынѣ суть въ городахъ, такожъ живущіе тамошніе люди и шляхта въ своихъ поселеніяхъ при уступленіи тѣхъ городовъ оставлены быти имѣють; а тѣ вышеименованныя уступленные города Полотскъ, Витебскъ, Диноборогъ съ Лифляндами и иные города вышеименованныя съ иными мѣстами и уѣздами Усвятъ, Сурожъ, Озерище и съ иными имѣють быти отданы въ сторону его Королевскаго Величества и Рѣчи Посполитой въ нынѣшнемъ отъ Рождества Сына Божія 1667 году Марта мѣсяца въ 11 день, по новому календарю, черезъ присланныхъ Дворянъ, какъ отъ его Королевскаго Величества, такожъ и отъ Его Царскаго Величества, однакожъ людей тѣхъ и животовъ ихъ, которые въ подводы взяты будутъ, задерживать, и ни ихъ обидѣть люди Его Царскаго Величества не будутъ, а шляхтѣ въ тѣхъ уѣздахъ уступленныхъ тотчасъ по совершеніи договоръ нынѣшнихъ

свои маенности отбирати вольно будетъ, въ которыхъ безопасно жити безъ помѣшки и отъ людей Его Царскаго Величества въ крѣпостяхъ до вынятія оставающихся имѣють; а противъ того и люди Его Царскаго Величества, въ тѣхъ крѣпостяхъ будучіе, во всякомъ отъ его Королевскаго Величества людей, до вынятія ихъ изъ тѣхъ крѣпостей, въ безопасствѣ пребывать будутъ.

7. А самой городъ Кіевъ съ тѣми жъ монастырями Печерскими и съ иными при Кіевѣ оставленными околицами, такожъ и съ служками съ старыми, съ которыми напередъ сего Кіевъ въ сторону Царскаго Величества принять и съ живностію въ то время тамъ же будучю, въ сторону его Королевскаго Величества и Рѣчи Посполитой имѣть быти отданъ и очищенъ до первой о вѣчномъ покоѣ комисіи, въ тѣхъ перемирныхъ лѣтахъ припадающей, се есть въ два года, отъ нынѣшняго договора считаячи, дастъ Господь Богъ, въ пришломъ 1669 году въ мѣсяцъ Апрельъ въ 15 день по новому календарю припадающемъ; однакожъ до того очищенія Кіева и отданія онаго въ сторону его Королевскаго Величества и Рѣчи Посполитой, имѣть быти отъ Великихъ Государей нашихъ межъ собою черезъ посланниковъ съ любительными грамотами обсылка, чтобъ съ одной стороны о отдачи, а съ другой стороны о принятіи не безъ вѣдома было, которыя обсылки, хотябы и не были, однакожъ городъ Кіевъ въ сторону его Королевскаго Величества и Рѣчи Посполитой на срокъ, противъ описанія нынѣшняго, возвращенъ и уступленъ быти повиненъ, которой тотъ Кіевъ, черезъ тѣ два года покаместа въ держаніи Его Царскаго Величества будетъ имѣть, имѣти крѣпкую съ войска Его Царскаго Величества оборону, какъ противъ бусурманъ, такожъ и противъ своевольныхъ козаковъ, гдѣ и живности и запа-

совъ воинскихъ до обороны по надоблю Его Царское Величество давати велитъ, а за то ни какой при уступленіи того Кіева награды отъ его Королевскаго Величества и отъ Рѣчи Посполитой, Его Царское Величество потребовати не будетъ. А что съ стороны пушекъ изъ разныхъ городовъ и мѣстъ, какъ Его Королевскаго Величества и Рѣчи Посполитой, такожъ и особныхъ жителей корунныхъ и Великаго Княжества Литовскаго, сею войною, такожъ и на Бояръ розныхъ, съ обѣихъ сторонъ пойманныхъ: и тое статью до договору о вѣчномъ покоѣ откладываемъ.

8. Всѣ письма явныя, такожъ книги градскія, земскія Трибунальскія и Магдебургскія, при томъ дѣла, привилія, казенныя книги, такожъ библіотеки и книги костельныя и церковныя въ Виленѣ и въ иныхъ городахъ и на разныхъ мѣстахъ, какъ въ корунѣ, такожъ и въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ, въ сію войну забранныя, сколько ни есть ихъ сыскатися можетъ, и явныхъ и особныхъ, имянно посольства отъ Воеводствъ и повѣтовъ во время войны до Его Царскаго Величества съ обѣщаніемъ подданства отправленныя, которыя черезъ нынѣшніе договоры оставляются, и на вѣчныя времена умяряются, ничего при себѣ не сохраняючи, возвратити, и оныя собравъ наиболѣй въ 6 мѣсяцахъ, или какъ скорѣе собратися могутъ, на мѣста порубежныя Его Царское Величество отослать велитъ, обѣстя его Королевскому Величеству черезъ грамоту свою, чтобъ для отбирания того всего Дворяна своего послалъ; а дѣла и книги всякія Воеводствъ, Смоленскаго, и Черинговскаго и повѣту Стародубскаго, недождався перемирныхъ лѣтъ, въ 12 недѣль послѣ заприсуженнаго постановленія, которыя ни есть найдутся, собравъ, посланнымъ отъ Его Королевскаго Величества Дворянамъ на пору-

бежныхъ мѣстахъ, а Воеводства Кіевскаго, также дѣла и книги, за потребованіемъ отъ его Королевскаго Величества черезъ грамоту, отданы быти имѣютъ.

9. А что съ стороны розной красоты и вещей костельныхъ и церковныхъ, Господу Богу на хвалу посвященныхъ, якоже всякая утварь святости, и мощи, имянно части дерева Креста Господня, въ Люблинѣ взятыя и розныхъ образовъ и украсъ костельныхъ и церковныхъ, то все, что ни есть, въ Государствѣ Его Царскаго Величества обрѣтатися будетъ могло, не далѣй одного году за обсылкою великихъ нашихъ Государей возвращено будетъ; а о колоколахъ изъ Панства его Королевскаго Величества и Рѣчи Посполитой, до Государства Его Царскаго Величества Московскаго вывезенныхъ, на первой комисіи черезъ великихъ съ обѣихъ сторонъ полномочныхъ пословъ до удовольствія договоръ учиненъ быти имѣтъ.

10. А что межъ нами, его Королевскаго Величества и Рѣчи Посполитой, и Его Царскаго Величества великими послами не малая заходила трудность о увольненіи вяззей, тогда оную такими мѣрами умирили и постановили есмь напередъ, что полонъ весь, что называется пашенными и рабочими около дѣланія земля людямъ обоего полу въ корунѣ Польской и въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ пойманной, имѣтъ оставатися въ сторону Его Царскаго Величества, во всѣ тѣ перемирныя лѣта или и ближе, буде Господь Богъ дастъ, скорѣе покой вѣчной, на которой ни есть изъ тѣхъ вышеннаованныхъ комисіи учинить; а что съ стороны иныхъ вяззей, то есть мѣщанъ всякихъ, которые не могутъ почитатися межъ служивыми людьми съ розныхъ мѣстъ и мѣстечекъ Государства Его Королевскаго Величества, также и Жидовъ, которые въ вѣру Русскую крестилися въ сей же войнѣ, отъ начала ея до Государства Московскаго

по иманныхъ, такъ мы уговорили, понеже Его Царскаго Величества великіе послы не могли нынѣ о вызволеніи тѣхъ людей договору съ нами учинить; намъ же Его Королевскаго Величества посломъ и комисаромъ трудно на то было позволить, чтобъ то дѣло, противъ потребованія Его Царскаго Величества великихъ пословъ нынѣ успокоилось, тогда великіе и полномочные послы Его Королевскаго Величества для подтвержденія нынѣшнихъ договоровъ до перемирныхъ лѣтъ, черезъ насъ укрѣпленныхъ, до Его Царскаго Величества по договору нашему присланы, то дѣло на Москвѣ, дасть Богъ, при Его Царскомъ Величествѣ совершенно договарять и, какъ имѣть быть, постановать.

11. Иные такожъ всѣ вязни отъ зачатія нынѣшній войны поиманные, такъ духовные, яко и мірскіе, шляхта и войсковые люди, старшіе и молодшіе и челядь разная всякаго чину и полу и богомолия люди, также козаки Украинскіе, Татарове, подъ Королевскимъ Величествомъ живущіе, земляне и иные всѣ служилые, хотя и въ молодыхъ лѣтахъ будучіе, такъ въ корунѣ Польской, какъ и въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ, въ маестностяхъ, или въ домахъ, или въ бою, въ замкахъ, въ мѣстахъ, и гдѣ ни есть поиманные, хотя бѣ нынѣ, въ вязнѣхъ были, или на службѣ Его Царскаго Величества и у Господь Боярь заставали, хотябъ тамъ въ Государствѣ Его Царскаго Величества съ Русскими особами поженились, или на вѣру Русскую перекрестились, либо на дворѣхъ Князей, во владѣніи Его Царскаго Величества будучихъ, или у мѣщанъ по городомъ въ работѣ обрѣтались, также и Жидовъ тѣхъ, которые въ вѣру Русскую не крестились, всѣхъ съ жнами и съ дѣтми и съ животами ихъ, ни кого не тая, и къ заставанію не принуждаючи, доброю вѣрою въ сторону Его Королевскаго Величества и Рѣ-

чи Посполитой взволить и выпустить Его Царское Величество укажетъ; и которые бѣ изъ нихъ похотѣли въ сторону Его Царскаго Величества добровольно остаться, то имъ вольно имѣть быть. А которые Польскаго и Литовскаго народу женской поль и Жидовки вышли за мужъ за Русскихъ людей; и тѣмъ оставаться въ сторону Его Царскаго Величества при мужѣхъ своихъ. А взаимъ всѣхъ вязней Государства Его Царскаго Величества всякаго чину и полу людей, которыебъ коруны Польской и до Великаго Княжества Литовскаго на розныхъ Боярь поиманы есть, и въ городѣхъ корунныхъ и въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ заставляютъ, и тѣхъ, которые во время войны бурманскія до Польши уходили, а нынѣ въ Королевствѣ Польскомъ въ службѣ Его Королевскаго Величества, или въ домѣхъ, или въ маестностяхъ Сенаторскихъ и Шляхетскихъ и по мѣстамъ у мѣщанъ въ работѣ пребываютъ: и тѣхъ всѣхъ Его Королевское Величество въ сторону Его Царскаго Величества до Государства Московскаго, ни единого не таячи, и къ оставанію не принуждаючи, доброю вѣрою взволить и отпустить укажетъ. Однакожъ которые бѣ хотѣли въ сторону Его Королевскаго Величества добровольно остаться, то имъ вольно имѣть быть. А увольненіе и выпущеніе съ обѣихъ сторонъ учинено будетъ ближнимъ вязнемъ, не ожидаючи изъ дальнихъ мѣстъ съ коруны Польскія и изъ Великаго Княжества Литовскаго, се есть съ ближнихъ мѣстъ до порубежныхъ городовъ Царскаго Величества въ двѣ недѣли; а которые дальшіе, и тѣхъ въ мѣсяць или въ два, а дальнихъ въ полгода отъ докончанія тѣхъ договоровъ считаючи. А взаимъ съ Государства Московскаго, съ городовъ Смоленска, и съ Витебска, и съ Полотска, съ Диноборга и съ иныхъ поближнихъ, такожъ и съ Украинныхъ въ двѣ

недѣли, а изъ столяного города Москвы въ мѣсяцъ, а изъ Замосковныхъ поближихъ городовъ въ два мѣсяца, а изъ дальнихъ городовъ въ четыре мѣсяца, а изъ Астрахани въ полгода отъ докончанія сихъ договоровъ считаючи, а изъ Сибири и изъ самыхъ дальнихъ Сибирскихъ городовъ собраны имѣють быть до увольненія въ годъ, или какъ возможно будетъ поспѣшнѣе, а чрезъ рубежъ отпустить за отсылкою порубежныхъ Воеводъ и начальныхъ людей безъ задержанія; такожъ естлибы вязни Московскаго народу въ корунѣ Польской, или въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ, вѣру Католическую приняли и поженились, а похотѣли бы до Государства Московскаго возвратиться, тогда имъ вольной какъ до власной отчизны возвратъ имѣетъ быть безъ всякаго затрудненія, съ женами и съ дѣтьми и со всею рухлядью.

12. А въ тѣхъ перемирныхъ лѣтѣхъ, противъ склонности Великихъ Государей нашихъ и межъ ими Великими Государями братскія любви и обоихъ народовъ желанія вѣчнаго покою, уговорили есмы и постановили, что были съ обѣихъ сторонъ на съѣздѣхъ великіе и полномочные послы и комисары съ полномочными грамотами, считаючи отъ мѣсяца Іюня нынѣшняго году въ пришломъ, дастъ Богъ, отъ Рождества Христова лѣта 1669 въ Іюнѣ мѣсяцѣ, а по старому 7177 году, а еслибъ на томъ первомъ съѣздѣ и комисіи вѣчной покой за трудностями заходщими не имѣлъ учиниться, тогда и другому съѣзду быти въ пять лѣтъ, се есть году отъ Рождества Господня 1674 въ Іюнѣ мѣсяцѣ, а по старому лѣта 7182, а еслибъ и тая комисія другая еще вѣчнаго покою докончанія не одержала, тогда не откладаячи надежды отъ вѣчнаго покою, обон Великіе Государи сгодно имѣють чрезъ пословъ своихъ призвати Государей Христіанскихъ за

посредники, которыхъ въ то время обон Монархи требовати будутъ, и призвать на посредство любо общее, или тожъ кто съ своей стороны похочетъ отъ нихъ великихъ пословъ на разсудокъ и на умирненіе вѣчное на третій съѣздѣ, се есть въ году 1678, по новому календарю, въ мѣсяцѣ Іюнѣ, а по старому въ лѣто 7186. А отъ чего Боже сохрани и тотъ третій съѣздъ съ посредники въ докончаніе вѣчнаго покою совершенія не одержалъ, а отъ наступающихъ трудностей показалось бы Господамъ посредникамъ до продолженія; и въ то время обоимъ великимъ и полномочнымъ посломъ и комиссаромъ посредниковъ съ учтивостію отправить, а самимъ съ надеждою отложить комиссію до году 1680, по новому календарю, а по старому до 7188 году такожъ до мѣсяца Іюня, и въ тѣхъ послѣднихъ дву лѣтѣхъ Великимъ Государямъ нашимъ вольно будетъ радѣніе о обновленіи покою святаго черезъ посольства, или о продолженіи въ дальнія лѣта покою временнаго учинити, а до войны и до разлитія крови и до опустошенія обоихъ Государствъ, всякимъ тайнымъ промысломъ съ обѣихъ сторонъ не допустить, но паче держати Христіанскимъ радѣніемъ въ покоѣ, и не обослався послами и ни за какіе разрушающіе порубежные поступки, которыя успокоены имѣють быть, войны не вчинать.

13. Такожъ договорено что въ тѣ продолжительная войны порубежныхъ городовъ живущіе люди черезъ старые рубежи въ уѣздѣхъ лѣсы посякли и признаки и грани попортили, и для того досмотру съ обѣихъ сторонъ въ нынѣшнемъ году по подтвержденіи обоихъ Великихъ Государей нынѣшняго перемирья высланы имѣють быть по двѣ особы за порубежныхъ судей и комиссаровъ, съ одного краю отъ Смоленска и отъ поступленнихъ отъ Вяткебска и отъ иныхъ городовъ и земель, съ полномочными

Государскими грамотами; тогда съѣхався въ мѣсяцъ Сентябрѣ, и обослався съ собою тѣ судьи, гдѣ прилучится, въ которомъ уѣздѣ съѣхаться имѣють, и тѣхъ уѣздовъ съ обѣихъ сторонъ собравъ многихъ старинныхъ съ волостей людей вѣдомыхъ, распросить въ земляхъ, и въ водахъ, и въ лѣсныхъ уходахъ и гонахъ, буде какова спору нѣтъ, и если на обѣ стороны владѣють противъ старыхъ граней и межъ; а гдѣ старожилы скажутъ границу попорченную, тогда тѣжъ судьи, сами осмотрѣвъ, велятъ признаки и границу чинить и старые поправить, и скажутъ крѣпко тамошнимъ жителямъ и съ волостей крестьяномъ, чтобъ того постерегали, чтобъ во всякихъ уходахъ, съ одной стороны другой, обиды никакія чинены не были.

14. А въ которой сторонѣ своевольные и непослушные люди покажутся, тогда обѣ нихъ въ порубежныхъ городахъ имѣеть быть объявлено Воеводамъ и Комендантамъ, и надъ тѣми людьми противъ сыску каранье имѣеть быть безъ милосердія учинено, а съ Другаго краю, что Кіевъ городъ съ монастырями отъ Чернигова и отъ Переяслява на другой сторонѣ Днѣпра, такожъ для удовольствованія земель и лѣсныхъ уходовъ другихъ судей и комиссаровъ съ обѣихъ сторонъ выслать и тамошнимъ живущимъ людямъ на обѣ стороны заказъ учинить и признаки устроить, доколѣ въ тѣ уреченныя лѣта до отданія Кіева тѣмъ Его Царскому Величеству владѣти належати будетъ, остерегаючи того, чтобъ больше мила одной отъ Кіева земли не заимано.

15. Такожъ уговорили, когда дастъ Господь Богъ, по подтвержденіи обѣихъ Великихъ Государей нашихъ, для надежды сего постоянного покою, и чтобъ не порушило было къ вѣчному покою, и то окрестнымъ Государемъ, съ которыми вѣчной, или времен-

ной покой есть, въ грамотахъ любительныхъ, когда прилучится чрезъ пословъ и посланниковъ сей утвержденной покой объявить, чтобъ не безъ вѣдомости было, и потомъ чтобы впредѣ межъ купецкими людьми съ окрестными Государства, торговые промыслы множились.

16. Такожъ и межъ тѣми Государства Великою Россією и Коруною Польскою и Великимъ Княжествомъ Литовскимъ, межъ купецкими людьми въ порубежныхъ городѣхъ и въ тѣхъ городѣхъ и мѣстѣхъ, въ которыхъ передъ войною нынѣшнею торговали, съ проѣзжими грамотами всякими товарами торговати, ояричь тѣхъ товаровъ, которые въ обѣихъ Государствахъ заказаны будутъ, безъ затрудненія. А пошлина платитъ отъ товаровъ по уложенію обѣихъ Государствъ, а мимо уложенія, купцомъ убытковъ и зацѣпокъ ни кому не чинить, и тѣмъ ихъ не отгонять; также и Двиною рѣкою путь до Риги купцомъ изъ Смоленска имѣти свободной съ товары незаказанными безо всякаго затрудненія и задержанія, и тамошнихъ купцовъ со всякими товары незаказанными мимо замки Его Королевскаго Величества до Смоленска пропускати безъ задержанія; однакъъ пошлина звычайная на обыклыхъ мѣстѣхъ отъ тѣхъ товаровъ плачена до скарбу Его Королевскаго Величества и Рѣчи Посполитой будетъ, а тѣмъ купцомъ на обѣ стороны торговать вольно будетъ только до послѣднія, которая съ посредійками отправлятися будетъ комиссія, се есть до году 1678 до Іюня мѣсяца.

17. А долги, которые еще передъ войною черезъ подлинныя записи и кабалы, также и чрезъ договоры купецкіе чиненные одному на другомъ межъ людьми всякаго чинну такъ коруны Польской и Великаго Княжества Литовскаго, какъ и народу Москов-

скаго и через нынѣшнюю войну прибылыхъ въ сторону Его Царскаго Величества имѣть съ обѣихъ сторонъ покажутся и слушными доводами объявлены будутъ, тогда всякому такому избоженномъ, у по крѣпостямъ и записямъ и противъ купецкихъ договоровъ на обѣ стороны, расправа и управа достаточная противъ права и достоинства безъ проволокъ съ виноватаго учинена быти должна.

18. И то постановили есмь, чтобъ обоимъ Великіе Государи послали до Хана Крымскаго и въ своихъ грамотахъ сей утвержденный покой ему объявили, чтобъ для сосѣдства Ханъ Крымскій съ своими Ордами былъ нашимъ Великимъ Государемъ въ общей дружбѣ и въ любительныхъ ссылкахъ, а отъ войны достаточно пересталъ, понеже Великіе Государи наши ужъ межъ собою въ братской любви пребываютъ; а буде Ханъ Крымскій тѣмъ возгордится и въ сосѣдствѣ общими пріятелемъ быти не похочетъ, и войны своей достаточно не престанетъ, тогда такъ въ Украинѣ, какъ и въ Кіевѣ и въ Запорогахъ и въ иныхъ Украинныхъ городѣхъ, по обѣимъ сторонамъ рѣки Днѣпра обои войска, такъ Коруны Польскія и Великаго Княжества Литовскаго, какъ и Государства Его Царскаго Величества Московскаго, съ Украинными тамошними людьми противъ Орды и Хановыхъ силъ всегда готовы быти имѣють и отпоръ давати, какъ общему непріятелю будутъ; также и въ Запорогахъ и на Дону спомочной и оборонной промыслъ надъ бусурманы не престанетъ. А естли бы Ханъ Крымскій по тому обвѣщенію хотѣлъ третьимъ быти съ Великими Государи нашими въ пріятствѣ: тогда о способахъ успокоенія въ заходящихъ разностяхъ, обои Великіе Государи наши межъ собою сошлются, и чтобъ до общаго пріятства дойти могли, радѣние учинитъ.

19. Также для совершеннаго объявленія Великіе Государи наши пошлютъ пословъ своихъ къ Цесарю Турскому, объявляючи, какъ пограничному сосѣду, о семъ покой учиненномъ, чтобъ Цесарь Турской, прежде пріятство подтвердивъ, Хану Крымскому приказалъ въ сосѣдствѣ спокойно пребывать, и жестоко приказалъ, чтобъ до войны никакого случая не давалъ. И когдабъ заданіемъ причины отъ Орды до войны съ Ханомъ и съ Татарами обомъ Великимъ Государемъ нашимъ пришло, отъ чего бы и Саганъ Турской вступающисъ за Орду къ войнѣ противъ тѣхъ обомъ Великихъ Государей нашихъ, или противъ единого изъ нихъ возстали имѣлъ: тогда общими силами и войски отпоръ бусурманомъ во всякой потребѣ съ обѣихъ сторонъ свои силы соединяючи, обои Великіе Государи наши давать будутъ.

20. Такожъ уговорено и постановлено, что пословъ и посланниковъ и гонцовъ на обѣ стороны принимать и отпускать съ почестью, противъ достоинства, и пріѣздъ и отъѣздъ имъ имѣть быти добровольно безо всякой зацѣпки и задержанія; а пріѣзжать великимъ посломъ во стѣ человекъхъ, а съ ними коней по 150, а посланникомъ въ 30 человекъхъ, а лошадей по 50, а гонцомъ въ 10 человекъхъ, а коней по 15, а кормъ и подводы на тѣхъ людей и лошадей давать.

21. А когда посломъ и посланникомъ и гонцомъ кому въ своей дорогѣ прилучится до Великаго Государя ѣхать и по обыскѣ, противъ посольскаго звычая, выслано будетъ кого съ кормами и съ удовольствованіемъ посольскимъ принять: и тотъ посолъ дастъ приставу людямъ и лошадей росписъ; а что сверхъ числа постановленныхъ посольскихъ людей и лошадей прибылые купецкіе люди будутъ, и тѣхъ написать именами, сколько

ихъ будетъ, чтобъ отъ рубежа ѣхали на своихъ прогоряхъ. А приставамъ какъ въ дорогѣ, такъ при Великихъ Государскихъ посольствахъ, сколь долго будутъ, остерегательство и честь надъ ними по посольскому извычаю чинить, а умаленія ни въ чемъ какъ въ пріемѣ, такъ и въ отпускѣ до самаго рубежа не учинить.

22. А съ тѣми послы и съ посланники купцомъ съ товары, которые заказаны возить до обонихъ Государствъ и мѣсть Его Королевскаго Величества Коруны Польской и Великаго Княжества Литовскаго Стольныхъ, также и до Варшавы, какъ и съ другую сторону въ самой Стольной Государства Его Царскаго Величества городъ, гдѣ указано будетъ, торговать и на свои товары мѣнять имѣють явно не тайно. И тѣ купецкіе люди при послахъ столь долго, доколѣ послы въ своихъ посольствахъ будутъ пребывать могутъ, а по отправѣ ихъ имѣють съ послами, ни мадаго времени не отставаячи, отѣхать; такожъ будучіе при послахъ люди, какова ни есть народу, подговаривать и тайно съ собою вывозить не имѣють, и если бъ кто виновать въ томъ объявился, тогда надъ такимъ виноватымъ управа совершенная о такомъ и тѣмъ подобныхъ преступленіяхъ имѣеть быть учинена.

23. Также уговорено и постановлено, чтобъ съ обонихъ сторонѣ въ порубежныхъ замкахъ Воеводы и начальные люди во всякихъ соудскихъ управныхъ дѣлахъ радѣтельны были, разбойниковъ и всякихъ злыхъ разрушительныхъ людей сыскивали, отъ которыхъ на обѣ стороны зачнутъ какія ссоры быти; гдѣ и въ которыхъ мѣстѣхъ ихъ сыскать и достать мочно, и противъ ихъ винъ чинити надъ ними казнь, кто чего будетъ за вину достоинъ по извычайному праву обонихъ Государствъ, чтобъ межъ Государствы ни въ чемъ недружбы не было. А кому какіе

убытки и шкоды учинятся и разнесутъ тѣ животы и раздѣлять съ иными людьми: и то противъ достоинства отдавать, а товарищамъ ихъ наказанье также чинить, и заповѣди чтобъ впредь злыхъ дѣлъ чинити не дерзнули.

24. А естли за причиною которыя нежелательства и досадительства прилучатся межъ обѣими сторонами и которая сторона избожена, или обезчещена будетъ, и тое стороны Воеводомъ и Намѣстникомъ, для такія обиды или утягченія другой сторонѣ, Намѣстникомъ и Воеводамъ на близкихъ порубежныхъ городахъ, гдѣ то преступленіе учинится, дать вѣдать и съѣхався на рубежъ, тѣ противныя поступки и учинки кому будетъ належать, выслушать и по братски разсудитъ и расправитъ безъ проволочки въ правду, а сего перемирнаго договору ни какимъ тайнымъ обычаемъ не разрушать.

25. А естли иѣкоторые Царскаго Величества подданные самовольствомъ собрався, Его Королевскаго Величества землямъ и подданнымъ какія ни есть шкоды учнуть чинити, и въ то время Царскому Величеству велѣти по нихъ послать и ихъ поимать и по ихъ винамъ казнь чинити надъ ними безо всякаго милосердія; а какіе убытки отъ нихъ станутся, и то противъ достоинства поворотить. Также естли Его Королевскаго Величества подданные самовольствомъ собрався, Царскаго Величества землямъ и подданнымъ какую шкоду учинять, и имъ противъ тогожъ звычайю по ихъ винамъ, казнь учинити и убытки противъ достоинства возвратитъ и отправу во всемъ учинити вскорѣ, а на отомщеніе за то большихъ войскъ не побуждати и войны не вчинати и ни за какими причинами миру сего не розрывать.

26. А буде большія дѣла прилучатся которыхъ имъ порубежнымъ Воеводамъ рос-

правити и успокоити не можно: и то отложить обонхъ Государей до посольскихъ съѣздовъ. А которыхъ пословъ они обои Великіе Государи для тѣхъ дѣлъ съ обѣихъ сторонъ на рубежъ пошлютъ, или гдѣ снесутся, чтобъ съ обѣихъ сторонъ было сручно и безо всякаго спору съхаться, и о тѣхъ дѣлахъ, о чемъ будутъ высланы договориться и во всемъ добрую, святую справедливость учинити вправду безъ проволоки, а перемирья ни для какихъ причинъ не нарушить.

27. Также въ тѣ перемирныя лѣта имѣють быти въ томъ покоѣ успокоены Наиснѣйшаго Великаго Государя, Его Королевскаго Величества и Великаго Государя Его Царскаго Величества Государства, земли, города и подданные, такъ, что ни которой Государь другъ на другомъ тайныя и явныя недружбы замышляти не будетъ, и ни самъ собою, ни черезъ иныхъ никакого зла не чинити и не велѣти.

28. Особно такожъ Наиснѣйшій Великій Государь, Его Королевское Величество и Его Королевскаго Величества Наслѣдники, Короли Польскіе и Великіе Князи Литовскіе, явныхъ и тайныхъ непріятелей, которые бы были Великому Государю, Его Царскому Величеству и Государству Московскому, въ товариство принимати, а ни помощи имъ казною и людьми, ни случая до недружбы и до войны самъ собою, а ни черезъ подущенные особы давати и злого чинити не имѣеть и не велитъ; такожъ Великій Государь, Его Царское Величество и Наслѣдники Его, впредь будущіе Великіе Государи, Цари и Великіе Князи Московскіе, ни сами собою, а ни черезъ иныхъ никакія особы подущенные явныхъ или тайныхъ непріятелей, которые были бы Великому Государю, Его Королевскому Величеству и всей Коронѣ Польской и Великому Княжеству Ли-

товскому, въ товариство принимати и помощи имъ казною и людьми давати и никакого зла чинити не имѣеть и не велитъ во все лѣта перемирныя, но паче съ обѣихъ сторонъ брать брату всякое добро, и что къ братству пристойтъ, оказывати, чтобъ недружба не уростала и до войны причины бы не было.

29. Такожъ договорено и постановлено, что Великаго Государя, Его Королевскаго Величества и съ другой стороны Великаго Государя, Его Царскаго Величества великіе и полномочные послы посланы будутъ до обонхъ Государей на сей перемирной договоръ съ подтвержденными грамотами, которые отъ сего времени утверженія нашего въ 5 мѣсяцахъ съхаться имѣють, по обыскѣ обонхъ Великихъ Государей черезъ гонцовъ, въ которыхъ мѣстѣхъ пристойно. А напередъ тѣмъ обонимъ великимъ посломъ, которые съ подтверженіемъ посланы будутъ, приѣхавъ въ порубежные города межъ собою обошлются, и по обыскѣ съхався, покажутъ брать брату тѣ Государскія подтверженныя грамоты, чтобъ были во всемъ противъ сего договору слово въ слово за Государскими печатями, а прочетши тѣ Государскія подтверженныя грамоты имѣють съ тѣхъ дати брать брату списки. А какъ подтверженныя грамоты противъ сего договору прямы объявятся, и въ то время до Великихъ Государей обонимъ посломъ, кому въ свой путь идти и грамоты поднести, и Великому Государю, Его Королевскому Величеству, такожъ Великому Государю, Его Царскому Величеству своими особами тѣ подтверженныя грамоты передъ святымъ Евангеліемъ присягою подтвердить, и до записи присяги ихъ въ обѣихъ сторонахъ, какъ въ Коронѣ Польской и Великого Княжества Литовскаго Канцлеръ обоего народу, также и въ столицѣ Московской Дум-

ной посольской Дьякъ при подтвержденных грамотахъ припишутся, чтобъ впредьъ памятно и непорушимо было.

30. Такожъ межъ нами договорено, что по приѣздѣ нашемъ до обояхъ Великихъ Государей нашихъ съ симъ нынѣшнимъ постановленіемъ и утвержденнымъ покоемъ святымъ тѣжъ послы великіе, которые съ подтвержденными грамоты на обѣ стороны до Великихъ Государей посланы будутъ, имѣютъ имѣти полную мочь договариванія о удержаніи обоей Украйны и Запорожья и договариванія способу общей помочи, какъ противъ Хана Крымскаго и Орды, такожъ и противъ Цесаря Турскаго, когдабы Украинскихъ козаковъ общими войсками своими до своего послушанія и подданства принуждати имѣли, и о иныхъ дѣлахъ, которыя бы до основаннаго безопаства и къ прибылемъ тѣхъ обояхъ Государствъ и до умноженія любви къ себѣ братской обояхъ Великихъ Государей нашихъ належали.

31. А что мы его Королевскаго Величества великіе послы говорили Его Царскаго Величества великимъ посломъ о даніи казны какой достойной до удовольствованія шляхты, выгнанцовъ изъ тѣхъ воеводствъ и поѣтовъ и изъ части Украйны, въ сторону Его Царскаго Величества уступленной будущихъ, чтобъ Его Царское Величество по братской къ Его Королевскому Величеству любви, и для приключенія народовъ до пріятства, оную имяновать изволили: и то Его Царскаго Величества великіе послы именемъ Великаго Государя своего, Его Царскаго Величества намъ объявили, что о томъ удовольствованіи выгнанцовъ, шляхты Короны Польской и Великаго Княжества Литовскаго, на первомъ посольствѣ, которое съ подтвержденными грамоты отъ его Королевскаго Величества огправлятся имать, договоръ учиненъ будетъ, и то дѣлю Его

Царское Величество до посольскаго прибытія откладываетъ.

32. А буде изволеніемъ Божиимъ прилучится которому Великому Государю съ сего свѣта до вѣчной хвалы преселитися, тогда по немъ наслѣдствующему Великому Государю для непорушимаго додерживанія сего перемирнаго договора, другого Государя черезъ своихъ пословъ обвѣстити и о склонности своей до дружбы объявить, что потомъ другій Государь взаимно имѣть учинить и тотъ перемирной договоръ подтвержденными своими Государскими грамотами вообще обои Великіе Государя подтвердить должны будутъ, чтобъ не къ разорванію, но наипаче ко утверженію и къ покою непорушимому служили.

33. А естьли бы за неначаемыми пригодами сей перемирной договоръ письмомъ подтвержденной, въ которомъ Государствѣ въ канцеляріи утерялся, или до отнесенія и отданія до канцеляріи гдѣ задѣтиса имѣлъ, тогда тажъ крѣпость договору нынѣшняго, описаннаго, въ другомъ Государствѣ будучего, имѣть тѣмъ Великимъ Государямъ и ихъ Государствамъ вообще служити и въ таковомъ же ненарушеніи нынѣшняго постановленія покою святаго оставатися будетъ.

34. А для большаго и достаточнаго основаннаго обладаживанія, что то все, что здѣсь межъ нами Его Королевскаго Величества и Его Царскаго Величества великими и полномочными послы и комиссары учинено и договорено и постановлено и совершено есть, отъ Наяснѣйшаго и Великаго Государя Яна Казимира, Божією милостію Корля Польскаго и Свѣйскаго, Великаго Князя Литовскаго, Рускаго и иныхъ Его Королевскаго Величества Пана нашего милостиваго и ото всей Рѣчи Посполитой короны Польской и Великаго Княжства Литовскаго, такожъ и отъ Великаго Государя, Царя и Ве-

ликаго Князя Алексѣя Михайловича, всея Великія и Малыя и Бѣлыя Россіи Самодержца и многихъ Государствъ и земель восточныхъ, западныхъ и сѣверныхъ отчича и дѣдича, Наслѣдника, Государя и Обладателя, отъ Его Царскаго Величества во всѣхъ статьяхъ додержано будетъ нынѣшнее докончаніе крѣпкое а не непорушимое быти имѣеть, до котораго постановленія и запи-

си мы Его Королевскаго Величества великіе и полномочные послы и комиссары руки наши приписали и печати приложили есмя, а на остатокъ присягою нашею общемо съ обѣихъ сторонъ подтвердили есмя, и сими перемирными записми Его Царскаго Величества съ великими и полномочными послы разиѣнились есмя. Писано сіе утверждене на сѣзжемъ мѣстѣ въ деревнѣ Андрюсовѣ.

1918

ГРАМОТА ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО ПРО ФЕДЕРАЦІЮ УКРАЇНИ З РОСІЄЮ

Текст, проголошений у творі: Дмитро Дорошенко: „Історія України 1917-1923 рр.“, том I, стор. 414-415. Ужгород, 1930 (Нью Йорк, 1954). Неповний текст: В. Винниченко: „Розбудова нації“, Київ-Відень, 1920, стор. 103-104.

Перемир'я між Німеччиною й Державами Згоди заключено. Найкривавіша війна скінчилась, і перед народами всього світу стоїть складне завдання утворити основи нового життя.

Серед решти частин багатострадалної Росії на долю України випала порівнюючи більш щаслива доля. При дружній допомозі Центральних Держав вона зберегла спокій аж до нинішнього дня. Ставлячись із великим почуттям до всіх терпінь, які переживала рідна їй Великоросія, Україна всіма силами старалась допомогти своїм братам, оказуючи їм велику гостинність і піддержуючи їх всіма можливими засобами в боротьбі за відновлення в Росії твердого державного порядку.

Нині перед нами нове державне завдання. Держави Згоди були приятелями колишньої єдиної Російської Держави. Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього існування повинні, безумовно, змінитися. На інших принципах, принципах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила всеросійської держави. В цій федерації Україні належить зайняти одне з перших місць, бо від неї пішов порядок і законність краю і в її межах перший раз свobodно віджили всі пригноблені большевицьким деспотизмом громадяни бувшої Росії. Від неї ж вийшла дружба й єднання з славним Всевеликим Доном і славними Кубанським і Терським Козацтвами. На цих принципах, які — я вірю — поділяють усі союзники Росії, Держави Згоди, а також яким не можуть не співчувати без винятку інші народи не тільки Європи, але й усього світу, повинна бути збудована майбутня політика нашої України. Їй першій належить виступити в справі утворення всеросійської федерації, якої коначною метою буде відновлення великої Росії.

В осягненні цієї мети лежить запорука добробуту, як усій Росії, так і забезпечення економічно-культурного розвитку цілого українського народу на міцних підставах національно-державної самобутності. Глибоко переконаний, що інші шляхи були б загибеллю для самої України, я кличу всіх, кому дорога її майбутність, тісно зв'язана з будучиною і щастям всієї Росії, з'єднатися біля мене і стати грудьми на захист України й Росії. Я вірю, що цій святій патріотичній справі ви, громадяни й козаки України, а також і решта людности, дасте сердечну й могутню підтримку.

Новосформованому нами кабінетові я доручаю найближче виконання цього великого історичного завдання.

Павло Скоропадський

14-го листопада 1918 р. Місто Київ.

ДОГОВОРИ З ДЕНІКІНИМ

Текст, надрукований у книжці: Сидір Ярославин: „Визвольна боротьба на західньо-українських землях, 1918-23 р.р.”, Філадельфія, 1956, стор. 164-167.

ПЕРШИЙ ДОГОВІР З ДЕНІКІНИМ

„Протокол перемиря, заключеного між представниками Добровольчеської Армії з одного і представниками Галицької Армії з другого боку.

24. ст. ст. жовтня 1919. Станція Зятківці.

Голова Комісії: полковник російського генерального штабу Дубяго, Члени: від Добровольчеської Армії полковники генерального штабу Коновалов і Саборський і від Галицької Армії отаман генерального штабу Альфонс Ерле, отаман Омелян Лисняк і сотник Йосип Левицький.

При перевірненні повновластей стверджується:

1. Повновласть представників Добровольчеської Армії установлена особистим повідомленням команданта війська Новоросійської Области генерал-лейтенанта Шілінга.

2. Повновласть представників Галицької Армії дав Начальний Командант Галицької Армії ген. чет. Тарнавський під датою 5. листопада н. ст. 1919, ч. 6897.

Р і ш е н о :

1. Галицька Армія переходить у повному складі з етапними установами, складами й залізнодорожним майном на сторону російської Добровольчеської Армії і віддається в повне розпорядження Головного Команданта озброєних сил Півдня Росії,¹⁾ в теперішній час через команданта війська Новоросійської Области.²⁾

2. Галицька Армія, під час перебування в вище згаданій підлеглості, не буде вжита до боротьби з армією Петлюри, яка діє на фронті, і до одержання окремого завдання відводиться в запілля.

3. Галицький уряд через недостачу території спиноє тимчасово свою діяльність і переходить під опіку російської Добровольчеської Команди. До часу вказання місця осідку він оселяється в Одесі, куди негайно переїздить.

4. При головному Штабі галицького війська знаходяться представники російської Добровольчеської Команди для вирішення на місці всіх біжучих питань оперативного, адміністративного і господарського характеру.

Головний галицький штаб висилає до штабу Новоросійського

1) Титул генерала Денікіна (осідок у Таганрозі).

2) Генерал Шілінг (осідок в Одесі).

війська офіцерів для зв'язку в кількості, яку вкаже командант війська Новоросії.

5. Цей протокол входить у життя з днем його підписання. Від того дня Галицька Армія сповняє всі розпорядження Добровольчеської Команди.

6. Галицька Армія, починаючи 25. ст. ст. жовтня, приступає до зосередження в районі Погребище-Липовець.

7. Питання, підняті галицькими представниками про внутрішнє життя Галицької Армії і про право зносин галицького уряду з чужими державами, полишаються нерішеними до одержання пояснень від генерала Денікіна.

Для цього галицька делегація, призначивши одного представника для негайного вручення цього протоколу Галицькій Начальній Команді, в складі двох других представників переїздить в Одесу в штаб війська Новоросійської Области.

8. Для вигоди зносин обі сторони обов'язуються зараз установити телеграфічний зв'язок на апаратах Морзе, при чім включно до Липівця роблять це добровольці, далі до Винниці Галичани.

Голова Зеднаної Комісії полковник генерального штабу Дубяго. Члени: полковник генерального штабу Коновалов, полковник генерального штабу Саборський, отаман генерального штабу А. Ерле, отаман О. Лисняк, сотник Йосип Левицький.

На основі уповноваження Головного Команданта озброєних сил Півдня Росії ген. Денікіна потверджую цей протокол.

Стація Зятківці, 24. ст. ст. жовтня 1919.

Командант війська Новоросійської Области
генерал-лейтенант Шілінг.“

ДРУГИЙ ДОГОВІР З ДЕНІКІНИМ

„Протокол засідання військової Комісії, зложеної з представників Добровольчеської й Галицької Команди.

Одеса 4./17. листопада 1919.

Представники від Добровольчеської Армії: полковники генерального штабу Даровський, Коновалов, Саборський; від Галицької Армії: отаман генерального штабу Ціммерман, сотник Турчин і поручник д-р Давид.

Повновласті представників Добровольчеської Армії стверджує особисто командуючий військом Новоросії генерал лейтенант Шілінг, а повновласті галицьких представників підтверджуються предложениями ними телеграмами команданта Галицької Армії чч. 6828 і 7852.

Провід обняв як найстарший ступнем полк. ген. шт. Даровський.

Постановлено:

1. Галицька Армія переходить у повному складі разом із етапними установами, складами й рухомим залізничним матеріалом на сторону російської Добровольчеської Армії і входить у повне розпорядження Головнокомандуючого військом Новоросійської Области.

2. Галицька Армія задержує свою організацію, командний збір, мову, устави й ціле військове майно. Частини мають існувати в складі не менше 75% своїх штатних складів за штатами Галицької Армії, які обов'язують по 4./17. листопада 1919.

Корпус Коновальця не вважається галицькою частиною.

3. Російська Добровольчеська Команда допоможе Галицькій Армії в доповненні її рядів уроженцями Галичини, що знаходяться як у чужих державах, так і на території Росії.

4. При вищих штабах, як також установах і всіх самостійних частинах Галицької Армії будуть приділені російські старшини, лікарі й урядовці з вибору Добровольчеської Команди для зв'язку й вирішення на місці вирішальних питань.

5. Політичних питань про взаємні відносини галицького уряду до уряду Добровольчеської Армії, а також про майбутню долю Галичини не розглядається й полишається до вирішення на політичних переговорах. Аж до вирішення цих питань у постой генерала Денікіна задержує Диктатор Галичини право керування й контролю внутрішнього життя Галицької Армії.

6. Галицька Армія не буде воювати проти Армії Петлюри, яка знаходиться на фронті.

7. Галицька Армія зосередиться не пізніше 17./30. листопада 1919 в районі Козятин—Винниця—Ілинці—Оратово—Погребище.

8. Для забезпечення цієї концентрації Галицька Армія негайно займає й держить район Бердичева.

9. Штаб Галицької Армії переходить найпізніше до 17./30. листопада 1919 до Уманя.

10. Всі запільні військові установи, етап, склади й інше пересувається поступово і розташовується на лінії Христинівка—Ольгопіль—Вознесенськ—Миколаїв.

Санітарні установи, в яких знаходяться хворі та виздоровці, полишаються на місці.

11. Хворі й ранені Галицької Армії, які не знайдуть місця в галицьких лічницях, будуть прийняті в шпиталі збройних сил Південної Росії на рівних правах з російськими, а після видужання вертаються в Галицьку Армію.

12. Для зв'язку зі штабом команди війська Новоросійської Области вишлеться зі штабу Галицької Армії окремого старшину.

13. Цей договір входить у силу з хвилиною ратифікації його з одної

сторони командантом війська Новоросійської Області, з другої сторони командантом Галицької Армії.

14. Ворожі кроки між Добровольчеською й Галицькою Армією спинюються з хвилиною підписання цього протоколу представниками обох сторін, не ждучи ратифікації його, як це сказано в точці 13.

Голова Комісії Даровський, Коновалов, Саборський, Ціммерман, Лука Турчин, Д-р Гр. Давид.

Стверджую:

Командант війська Новоросійської Області генерал-лейтенант Шілінг.

Одеса, 17. листопада 1919.

Стверджую:

Начальний вожд Галицької Армії генерал-четар Микитка.
Винниця, 19. листопада 1919."

ВАРШАВСЬКИЙ ДОГОВІР

Текст, поміщений у „Літописі Української Революції” О. Доценка, том II, книга 5. 1917-1923, стор. 270. Львів, 1924. Текст військової конвенції подав І. Мазепа у своєму творі „Україна в огні й бурі революції 1917-1921, Прага, 1942 (Мюнхен, 1951), том III, стор. 204-207.

ПОЛІТИЧНА КОНВЕНЦІЯ МІЖ ПОЛЬЩЕЮ І УКРАЇНОЮ

Уряд Української з одного боку і Уряд Річі Посполитої Польської з боку другого — в глибокому пересвідченню, що кожний нарід посідає природжене право на самоопреділення та окреслення своїх стосунків з сусідами і однаково виходячи з бажання угрунтувати підстави для згодного і приязного співжиття на добро і розвиток обох народів, погодились на слідуючі постанови:

1.

Визнаючи право України на незалежне державне існування на території в межах на північ, схід і південь, як ці межі будуть определені договорами Української Народньої Республіки з її пограничними, з тих сторін сусідами, Річ Посполита Польська визнає Директорію Незалежної Української Народньої Республіки на чолі з Головним Отаманом п. Симоном Петлюрою за Верховну Владу Української Народньої Республіки.

2.

Кордон між Українською Народньою Республікою і Річю Посполитою встановлюється слідуючий: на північ від річки Дністра вздовж річки Збруча, а далі вздовж б. кордону між Австро-Венгрією та Росією до Вишегрудка, а від Вишегрудка на північ через узгірє Кременецькі, далі по лінії на схід від Здоблунова, потім вздовж східного адміністраційного кордону Рівенського повіту, далі на північ вздовж кордону адміністраційного бувшої губернії Мінської, до схрещення його р. Припятью до її устя.

Що до повітів Рівенського, Дубенського і частини Кременецького,

які зараз відходять до Річі Посполито-Польської, то пізніше має наступити стислійше порозуміння.

Докладне окреслення кордонної лінії повинно бути переведено спеціальною українсько-польською комісією, складеною з відповідних фаховців.

3.

Уряд польський признає Україні територію на схід від кордону зазначеного в арт. 2. цієї умови, до кордонів Польщі з 1772-го року (передрозборових), які Польща вже посідає або набуде від Росії шляхом збройним чи дипломатичним.

4.

Польський Уряд зобов'язується не заключати жадних міжнародних умов, направлених супроти України; до того ж самого зобов'язується Уряд Української Народньої Республіки супроти Річі Посполитої Польської.

5.

Права національно-культурні, які Уряд Української Народньої Республіки забезпечить громадянам польської національності на території Української Народньої Республіки, будуть в неменшій мірі забезпечені громадянам національності української в межах Річі Посполитої Польської і на відворот.

6.

Заключаються спеціальні економічно-торговельні умови між Українською Народньою Республікою і Річю Посполитою Польською. Аграрна справа на Україні буде розв'язана конституантою. До часу скликання конституанти юридичне становище землевласників польської національності на Україні — опреділюється згодою між Річю Польською Посполитою і Українською Народньою Республікою.

7.

Заключається Військову Конвенцію, що ставить інтегральні частини цієї умови.

8.

Умова ця зістається тасмною. Вона не може бути передана третій

стороні чи бути опублікованою нею в цілості чи по часті инакше як тільки на -- за взаємною згодою обох контракуючих сторін, за винятком артикулу 1., який буде оголошено по підписанню цієї умови.

9.

Умова ця вступає в силу негайно по підписанню її контракуючими сторонами.

Підписано в Варшаві квітня 21-го 1920 року в двох примірниках, уложен один в мові українській і один в мові польській з застереженням, що в разі сумніву, текст польський буде вважатися за миродайний.

Оригінал підписали:

Керовник Міністерства
Закордонних Справ
Української Народньої Республіки
Андрій Лівський (в.р.)

Керовник Міністерства
Закордонних Справ
Річі Посполитої Польської
Ян Домський (в.р.)

ВІЙСЬКОВА КОНВЕНЦІЯ МІЖ ПОЛЬЩЕЮ І УКРАЇНОЮ

§ 1. Сучасна військова конвенція складає інтегральну частину політичної конвенції з дня 21 квітня 1920 р., входе з нею рівночасно в життя і обов'язує аж до заключення сталої військової конвенції поміж Польським урядом і Українським.

§ 2. Польські та Українські війська відбувають акцію спільно, як війська союзні.

§ 3. В разі спільної польсько-української акції проти совітських військ на теренах Правобережної України, положених на Схід від сучаної лінії польсько-більшевицького фронту, військові операції відбуваються по взаємному порозумінню начальної команди Польських військ і головною командою Українських військ під загальним керуванням начальної команди Польських військ.

§ 4. Начальна команда Польських військ приділить до оперативних штабів Українських військ своїх старшин, а головна команда Українських військ приділить, в порозумінні з начальною командою Польських військ, до Польських команд, частин, інституцій і т. д. своїх звязкових старшин.

§ 5. Війська, предоставлені головною командою Українських військ до розпорядження Начальної команди Польських військ, уживе ця команда, стосовно до оперативних потреб нею накреслених на теренах України, по можливості не роздробляючи їх на дрібні тактичні одиниці. В мірі поступу акцій і поскільки оперативні умови на те дозволять, на бажання головної команди Українських військ, начальна команда Польських військ якнайскорше скупчить Українські одиниці разом і призначить їм власний район ділання і спеціальне стратегічне завдання, з метою віддання їх з поворотом до безпосереднього розпорядження головної команди Українських військ.

§ 6. З моменту розпочаття спільної акції проти большевиків, Український уряд обов'язується доставляти продукти для Польської армії, оперуючої на цім терені, в кількості згідно оперативному плану головні артикули: мясо, сало, борошно, збіжжя, крупу, овочі, цукор, овес, сіно, солому і т. п. на підставі харчових норм, обов'язкових в Польському війську, і потрібні підводи.

а) З тою ціллю до команд Польських дивізій і армій будуть приділені цивільні комісари чи Українські провіантські старшини, обов'язком котрих буде заосмотрювати дивізію (армію) необхідною кількістю харчових продуктів та підвод.

b) В разі недоставлення Українським урядом потрібних продуктів, цивільний Український комісар, в порозумінні з інтендантурою дивізії (армії), переводить реквізиції потрібних продуктів серед місцевого населення, розчитуючись реквізиційними квитками, оплаченими і гарантованими Українським урядом і виробленими в двох мовах: польській та українській. На квитках повинно бути зазначено поіменування і вагу туші чи продуктів, а відносно підвід та коней — кількість їх та час уживання.

По мірі можливости за доставлені підводи платиться в той же час повна сума в розмірі, поставленому Українським урядом. На квитку має бути зазначено, що при реквізиції заплачено лиш частину належного з зазначенням суми і що решта буде виглачена Українським урядом пізніше.

Український уряд обов'язується доставчати Польському війську відповідну готівку з метою безпосередньої заплати мешканцям частини належних їм грошей за доставлені продукти, стосовно до максимальних цін, які будуть встановлені Українським урядом. Польське військо буде преміювати реквізиційні квитки, а також свідоцтва, оплачені готівкою, — сіллю, нафтою чи іншими продуктами першої потреби, згідно норм і інструкцій, які будуть окремо видані. До Українських одиниць будуть приділені польські господарчі старшини, з метою стеження та переведення одноманітного преміювання.

c) Харчові продукти, не доставлені Українським урядом, а тому доставлені Польським урядом, обраховані згідно польських встановлених норм, покладаються на Український уряд в польській валюті і стосовно до цін, унормованих для війська в Польщі.

d) Тимчасово відношення української валюти до польської, обов'язкове в війську до заключення фінансової конвенції, буде встановлено начальною командою Польських військ.

§ 7. В разі заняття вищеуказаного терену військами польсько-українськими чи польськими, начальна команда Польських військ полишає за собою право керування підчас даної військової акції всіма залізничними лініями, при чому український залізничний персонал залишається на своїх посадах. Про випадки і причини звільнення українська влада буде повідомлятися. До польських військово-залізничних влад, в мисль § 4, будуть приділені українські звязкові старшини. Український уряд приступить невідкладно до організації цілковитого залізничного апарату з метою прийняття залізниць під власне керування. Час, спосіб, порядок прийняття будуть определені особливим укладом.

Польське командування допоможе українським залізницям рухо- мим складом, опалом, шмаровилом і іншими матеріалами, по- трібними для експлуатації і забезпечення праці залізниць. З ме- тою контролю буде переводитися учот всім перевозкам, а також пересуванню всякого залізничного матеріалу, згідно з порядком, встановленим наказом начальної команди Польських військ.

§ 8. З моменту розпочаття спільної офензиви і заняття но- вих теренів Правобережної України, положених на Схід від су- часної лінії польсько-більшевицького фронту, Український уряд організує на них свою владу і адміністрацію цивільну і військову. Тили Польських військ буде охороняти польська жандармерія польова і польське етапове військо; зміна україн- ською владою наступить на підставі осібної умови, після сфор- мування української жандармерії, а також українських етапових військ. На час виконання служби польською жандармерією і польськими етаповими військами буде призначено до україн- ських адміністраційних влад польських звязкових старшин. Влада на дотепер зайятих теренах, які на підставі політичної умови признаються Українській Народній Республіці, поли- шається тимчасово в руках польської влади, а Український уряд організує свій адміністративний апарат і, по мірі того організу- вання, влада на тих теренах, по порозумінню з Польським уря- дом, переходить до рук Українського уряду.

З моменту підпису сучасної конвенції в Кам'янці. Подільсько- му відновлюється функціонування українських центральних державних установ. Начальна команда Польських військ не- гайно видасть наказ, аби місцева влада військова і цивільна оказала цьому всіляку поміч.

§ 9. По виконанню загального плану спільної акції, евакуація Польських військ з терену України повинна початися по пропо- зиції одної з договорюючихся сторін, а технічне виконання ева- куації наступить на підставі взаємного порозуміння начальної команди Польських військ з головною командою Українських військ.

§ 10. Український уряд приймає виєкіпірування, заосмотрен- ня і утримання українських частин, сформованих на території Польщі і яким чи начальна команда Польських військ, чи поль- ське міністерство військових справ оказало, чи буде оказувати поміч в продуктах, екіпіровці, зброї, амуніції і всякого роду військових матеріалах.

§ 11. На польській території продовжується організація українських частин, як то мало місце до цього часу в Берестю,

аж до часу, коли така організація буде можлива на власній території.

§ 12. Начальна команда Польських військ зобов'язується доставити для Українських військ зброю, амуніцію, снарядження і одяги в кількості, потрібній для трьох дивізій, згідно штатів, встановлених для польської дивізії зо всіма її санітарними і іншими тилловими закладами, і поставить ці матеріали заосмотрення до розпорядимости українського міністерства військових справ. Речі, замовлені чи закуплені Українським урядом за кордоном, вивезені чи перевезені до місця перебування Української армії завдяки старанням Польського уряду, будуть залічені в кількість вищеназваних матеріалів заосмотрення.

§ 13. Ціла здобича залізнична, за винятком панцирних потягів, взятих в бою, а також інша військова здобича, крім рухомої, взятої в бою, становлять власність Української Держави. Подробиці будуть встановлені окремою умовою.

§ 14. Подрібна умова фінансово-господарча, а також залізнична конвенція, що торкається сучасної конвенції, будуть заключені додатково.

§ 15. Обидві сторони мають право запропонувати заключення сталої військової конвенції в час, признаний кожною стороною за відповідний. Аж до заключення нової — обов'язує сучасна конвенція.

§ 16. Обидві сторони зобов'язуються тримати цю конвенцію в тайні.

§ 17. Ця конвенція пишеться в мовах польській і українській. Обидва тексти обов'язуючі. В разі сумніву рішаючим є польський текст.

Ця конвенція підписана в Варшаві 24 квітня 1920 року, зі сторони польської — майором Валеріаном Славекком та капітаном Вацлавом Єнджеєвичем, на підставі уповноваження Мін. Військ. Справ Р. П. П. від 21 квітня 1920 р., ч. 1960 В. Р. Т. Зі сторони української — Генер. Штабу Генерал-Хорунжим Володимиром Сінклером та Генер. Штабу Підполковником Максимом Дідковським, на підставі уповноваження Заступника Голови Ради Народніх Міністрів У. Н. Р. від 23 квітня 1920 р., ч. 1931.

Уповноваження взаємно обмінені.

Український текст, проголошений у творі „Українська РСР на міжнародній арені”, Збірник документів 1917-1921, Академія Наук Української РСР, Сектор держави і прав. Видавництво „Наукова Думка”, Київ, 1966.

МИРНИЙ ДОГОВІР МІЖ РОСІЄЮ ТА УКРАЇНОЮ, З ОДНОГО БОКУ, І ПОЛЬЩЕЮ — З ДРУГОГО

18 березня 1921 р.

Росія та Україна, з одного боку, і Польща — з другого, керувані бажанням припинити війну, що виникла між ними, і на основі підписаного 12 жовтня 1920 року Договору про прелімінарні умови миру укласти остаточний, міцний, почесний і заснований на взаємній згоді мир, вирішили вступити в мирні переговори, для чого призначили своїми уповноваженими:

Уряд Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки

за себе і за уповноваженням

Уряду Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки

і

Уряд Української Соціалістичної Радянської Республіки

Адольфа Абрамовича Йоффе, а також
Якова Станіславовича Ганецького,
Емануїла Йоновича Квірінга,
Юрія Михайловича Коцюбинського і
Леоніда Леонідовича Оболенського і
Уряд Польської Республіки
Яна Домбського, а також
Станіслава Каузика,
Едуарда Леховича,
Генріха Страсбургера і
Леона Василевського.

Зазначені уповноважені, з'їхавшись до м. Риги, після взаємного пред'явлення своїх повноважень, визнаних достатніми й складеними в належній формі, погодилися про нижчевикладене:

Стаття I

Обидві договірні сторони оголошують стан війни між ними припиненим.

Стаття II

Обидві договірні сторони, згідно з принципом самовизначення народів, визнають незалежність України і Білорусії, а також погоджуються і постановляють, що східний кордон Польщі, тобто кордон між Росією, Білорусією та Україною, з одного боку, і Польщею — з другого, становить лінія:

по ріці Зах. Двіна від кордону Росії з Латвією до пункту, де межа колишньої Віленської губернії сходиться з межею колишньої Вітебської губернії;

далі по межі колишніх Віленської і Вітебської губерній до дороги, що з'єднує с. Дрозди з м. Ореховно, залишаючи дорогу і м. Ореховно на боці Польщі;

далі, пересікаючи залізницю біля м. Ореховно і повертаючи на південний захід, іде вздовж залізниці, залишаючи ст. Загат'є на боці Польщі, с. Загат'є на боці Росії, а с. Стольмахово (на карті нема) на боці Польщі;

далі вздовж східної межі колишньої Віленської губернії до пункту, де сходяться повіти: Діснинський, Лепельський і Борисовський;

далі по межі колишньої Віленської губернії протяжністю близько однієї версти до повороту її на захід біля з. Сосновець (на карті нема);

далі по прямій лінії до верхів'їв річки Черниця, що на схід від Горнова, потім по річці Черниця до с. В. Черниця, залишаючи останнє на боці Білорусії;

далі на південний захід через середину озера Мядзіол, звідти до с. Заречицьк, залишаючи останнє і с. Хмелівщизну на боці Білорусії, а сс. Старосілля і Туровщизна на боці Польщі;

далі на південний захід до ріки Вілія біля впадіння в неї зі сходу безіменної річки (на захід від Дрогомичів), залишаючи на боці Білорусії сс. Угли, Вольбаровичі, Борові, Шуновка, Бестроцьк, Далеке, Клячковськ, Зязантов і Матвіївці, а на боці Польщі сс. Комайськ, Рашкове, Осове, Куськ, Вардомичі, Солоне й Мільча;

далі по ріці Вілія до тракту, що йде на південь від м. Долгінов;

далі на південь до с. Ботуріно, залишаючи на боці Білорусії весь тракт і сс. Рагозін, Токарі, Полоси і Глубочани, а на боці Польщі сс. Овсяники, Чорноруч'є, Журава, Рушіци, Затем'є, Борки, Черв'яки і Ботуріно;

далі на м. Радощковичі, залишаючи на боці Білорусії сс. Папиші, Селище, Подворани, Трусовичі північні, Дошки, Циганово, Дворище і Чиревичі, а на боці Польщі сс. Лунковець, Мордаси, Рубці, Лавцовичі північні і південні, Буцки, Клімонти, В. Бакшти і м. Радощковичі;

далі по ріці В'язовка до с. Липені, залишаючи останнє на боці Польщі, звідти на південний захід, пересікаючи залізницю і залишаючи ст. Радощковичі на боці Білорусії;

далі на схід від м. Раков, залишаючи на боці Білорусії сс. Векшичі, Должені, Меткова, В. Бороздинька і Козельщина, а на боці Польщі сс. Шиповали, Мацевичі, С. Раков, Кучкуні і м. Раков;

далі до м. Волма, залишаючи на боці Білорусії сс. Велике село, Малявка, Лукаші і Щепки, а на боці Польщі сс. Душкова, Хімаріди, Янковці і м. Волма;

далі вздовж тракту від м. Волма до м. Рубежевичі, залишаючи тракт і містечко на боці Польщі;

далі на південь до безіменної корчми в пункті пересічення залізниці Мінськ — Барановичі і тракту Мінськ — Н. Свержень (по 10-верстній карті під літерою «М» в слові Мезиновка, а по 25-верстній карті біля «Колосово»), залишаючи корчму на боці Польщі, при цьому на боці Білорусії залишаються сс. Папки, Живиця, Полоневичі та Осиновка, а на боці Польщі сс. Лихачі і Рожанка;

далі до середини дороги між Несвіжем і Тимковичі (на захід від Куковичі), залишаючи сс. Свериново, Кутець, Луніна, Язвіна північна, Беликі, Язвін, Римаші і Куковичі (всі три) на боці Білорусії, а на боці Польщі сс. Куль, Бучне, Двянопіль, Журави, Посеки, Юшевичі, Лисуни північні і південні, Султановщина і Плешевичі;

далі до середини дороги між Клецьком і Тимковичі (між сс. Пузово і Проходи), залишаючи на боці Білорусії сс. Раювка,

Савичі, Зараковці і Пузово, а на боці Польщі сс. Марусин, Смоличі східні, Лещшин і Проходи;

далі до Московсько-Варшавського шосе, пересікаючи його на захід від с. Филиповичі західні, залишаючи с. Цехове на боці Білорусії, а с. Іудчиці на боці Польщі;

далі на південь до ріки Мороч біля с. Хорополь, залишаючи сс. Ст. Мокрани, Задвір'є, Мокрани і Хорополь на боці Білорусії, а сс. Цецеровець, Осташки, Лозовичі й Н. Мокрани на боці Польщі;

далі вниз по ріці Мороч до впадіння її в ріку Случ (мінський);

далі вниз по ріці Случ до впадіння її в ріку Прип'ять;

далі в загальному напрямку на с. Березци, залишаючи сс. Любовичі, Хільчиці і Березци на боці Білорусії, а сс. Лутки північні і південні на боці Польщі;

далі вздовж дороги на с. Букча, залишаючи дорогу й с. Букча на боці Білорусії, а с. Корма на боці Польщі;

далі у загальному напрямку до залізниці Олевськ—Сарни, пересікаючи її між ст. Остки і ст. Сновидовичі, залишаючи на боці України сс. Войтковичі, Собичин, Михайлівка і Будки Снов, а на боці Польщі сс. Радзивіловичі, Рачків, Біловіжська, Біловіжа і Сновидовичі;

далі у загальному напрямку на с. Мишаківка, залишаючи на боці України сс. Майдан, Голишевський, Задерев'є, Маріампіль, Жолни, Кленова і Рудня Клен, а на боці Польщі сс. Дерт, Окопи, Нетрева, Воняче, Перелисянка, Нов. Гута і Мишаківка;

далі до гирла ріки Корчик, залишаючи с. Млинок на боці України;

далі вверх по ріці Корчик, залишаючи м. Корець (Н. Место) на боці Польщі;

далі у загальному напрямку на с. Милятин, залишаючи сс. Піддубці, Киликиїв, Должки, Параївка, Улапіанівка і Мар'янівка на боці України, а сс. Богданівка, Черниця, Крилов, Майково, Долга, Фрідерланд, Куражський поруб і Милятин на боці Польщі;

далі вздовж дороги з с. Милятин у м. Острог, залишаючи сс. Мощанівка, Кривин і Солов'є на боці України, а сс. Мощаниця, Бодівка, Вільбовно, м. Острог і дорогу на боці Польщі;

далі вверх по ріці Вілія до с. Ходаки, яке залишається на боці Польщі;

далі в загальному напрямку на м. Білозірка, залишаючи на боці України сс. В. Боровиця, Степанівка, Баймаки північні і південні, Лиски, Сивки, Волоски, м. Ямпіль, сс. Дідківці, В'язовець і Кривчики, а на боці Польщі сс. Боложівка, Садки, Обори, Шкроботівка, Паньківці, Грибова, Лисогірка, Молодків і м. Білозорка;

далі до ріки Збруч, залишаючи дорогу і с. Шаснівка на боці Польщі;

далі вздовж ріки Збруч, до впадіння її в ріку Дністер.

Зазначений вище кордон описаний по карті російського видання (у масштабі 10 верст в одному англійському дюймі), що додається до цього Договору, на якій і нанесений червоною фарбою. В разі різниці між текстом і картою вирішальне значення має текст. (Додаток № 1, карта) *.

Штучне змінювання рівня води на прикордонних ріках і озерах, що веде за собою зміну напрямку на прикордонних ділянках або зміну середнього рівня води на території другої сторони, — не допускається.

На прикордонних ділянках рік обом договірним сторонам надається право вільного судноплавства і сплаву.

Докладне встановлення і проведення в натурі вказаного вище державного кордону, як і розстановка прикордонних знаків покладаються на Мішану Прикордонну Комісію, створену на підставі статті I Договору про прелімінарні умови миру від 12 жовтня 1920 року і згідно з Додатковим Протоколом про виконання вказаної вище статті, підписаного в Ризі 24 лютого 1921 року

При встановленні кордону Мішана Прикордонна Комісія керується такими положеннями:

а) При встановленні кордону на ділянках, що проходять вздовж рік, проходження кордону приймається: на судноплавних і сплавних ріках — по фарватеру головного рукава, а на ріках не судноплавних і не сплавних — по середині головного рукава.

б) У випадках, коли кордон позначений умовними лініями і не дано більш точних вказівок, при проведенні його в натурі беруться до уваги місцеві господарські потреби, а також етнографічна належність. У випадках спірності етнографічної належності, остання з ініціативи Прикордонних Підкомісій встановлюється опитом населення. Землі одноосібних власників слід включати до складу господарських одиниць найближчих селищ.

с) У випадках, коли кордон визначений виразом «залишаючи таке-то селище на такому-то боці», воно повинно бути залишене на цьому боці кордону з усіма належними йому до зайняття Польщею району земельними ділянками, уникаючи через-смушжя.

д) У випадках, коли кордон позначений дорогою, сама дорога приєднується до тієї сторони, на якій знаходяться обидва безпосередньо з'єднані нею селища.

* Карта не подається.

е) У випадках, коли кордон визначений виразом «залишаючи залізничну станцію», — кордон в натурі проводиться, залежно від топографічних умов, від півтора до трьох кілометрів від вихідного семафора (а якщо такого нема, то від вихідної стрілки), зважаючи на збереження цілості прилягаючих до залізниці господарських одиниць.

Кожна з договірних сторін зобов'язується вивести — не пізніше, ніж протягом 14-ти днів після підписання цього Договору — війська та адміністрацію з тих місцевостей, які при цьому описі кордону визнані належними до другої сторони. В місцевостях, що лежать на самій прикордонній лінії, оскільки в цьому Договорі не визначена їх належність до тієї чи другої сторони, існуючі тепер адміністративні і прикордонні власті залишаються і надалі до проведення кордону в натурі і визначення належності цих місцевостей Мішаною Прикордонною Комісією; після чого ці власті повинні бути відведені на свою територію з додержанням правил, викладених у § 9 Договору про перемир'я від 12 жовтня 1920 р.

Питання про архіви, зв'язані з територією Польщі, вирішуються статтею XI цього Договору.

Стаття III

Росія та Україна відмовляються від усяких прав і претензій на землі, розташовані на захід від кордону, описаного в статті II цього Договору. З свого боку Польща відмовляється на користь України та Білорусії від усяких прав і претензій на землі, розташовані на схід від цього кордону.

Обидві договірні сторони погоджуються, що оскільки до складу земель, розташованих на захід від кордону, описаного в статті II цього Договору, входять території, спірні між Польщею і Литвою, — питання про належність цих територій до однієї чи другої з названих держав підлягає розв'язанню виключно між Польщею і Литвою.

Стаття IV

З минулої належності частини земель Польської Республіки до колишньої Російської Імперії не впливає для Польщі по відношенню до Росії ніяких зобов'язань і обтяжень, за винятком передбачених цим Договором.

Так само з минулої спільної належності до колишньої Російської Імперії не впливає ніяких взаємних зобов'язань і обтяжень, за винятком передбачених цим Договором, між Україною, Білорусією та Польщею.

Стаття V

Обидві договірні сторони взаємно гарантують повну повагу державного суверенітету другої сторони і утримання від усякого втручання в її внутрішні справи, зокрема, від агітації, пропаганди і всяких інтервенцій, або їх підтримки.

Обидві договірні сторони зобов'язуються не створювати і не підтримувати організацій, що мають метою збройну боротьбу з другою договірною стороною, або зазіхають на її територіальну цілість, або підготовляють повалення її державного чи суспільного ладу шляхом насильства, так само як і організацій, що приписують собі роль уряду другої сторони або частини її території. З огляду на це, сторони зобов'язуються не дозволяти перебування на своїй території таких організацій, їх офіціальних представництв та інших органів, заборонити вербування, так само як і ввезення на свою територію і провіз через свою територію збройних сил, зброї, бойових припасів, амуніції і різних воєнних матеріалів, призначених для цих організацій.

Стаття VI

1. Всі особи, які досягли 18-річного віку і на момент ратифікації цього Договору перебувають на території Польщі, а на 1 серпня 1914 року були підданими Російської Імперії, приписані, або такі, що мають право бути приписаними, до книг постійного народонаселення колишнього Царства Польського, а також ті, які були приписані до однієї з міських, сільських або станових громад на території колишньої Російської Імперії, що входить до складу Польщі, — вправі заявити про своє бажання оптувати громадянство російське чи українське. Перебуваючі на момент ратифікації цього Договору на території Польщі колишні піддані Російської Імперії інших категорій не потребують такої заяви.

2. Колишні піддані Російської Імперії, що досягли 18-річного віку і на момент ратифікації цього Договору перебувають в межах Росії та України, які приписані або мають право бути приписаними до книг постійного народонаселення колишнього Царства Польського, а також ті, які були приписані до однієї з міських, сільських або станових громад на території колишньої Російської Імперії, що входить до складу Польщі, вважатимуться громадянами Польщі, якщо вони в установленому даною статтею порядку оптації висловлять на це своє бажання.

Так само вважатимуться польськими громадянами особи, які досягли 18-річного віку і перебувають на території Росії та України, якщо вони у встановленому цією статтею порядку оптації висловлять на це своє бажання і доведуть, що вони є або на-

шадками осіб, які брали участь у боротьбі за незалежність Польщі в період 1830—1865 років, або нащадками, — не далі третього покоління, — осіб, які постійно проживали на території колишньої Речі Посполитої, і разом з тим доведуть, що вони самі своєю діяльністю, вживанням польської мови, як розмовної, і виховуванням свого потомства ясно засвідчили свою відданість польській нації.

3. Постанови про оптацію поширюються також на осіб, які задовольняють вимоги пп. 1 і 2 цієї статті, коли ці особи знаходяться поза кордонами Росії, України і Польщі і не є громадянами держави, в якій перебувають.

4. Вибір чоловіка поширюється на дружину і дітей молодше 18 років, оскільки між подружжям не відбулося іншої угоди з цього приводу. Якщо подружжя не може прийти до згоди, то дружина користується правом самостійного вибору громадянства; в цьому разі вибір жінки поширюється на дітей, вихованих нею.

В разі смерті обох батьків оптація відкладається до досягнення дитиною 18-річного віку і з цього моменту обчислюються всі строки, встановлені даною статтею. За інших недієздатних осіб оптація провадиться їх юридичними представниками.

5. Заяви про оптацію повинні бути подані консульським або іншим офіціальним представником держави, на користь якої висловлюється дана особа, у річний з дня ратифікації цього Договору строк; для осіб, які проживають на Кавказі і в Азіатській Росії, строк цей продовжується до 15 місяців. Зазначені заяви в ті ж строки подаються і відповідним органам держави, де проживає дана особа.

Обидві договірні сторони зобов'язуються протягом одного місяця з дня підписання цього Договору видати і опублікувати, а також довести до взаємного відома правила, що визначають, які органи закликані приймати заяви про оптацію. Разом з тим сторони зобов'язуються кожні 3 місяці доводити до взаємного відома дипломатичним шляхом списки осіб, від яких надійшли заяви про оптацію, з повідомленням, які заяви визнані правильними, які ні.

6. Особи, які подали заяви про оптацію, ще не набувають цим прав обраного громадянства.

Якщо особа, яка подала заяву про оптацію, задовольняє вимоги пп. 1 і 2 цієї статті, консульський або інший офіціальний представник держави, на користь якої здійснюється оптація, складає про це постанову, про що надсилає до Народного Комісаріату (Міністерства) Закордонних Справ посвідчення разом з документами оптанта. Народний Комісаріат (Міністерство) Закордонних Справ протягом місячного з дня передачі строку або повідомляє зазначеного представника про свою незгоду з

його постановою, і тоді питання вирішується дипломатичним шляхом, або визнає постанову представника і надсилає останньому документ про вихід особи, що оптувалася, з колишнього громадянства, з усіма іншими її документами, крім посвідки на проживання. Неодержання повідомлення Народного Комісаріату (Міністерства) Закордонних Справ у місячний строк визнається як згода з постановою представника.

В разі, коли оптуючий задовольняє всі зазначені у пп. 1 і 2 цієї статті вимоги, — держава, на користь якої відбувається оптація, не має права відмовити в прийнятті до громадянства оптуючому, а держава, в якій дана особа проживає, не має права відмовити у виході з громадянства.

Консульський або інший офіціальний представник держави, на користь якої відбувається оптація, повинен винести рішення не пізніше ніж у 2-місячний строк з дня одержання заяви про оптацію; щодо осіб, які проживають на Кавказі і в Азіатській Росії, цей строк збільшується до 3 місяців.

Проведення оптації звільнене від гербових, паспортних і всяких інших зборів, а також плат за публікацію.

7. Особи, які законно здійснили оптацію, мають право безперешкодного виїзду до держави, на користь якої вони оптували. Однак уряд держави, де вони проживають, може зажадати, щоб ці особи здійснили надане їм право виїзду; в цьому разі виїзд повинен відбутися протягом 6 місяців з дня повідомлення

Оптантати мають право зберегти або ліквідувати законно належне їм рухоме і нерухоме майно: в разі виїзду можуть вивезти його з собою, згідно з нормами, встановленими у додатку № 2 до цього Договору. Майно, що залишається понад дозволу до вивезення норми, може бути вивезене згодом при поліпшенні умов транспорту. Вивезення майна звільняється від усяких мит і оподаткувань.

8. До моменту законно здійсненої оптації оптуючі підкоряються всім законам, що існують у тій державі, де вони проживають; після цього — визнаються іноземцями.

9. Коли особа, яка законно здійснила оптацію, перебуває під слідством чи судом, або відбуває покарання, — вона, на вимогу держави, на користь якої здійснена оптація, висилається в цю державу з усім діловодством і під вартою.

10. Особи, які законно здійснили оптацію, в усіх відношеннях визнаються громадянами тієї держави, на користь якої вони оптували, і всі без винятку права і привілеї, надані цим Договором, або наступними договорами, громадянам цієї держави, на однакових правах визнаються і за тими, хто оптував, так, як коли б вони були громадянами цієї держави вже в момент ратифікації цього Договору.

Стаття VII

1. Польща надає особам російської, української і білоруської національності, які перебувають в Польщі, на основі рівноправності національностей, всі права, що забезпечують вільний розвиток культури, мови і виконання релігійних обрядів. Взаємно Росія та Україна забезпечують особам польської національності, які перебувають в Росії, Україні і Білорусії, всі ті ж права.

Особи російської, української і білоруської національності в Польщі мають право, в межах внутрішнього законодавства, культивувати свою рідну мову, організувати і підтримувати свої школи, розвивати свою культуру і створювати з цією метою товариства і спілки. Цими ж правами, в межах внутрішнього законодавства, користуватимуться особи польської національності, які перебувають в Росії, Україні і Білорусії.

2. Обидві договірні сторони взаємно зобов'язуються ні прямо, ні посередньо не втручатися в справи, які стосуються устрою і життя церкви та релігійних громад, що перебувають на території другої сторони.

3. Церкви і релігійні громади, до яких належать особи польської національності в Росії, Україні і Білорусії, мають право, в межах внутрішнього законодавства, самостійно влаштувати своє внутрішнє церковне життя.

Зазначені вище церкви і релігійні громади мають право, в межах внутрішнього законодавства, користуватися і набувати рухоме і нерухоме майно, необхідне для виконання релігійних обрядів, а також утримання духовенства та церковних установ.

На тих же підставах вони мають право користуватися храмами й закладами, необхідними для виконання релігійних обрядів.

Цими ж правами користуються особи російської, української і білоруської національності в Польщі.

Стаття VIII

Обидві договірні сторони взаємно відмовляються від компенсації своїх воєнних витрат, тобто державних витрат на ведення війни між ними, так само як і від компенсації воєнних збитків, тобто збитків, які під час російсько-українсько-польської війни були заподіяні їм або їх громадянам на театрі воєнних дій воєнними операціями і заходами.

Стаття IX

1. Угода про репатріацію, укладена між Росією та Україною, з одного боку, і Польщею — з другого, на виконання статті

VII Договору про прелімінарні умови миру від 12 жовтня 1920 року, підписана у м. Ризі 24 лютого 1921 року*,— залишається в силі.

2. Розрахунок і виплата дійсних витрат на утримання військовополонених повинні провадитися кожні 3 місяці. Спосіб розрахунку і сума витрат встановлюються Мішаними Комісіями, передбаченими згаданою вище Угодою про репатріацію.

3. Обидві договірні сторони зобов'язуються шанувати і відповідно утримувати могили військовополонених, померлих у полоні, а також могили солдатів, офіцерів та інших військовослужбовців, які загинули в боях і поховані на їх територіях. Сторони зобов'язуються згодом дозволяти, за погодженням з місцевими властями, встановлення пам'ятників на могилах, так само як і дозволяти ексгумацію і вивезення на батьківщину останків покійних за пільговим тарифом і при додержанні постанов і правил внутрішнього законодавства і вимог народної охорони здоров'я.

Викладені вище постанови відносяться до всіх могил і останків заложників, цивільних полонених, осіб інтернованих, біженців і емігрантів.

4. Договірні сторони взаємно зобов'язуються видати свідчення про смерть перелічених вище осіб, а також довести до відома про кількість і місцеперебування могил всіх похованих без встановлення їх особи.

Стаття X

1. Кожна з договірних сторін надає громадянам супротивної сторони повну амністію за всякі політичні злочини і провини.

Під політичними злочинами і провинами розуміються дії, спрямовані проти державного ладу або безпеки держави, так само, як і всі діяння, вчинені на користь другої сторони.

2. Амністія поширюється однаково на діяння, що переслідуються в адміністративному або іншому позасудовому порядку, а також і на провини проти правил, обов'язкових для військовополонених, цивільних інтернованих і взагалі громадян супротивної сторони.

3. Застосування амністії, згідно з пп. 1 і 2 даної статті, тягне за собою зобов'язання не порушувати нових переслідувань, розпочаті ж — припинити, а вже присуджені покарання не виконувати.

4. Припинення виконання покарань може і не мати своїм наслідком звільнення з ув'язнення, але в цьому разі такі особи

повинні бути негайно видані властям своєї держави з усім діловодством.

Однак якщо дана особа заявить про своє небажання повернутися на батьківщину, або ж якщо вітчизняна влада відмовиться її прийняти, то така особа може бути знову піддана ув'язненню.

5. Особи, які притягнуті до відповідальності або перебувають під слідством чи під судом за кримінальні злочинні діяння, так само як і особи, що відбувають покарання за ці діяння, будуть, на вимогу країни, громадянами якої вони є, негайно видані з усім діловодством.

6. Передбачена в цій статті амністія поширюється на всі вказані вище діяння, вчинені до моменту ратифікації цього Договору.

Виконання смертних вироків за вказані вище діяння припиняється з моменту підписання цього Договору.

Стаття XI

1. Росія та Україна повертають Польщі такі предмети, вивезені в Росію або Україну з часу 1 січня 1772 року з території Польської Республіки:

а) різні воєнні трофеї (наприклад, прапори, штандарти, різні військові знаки, гармати, зброю, полкові регалії і т. п.), а також і трофеї, взяті, починаючи з 1792 року, у польського народу в його боротьбі проти царської Росії за свою незалежність. Не підлягають поверненню трофеї російсько-українсько-польської війни 1918—1921 років;

б) бібліотеки, книжкові, археологічні та архівні зібрання, твори мистецтва, стародавні предмети, а також різні колекції і предмети, що мають історичну, національну, художню, археологічну і наукову або взагалі культурну цінність.

Зібрання і предмети, згадані під літерами а і б цього пункту даної статті, повертаються незалежно від того, за яких обставин або за якими розпорядженнями тодішніх властей вони були вивезені, а також незалежно від того, якій юридичній або фізичній особі вони належали спочатку або після вивезення.

2. Зобов'язання повернення не поширюється:

а) на предмети, вивезені з території, розташованих на схід від кордону Польщі, встановленого цим Договором, оскільки буде доведено, що ці предмети становлять продукт культури білоруської або української і що вони в свій час потрапили в Польщу не шляхом добровільної угоди або спадкування;

б) на предмети, що потрапили на територію Росії або України шляхом добровільної угоди або спадкування від законного їх власника, або ж були вивезені на територію Росії чи України самим їх законним власником.

3. Якщо б у Польщі знайшлися колекції або предмети категорій, перелічених під літерами а і б пункту 1 цієї статті, вивезені з Росії та України в той же період, то їх належить повернути Росії та Україні на підставах, викладених у пп. 1 і 2 цієї статті.

4. Росія та Україна повертають Польщі вивезені з території Польської Республіки, починаючи з 1 січня 1772 року, і належні до території Польської Республіки архіви, реєстратури, архівні матеріали, справи, документи, реєстри, карти, плани і креслення, так само як і друкарські дошки та кліше, відбитки печаток і печатки і т. п. всяких органів і установ державних, самоврядування, громадських і духовних.

Ті ж з перелічених вище предметів, які, хоч і не відносяться цілком до території нинішньої Польської Республіки, але не можуть бути розділені, повертаються Польщі.

5. Росія та Україна передають Польщі створені в період з 1 січня 1772 року до 9 листопада 1918 року під час російського управління землями, що входять до складу Польської Республіки,— архіви, реєстратури, архівні матеріали, справи, документи, реєстри, карти, плани і креслення законодавчих установ, центральних, обласних і місцевих органів усіх міністерств, відомств і управлінь, а також самоврядувань, громадських і публічних установ, оскільки зазначені вище предмети відносяться до території нинішньої Польської Республіки і оскільки фактично виявляться на території Росії та України.

Якби у Польщі знайшлися предмети, перелічені в цьому пункті, що відносяться до територій, які залишаються за Росією та Україною,— Польща на тих же підставах зобов'язується передати їх Росії та Україні.

6. Постанови пункту 5 цієї статті не поширюються:

а) на архіви, реєстратури і т. п., що відносяться до боротьби після 1876 року колишніх царських властей з революційним рухом у Польщі, аж до спеціальної угоди договірних сторін про повернення їх Польщі;

б) на предмети, що є військово-секретними, які відносяться до часу після 1870 року.

7. Обидві договірні сторони, погоджуючись, що систематизовані, науково опрацьовані колекції, які являють собою закінчене ціле і є основою скарбниць світового культурного значення, не повинні підлягати руйнуванню, постановляють нижченаведене: коли вилучення будь-якого предмета, що підлягає на підставі п. 1-б цієї статті поверненню Польщі, могло б порушити цілість такої колекції, то предмет цей, крім випадків його тісного зв'язку з історією або культурою Польщі, за згодою обох сторін у Мішаній Комісії, передбаченій в п. 15 цієї статті, повинен залишитись на місці за еквівалент у вигляді предмета рівноцінного наукового або художнього значення.

3. Якщо б у Польщі знайшлися колекції або предмети категорій, перелічених під літерами а і б пункту 1 цієї статті, вивезені з Росії та України в той же період, то їх належить повернути Росії та Україні на підставах, викладених у пп. 1 і 2 цієї статті.

4. Росія та Україна повертають Польщі вивезені з території Польської Республіки, починаючи з 1 січня 1772 року, і належні до території Польської Республіки архіви, реєстратури, архівні матеріали, справи, документи, реєстри, карти, плани і креслення, так само як і друкарські дошки та кліше, відбитки печаток і печатки і т. п. всяких органів і установ державних, самоврядування, громадських і духовних.

Ті ж з перелічених вище предметів, які, хоч і не відносяться цілком до території нинішньої Польської Республіки, але не можуть бути розділені, повертаються Польщі.

5. Росія та Україна передають Польщі створені в період з 1 січня 1772 року до 9 листопада 1918 року під час російського управління землями, що входять до складу Польської Республіки,— архіви, реєстратури, архівні матеріали, справи, документи, реєстри, карти, плани і креслення законодавчих установ, центральних, обласних і місцевих органів усіх міністерств, відомств і управлінь, а також самоврядувань, громадських і публічних установ, оскільки зазначені вище предмети відносяться до території нинішньої Польської Республіки і оскільки фактично виявляється на території Росії та України.

Якби у Польщі знайшлися предмети, перелічені в цьому пункті, що відносяться до територій, які залишаються за Росією та Україною,— Польща на тих же підставах зобов'язується передати їх Росії та Україні.

6. Постанови пункту 5 цієї статті не поширюються:

а) на архіви, реєстратури і т. п., що відносяться до боротьби після 1876 року колишніх царських властей з революційним рухом у Польщі, аж до спеціальної угоди договірних сторін про повернення їх Польщі;

б) на предмети, що є військово-секретними, які відносяться до часу після 1870 року.

7. Обидві договірні сторони, погоджуючись, що систематизовані, науково опрацьовані колекції, які являють собою закінчене ціле і є основою скарбниць світового культурного значення, не повинні підлягати руйнуванню, постановляють нижченаведене: коли вилучення будь-якого предмета, що підлягає на підставі п. 1-б цієї статті поверненню Польщі, могло б порушити цілість такої колекції, то предмет цей, крім випадків його тісного зв'язку з історією або культурою Польщі, за згодою обох сторін у Мішаній Комісії, передбаченій в п. 15 цієї статті, повинен залишитись на місці за еквівалент у вигляді предмета рівноцінно-го наукового або художнього значення.

8. Обидві договірні сторони висловлюють готовність укласти спеціальні угоди, що стосуються повернення, викупу або обміну предметів категорій, перелічених у п. 1-в цієї статті, у випадках, коли предмети ці потрапили на територію другої сторони шляхом добровільної угоди або спадкування, оскільки ці предмети є культурним надбанням заінтересованої сторони.

9. Росія та Україна зобов'язуються реєвакуювати у Польщу такі предмети, які були евакуйовані в Росію або Україну примусово чи добровільно з території Польської Республіки, починаючи з 1 серпня н. ст. 1914 року, тобто з початку світової війни, по 1 жовтня н. ст. 1915 року, і які належали державі або її установам, самоврядуванням, громадським і публічним установам і взагалі всяким юридичним або фізичним особам:

а) різні архіви, реєстратури, акти, документи, реєстри, бухгалтерські і торговельні книги, діловодство і листування, землемірні і вимірювальні прилади, друкарські дошки і кліше, печатки, карти, плани і креслення з їх ескізами і вимірами, за винятком таких, що мають тепер характер військової таємниці і належать військовим установам;

б) бібліотеки, книжкові, архівні і художні зібрання, їх описи, каталоги і бібліографічний матеріал, твори мистецтва, стародавні предмети, так само як і всякі зібрання і предмети, що мають історичний, національний, науковий, художній або взагалі культурний характер, дзвони і всякі предмети релігійного культу всіх віросповідань;

с) наукові й учбові лабораторії, кабінети і зібрання, наукові та учбові посібники, інструменти і прилади, а також всякі цього ж роду допоміжні й дослідні матеріали.

Підлягаючі реєвакуації — перелічені під літерою с) в цьому пункті — предмети можуть бути повернуті і не в натурі, а відшкодовані у відповідному еквіваленті, встановлюваному за згодою обох сторін у Мішаній Комісії, передбаченій у п. 15 цієї статті. Однак предмети, що виникли до 1870 року або ж по жертвовані поляками, можуть бути повернуті не в натурі, а відшкодовані у відповідному еквіваленті тільки за згодою обох сторін у вищезгаданій Мішаній Комісії.

10. Обидві договірні сторони взаємно зобов'язуються на тих же підставах реєвакуювати зібрання і предмети, перелічені у п. 9 цієї статті, евакуйовані добровільно або примусово на територію другої сторони після 1 жовтня н. ст. 1915 року.

11. Перелічені у пп. 9 і 10 цієї статті предмети, що не належать державі або державним установам, повинні бути реєвакуювані на вимогу уряду, яка ґрунтується на заявах власників, для передачі за належністю.

12. Перелічені у пп. 9 і 10 цієї статті предмети підлягають поверненню, оскільки фактично знаходяться або виявляться у

8. Обидві договірні сторони висловлюють готовність укласти спеціальні угоди, що стосуються повернення, викупу або обміну предметів категорій, перелічених у п. 1-b цієї статті, у випадках, коли предмети ці потрапили на територію другої сторони шляхом добровільної угоди або спадкування, оскільки ці предмети є культурним надбанням заінтересованої сторони.

9. Росія та Україна зобов'язуються реєвакуювати у Польщу такі предмети, які були евакуйовані в Росію або Україну примусово чи добровільно з території Польської Республіки, починаючи з 1 серпня н. ст. 1914 року, тобто з початку світової війни, по 1 жовтня н. ст. 1915 року, і які належали державі або її установам, самоврядуванням, громадським і публічним установам і взагалі всяким юридичним або фізичним особам:

а) різні архіви, реєстратури, акти, документи, реєстри, бухгалтерські і торговельні книги, діловодство і листування, землемірні і вимірювальні прилади, друкарські дошки і кліше, печатки, карти, плани і креслення з їх ескізами і вимірами, за винятком таких, що мають тепер характер військової таємниці і належать військовим установам;

б) бібліотеки, книжкові, архівні і художні зібрання, їх описи, каталоги і бібліографічний матеріал, твори мистецтва, стародавні предмети, так само як і всякі зібрання і предмети, що мають історичний, національний, науковий, художній або взагалі культурний характер, дзвони і всякі предмети релігійного культу всіх віросповідань;

с) наукові й учбові лабораторії, кабінети і зібрання, наукові та учбові посібники, інструменти і прилади, а також всякі цього ж роду допоміжні й дослідні матеріали.

Підлягаючі реєвакуації — перелічені під літерою с) в цьому пункті — предмети можуть бути повернуті і не в натурі, а відшкодовані у відповідному еквіваленті, встановлюваному за згодою обох сторін у Мішаній Комісії, передбаченій у п. 15 цієї статті. Однак предмети, що виникли до 1870 року або ж пожертвовані поляками, можуть бути повернуті не в натурі, а відшкодовані у відповідному еквіваленті тільки за згодою обох сторін у вищезгаданій Мішаній Комісії.

10. Обидві договірні сторони взаємно зобов'язуються на тих же підставах реєвакуювати зібрання і предмети, перелічені у п. 9 цієї статті, евакуйовані добровільно або примусово на територію другої сторони після 1 жовтня н. ст. 1915 року.

11. Перелічені у пп. 9 і 10 цієї статті предмети, що не належать державі або державним установам, повинні бути реєвакуювані на вимогу уряду, яка ґрунтується на заявах власників, для передачі за належністю.

12. Перелічені у пп. 9 і 10 цієї статті предмети підлягають поверненню, оскільки фактично знаходяться або виявляться у

віданні урядових чи громадських установ держави, яка повертає.

Зобов'язання довести, що предмет загинув або зник, покладається на державу, яка повертає.

Якщо вказані у пп. 9 і 10 цієї статті предмети знаходяться у володінні третіх осіб, фізичних чи юридичних, вони повинні бути від них відібрані з метою їх реєвакуації.

Таким же чином повинні бути реєвакуйовані на вимогу власників предмети, які перелічені у пп. 9 і 10 цієї статті і які перебувають в їх володінні.

13. Витрати по поверненню і реєвакуації в межах власної території до державного кордону несе держава, яка повертає.

Повернення й реєвакуація повинні бути проведені незалежно від заборон чи обмежень вивезення і не будуть обтяжені ніякими митами і податками.

14. Кожна з договірних сторін зобов'язується видати другій культурні або художні цінності, принесені в дар або відписані до 7 листопада н. ст. 1917 року громадянами чи установами другої сторони своїй державі або її громадським, науковим і художнім організаціям, якщо цей дар або заповіт здійснені з додержанням законів даної країни.

Обидві договірні сторони залишають за собою право укласти згодом спеціальні угоди в питанні про передачу зазначених вище дарувань або заповітів, здійснених після 7 листопада н. ст. 1917 року.

15. Для проведення в життя постанов цієї статті створюється не пізніше 6 тижнів з моменту ратифікації даного Договору Спеціальна Мішана Комісія на паритетних засадах, яка складається з 3 представників і необхідних експертів з кожної сторони, з місцеперебуванням у м. Москві.

Комісія ця у своїй діяльності повинна керуватися Інструкцією, що становить Додаток № 3 до цього Договору.

Стаття XII

Обидві договірні сторони визнають, що державне майно різне, яке знаходиться на території однієї з договірних держав або підлягає на підставі цього Договору реєвакуації в цю державу, становить його незаперечну власність. Державним майном визнається майно і майнові права різні як самої держави, так і різних державних установ, майно і майнові права удільні, кабінетські, палацові, різне майно і майнові права колишнього царя і членів колишнього царського дому, нарешті, різне майно і майнові права, даровані колишніми царями.

Обидві договірні сторони взаємно відмовляються від усяких розрахунків по розділу державного майна, оскільки цей Договір не постановляє іншого.

До Польського Уряду переходять всі права і вимоги Російської казни, що лежать на будь-якому майні, яке знаходиться в межах Польщі, і всі вимоги на осіб фізичних і юридичних, коли такі права і вимоги підлягають здійсненню і виконанню на території Польщі, і притому лише в розмірі, який не погашається зустрічними вимогами дебіторів, що випливають з пункту 2 ст. XVII цього Договору і підлягають зарахуванню.

Документи і акти, що засвідчують вказані в цій статті права, передаються Російським Урядом,— оскільки вони перебувають в його фактичному володінні,— Польському Урядові. В разі неможливості виконання цього в річний з дня ратифікації даного Договору строк, такі документи й акти визнаються втраченими.

Стаття XIII

В силу визнаної Договором про прелімінарні умови миру від 12 жовтня 1920 року активної участі земель Польської Республіки в господарському житті колишньої Російської імперії,— Росія та Україна зобов'язуються сплатити Польщі тридцять мільйонів золотих карбованців у золотих монетах або зливках не пізніше, ніж у річний строк з моменту ратифікації цього Договору.

Стаття XIV

1. Реевакуація державного залізничного майна з Росії та України в Польщу буде проведена на таких підставах:

а) Рухомий склад залізниць загальноєвропейської колії повертається Польщі в натурі в кількості і на умовах, вказаних у Додатку № 4 до цього Договору.

б) Рухомий склад залізниць широкої колії, а також рухомий склад залізниць загальноєвропейської колії, перероблений в Росії та Україні до дня підписання цього Договору на ширококоліїний, залишається в Росії та Україні в кількості і на умовах, вказаних у Додатку № 4 до цього Договору.

с) Все інше, крім рухомого складу, залізничне майно частково повертається Польщі в натурі, частково ж залишається в Росії та Україні в кількості і на умовах, вказаних у Додатку № 4 до цього Договору.

Вартість залізничного майна, згаданого вище під літерами а, б і с, обидві сторони визначають сумою в двадцять дев'ять мільйонів золотих карбованців.

2. Обидві договірні сторони взаємно зобов'язуються на загальних підставах, передбачених у статті XV цього Договору, повернути одна одній державне річкове майно (судна, снаряди, берегові пристрої та інше майно річкового транспорту), а також майно шосейних управлінь, оскільки і те і друге майно перебуває або виявиться у віданні урядових чи громадських установ держави, яка повертає.

Проведення в життя постанов цього пункту, так само як і вирішення всіх зв'язаних з цим питань, покладається на Мішану Реевакуаційну Комісію, передбачену статтею XV цього Договору.

Стаття XV

1. Росія та Україна зобов'язуються на вимогу Польського Уряду, що ґрунтується на заявах власників, реєвакуювати в Польщу для передачі за належністю майно органів самоврядування, міських управлінь, установ, осіб фізичних та юридичних, евакуйоване добровільно чи примусово з території Польської Республіки в Росію та Україну з 1 серпня н. ст. 1914 року, тобто з початку світової війни, до 1 жовтня н. ст. 1915 року.

2. Обидві договірні сторони взаємно зобов'язуються реєвакуювати на вимогу уряду супротивної сторони, що ґрунтується на заявах власників, майно органів самоврядування, установ, осіб фізичних і юридичних, евакуйоване на територію другої сторони добровільно чи примусово після 1 жовтня н. ст. 1915 року.

3. Майно, назване у пп. 1 і 2 цієї статті, підлягає реєвакуації, оскільки воно дійсно знаходиться або виявиться у віданні урядових або громадських установ держави, яка повертає.

Зобов'язання довести, що предмет загинув або зник, покладається на державу, яка повертає.

Оскільки назване у пп. 1 і 2 цієї статті майно є знаряддями виробництва і було раніш у віданні урядових або громадських установ держави, яка повертає, а згодом загинуло або зникло не з причини непереборної сили (*vis maior*), уряд держави, яка повертає, зобов'язаний компенсувати такі предмети у відповідному еквіваленті.

Якщо вказане у пп. 1 і 2 цієї статті майно перебуває у володінні третіх осіб, фізичних і юридичних, воно повинно бути від них відібране з метою його реєвакуації.

Так само повинно бути реєвакуюване на вимогу власників вказане у пп. 1 і 2 цієї статті майно, що перебуває в їх володінні.

4. Підлягаюче реєвакуації на підставі пп. 1, 2 і 3 цієї статті майно може бути за згодою сторін повернуте і не в натурі, а компенсоване у відповідному еквіваленті.

5. За зобов'язаннями, пов'язаними з евакуйованим майном, повинен бути протягом 18 місяців з моменту ратифікації цього Договору зроблений повний взаємний розрахунок між власниками реєвакуюваного майна і урядом держави, яка повертає.

Зокрема, розрахунок цей повинен охоплювати, з одного боку, субсидії, видані на евакуацію, позики і відкриті кредити, крім забезпечених цінними паперами, а з другого боку — витрати по евакуації і претензії за сировину, півфабрикати, товари і капітали, взяті державою, яка повертає; так само в цей розрахунок по-

винно бути включене відшкодування за часткове або повне використання у процесі виробництва майна, що підлягає реєвакуації.

Уряди договірних сторін гарантують сплату за вказаними вище розрахунками.

Розрахунки ці не можуть затримувати реєвакуації.

6. Витрати по реєвакуації в межах власної території до державного кордону несе держава, яка повертає.

Реєвакуація майна повинна бути проведена незалежно від заборон чи обмежень вивезення і не буде обтяжена ніякими митами і податками.

7. Для проведення в життя постанов цієї статті створюється не пізніше 6 тижнів з моменту ратифікації цього Договору Мішана Реєвакуаційна Комісія на паритетних засадах, що складається з 5 представників і необхідних експертів від кожної сторони, з місцеперебуванням у м. Москві.

На обов'язку цієї Комісії лежить, зокрема, встановлення еквівалента у випадках, передбачених пп. 3 і 4 цієї статті, встановлення принципів розрахунків власників з урядом супротивної сторони і нагляд за правильністю таких розрахунків, з'ясування, в разі сумнівів, питання про державну належність осіб фізичних і юридичних, а також, в разі потреби, сприяння відповідним урядовим органам у розшуку підлягаючого реєвакуації майна.

Як доказ проведеної евакуації допускаються не тільки накази про евакуацію, а й всякі інші документи і показання свідків.

Обидві договірні сторони зобов'язуються надавати зазначеній Мішаній Комісії повне і всебічне сприяння у виконанні нею її обов'язків.

Не підлягає реєвакуації майно осіб фізичних і юридичних держави, яка повертає.

Російськими, українськими і білоруськими акціонерними чи іншими товариствами визнаються ті, більшість акцій або паїв яких — з пред'явлених на останніх до евакуації з Польщі в Росію та Україну загальних зборах акціонерів або пайщиків — належало російським, українським і білоруським громадянам.

Польськими акціонерними чи іншими товариствами визнаються ті, більшість акцій або паїв яких — з пред'явлених на останніх до евакуації з Росії та України в Польщу загальних зборах акціонерів або пайщиків — належало польським громадянам.

Державна належність акціонерів чи пайщиків до тієї або іншої з договірних сторін визначається на підставі цього Договору.

Польща бере на себе відповідальність за всі претензії третіх держав до Росії та України, які могли б бути до них пред'явлені внаслідок реєвакуації в Польщу майна, що належить громадя-

нам чи юридичним особам цих держав, причому Росія та Україна зберігають по цьому титулу право регресу до Польщі.

8. Всі вимоги про реевакуацію майна повинні бути заявлені Мішаній Реевакуаційній Комісії протягом одного року з дня ратифікації цього Договору; після закінчення цього строку ніякі вимоги державою, яка повертає, прийматися не будуть.

Рішення Мішаної Реевакуаційної Комісії повинно бути винесено в трьохмісячний строк з дня надходження вимоги до Комісії; реевакуація майна повинна бути проведена протягом півроку з моменту рішення Мішаної Реевакуаційної Комісії; закінчення двох останніх строків не звільняє державу, яка повертає, від обов'язків реевакуювати те майно, що було своєчасно затребувано.

Стаття XVI

1. Росія та Україна зобов'язуються провести з Польщею розрахунок по фондах і капіталах, які були відписані або пожертвовані для польських осіб юридичних і фізичних і які знаходилися в силу обов'язкових постанов на зберіганні або на рахунках у державних касах або кредитних установах колишньої Російської Імперії.

2. Росія та Україна зобов'язуються провести з Польщею розрахунок по капіталах польських громадських установ, що знаходилися в силу обов'язкових постанов на зберіганні або на рахунках у державних касах чи кредитних установах колишньої Російської Імперії.

3. Росія та Україна зобов'язуються провести з Польщею розрахунок по майну і капіталах польського походження, які були прийняті в завідування Російського Уряду, ліквідовані або зліті з рахунками казни і належали громадським, культурним, релігійним та благодійним установам і товариствам, так само як і призначені на утримання церков і духовенства.

4. Росія та Україна зобов'язуються провести з Польщею розрахунок по спеціальних капіталах і фондах, а також по загальноімперських капіталах соціального забезпечення, що перебували в завідуванні окремих відомств і зв'язані за своїм походженням і призначенням частково або цілком з територією чи громадянами Польської Республіки.

5. Строком, на який повинно бути встановлене сальдо розрахунків, передбачених у пп. 1, 2, 3 і 4 цієї статті, обидві договірні сторони погодились вважати 1 січня за ст. ст. 1916 року.

6. При проведенні розрахунків по капіталах, що мали рахунки з державною скарбницею, повинна бути проведена попередня ліквідація цих рахунків, причому суми, асигновані з казни на зміцнення капіталів, не вважатимуться боргом капіталів казни.

В міру завершення розрахунків, передбачених у пп. 1, 2, 3 і 4 цієї статті, Росія та Україна зобов'язуються передавати Польщі відповідні майно, капітали і сальдо наявних сум.

7. При проведенні розрахунків по капіталах і фондах, що знаходились на зберіганні в казні або на вкладах у державних і приватних кредитних установах колишньої Російської Імперії, Росія та Україна зобов'язуються враховувати на користь Польщі втрату російською паперово-грошовою одиницею частини її купівельної сили з 1 жовтня 1915 року по день закінчення розрахунку.

При проведенні ж розрахунків по спеціальних капіталах і фондах, що знаходились у завідуванні окремих відомств і злиті з рахунками казни колишньої Російської Імперії,— зміна цінності грошової одиниці не буде враховуватися.

8. При проведенні остаточного розрахунку по спеціальних капіталах, фондах і майну Польщі буде повернуто рухоме майно, оскільки воно буде виявлене у завідуванні Урядів Росії та України. У тих випадках, коли виявиться, що це майно ними ліквідоване, воно відшкодовується у відповідному еквіваленті; останнє не відноситься до російських цінних паперів.

9. Зазначені вище розрахунки будуть проведені Мішаною Розрахунковою Комісією, передбаченою в статті XVIII цього Договору.

Стаття XVII

1. Росія та Україна зобов'язуються провести з Польщею розрахунок по вкладах, депозитах і заставах польських осіб юридичних і фізичних в російських і українських державних, націоналізованих або ліквідованих кредитних установах, а також у державних установах і касах.

При відшкодуванні претензій, що виникають на підставі цього пункту, Росія та Україна нададуть польським юридичним і фізичним особам всі ті права, які в свій час були визнані за російськими й українськими особами юридичними та фізичними.

Що ж до осіб фізичних при проведенні вказаних вище розрахунків Росія та Україна враховуватимуть на їх користь втрату російською грошовою одиницею частини її купівельної сили з 1 жовтня 1915 року по день закінчення розрахунків.

2. Вирішення питань про регулювання приватноправових відносин між особами фізичними та юридичними договірних держав; а також вирішення питань про регулювання заснованих на юридичних титулах претензій осіб фізичних і юридичних до уряду і державних установ другої сторони і навпаки,— оскільки такі питання не вирішені цим Договором,— передається Мішаній Розрахунковій Комісії, передбаченій в статті XVIII цього Договору.

Цим пунктом передбачаються правовідносини, що виникли до моменту підписання цього Договору.

Стаття XVIII

1. Для проведення розрахунків, передбачених у статтях XIV, XV, XVI і XVII цього Договору, і для встановлення принципів цих розрахунків у випадках, не передбачених цим Договором, а також для визначення розміру, способів і строків сплати по згаданих вище розрахунках створюється протягом 6 тижнів з дня ратифікації цього Договору Мішана Розрахункова Комісія, що складається з 5 представників від кожної сторони і необхідного числа експертів, з місцеперебуванням у м. Варшаві.

2. Строком, до якого повинні бути приурочені всі розрахунки, приймається 1 жовтня н. ст. 1915 року, оскільки цей Договір не містить інших постанов.

3. Всі розрахунки за матеріальні цінності встановлюються в російських золотих карбованцях; в інших випадках розрахунки провадяться на підставах, передбачених у статтях XIV, XVI і XVII цього Договору.

Стаття XIX

Росія та Україна звільняють Польщу від відповідальності по боргових та всяких інших зобов'язаннях колишньої Російської Імперії, в тому числі по тих, що виникли з випуску паперових грошей, казначейських знаків, зобов'язань, серій і свідоцтв Російської Скарбниці, по зовнішніх і внутрішніх позиках колишньої Російської Імперії, по гарантіях різним установам і підприємствам, по гарантійних позиках таким та ін., за винятком гарантій по підприємствах і установах на території Польщі.

Стаття XX

Росія та Україна зобов'язуються визнавати, згідно з принципом найбільшого сприяння, автоматично, без спеціального договору, за Польщею, її громадянами й юридичними особами всі ті права, переваги і пільги, які прямо чи посередньо були або будуть ними надані будь-якій третій країні, її громадянам і юридичним особам в галузі реституції майна і відшкодування збитків періоду революції та громадянської війни в Росії й Україні.

У випадках, передбачених у першому абзаці цієї статті, Росія та Україна визнаватимуть обов'язкову силу не тільки за оригінальними документами, що засвідчують майнові права польських осіб юридичних та фізичних, й за тими документами, які видаватимуться Мішаними Комісіями, передбаченими статтями XV і XVIII цього Договору.

Стаття XXI

Обидві договірні сторони погоджуються не пізніше, як після закінчення 6 тижнів з моменту ратифікації цього Договору, приступити до переговорів про торговельний договір і договір про компенсаційний товарообмін, так само якомога скоріше приступити до переговорів про укладення конвенцій: консульської, поштово-телеграфної, залізничної, санітарної і ветеринарної, а також конвенції відносно поліпшення судноплавних умов на Дніпровсько-Віслянському і Дніпровсько-Західнодвінському водних шляхах.

Стаття XXII

1. Аж до укладення торговельного договору і залізничної конвенції обидві договірні сторони зобов'язуються допускати транзити товарів на зазначених нижче умовах.

Викладені положення цієї статті повинні лягти в основу наступного торговельного договору в частині, що стосується транзиту.

2. Договірні сторони надають одна одній вільний транзит товарів по всіх залізничних і водних шляхах, відкритих для транзиту.

Перевезення транзитних товарів провадитиметься з додержанням правил, установлених в кожній з договірних держав для руху як по залізницях, так і на водних шляхах, беручи до уваги провозоспроможність шляхів і потреби внутрішнього руху.

3. Під вільним товарним транзитом обидві договірні сторони розуміють, що товари, які перевозяться з Росії або України, а також в Росію або Україну через Польщу, так само як із Польщі або в Польщу через Росію або Україну, не оподатковуються ніякими транзитними митами, ні іншими транзитними зборами, незалежно від того, чи йдуть ці товари через територію однієї з договірних сторін прямо, чи ж на шляху вивантажуються, тимчасово зупиняються на складах і знову навантажуються для дальшого слідування, з умовою проведення цих операцій в складах, що перебувають під наглядом митних властей країни, через яку товари йдуть транзитом.

Польща залишає за собою свободу нормування умов транзиту для товарів німецького й австрійського походження, що ввозяться з Німеччини або Австрії через Польщу в Росію або Україну.

4. Забороняються до транзиту предмети озброєння, військового спорядження та бойові припаси.

Це обмеження не може бути поширене на предмети, які хоч і є бойовими припасами, але не призначені для воєнних цілей. Для провезення таких товарів потрібна заява відповідного уряду, що вони не будуть використані як воєнні матеріали.

Винятки допускаються також для товарів, щодо яких, в інтересах народної охорони здоров'я, боротьби з епізоотією і з зараженістю рослин, можуть застосовуватися виняткові заборонні заходи.

5. Товари третьої держави, які перевозяться транзитом через територію однієї з договірних сторін, при ввезенні їх на територію другої сторони не оподатковуюватимуться ні іншими, ні більш високими зборами, ніж ті, що належало б стягувати з таких же товарів, які прибувають безпосередньо з країни їх походження.

6. Фрахти, тарифи та інші за провіз транзитних товарів збори не можуть бути вищі від таких, що установлені за провіз однорідних товарів місцевого призначення на тому ж шляху в тому ж напрямку.

До тих пір, поки фрахти, тарифи та інші збори не стягують за провіз місцевих товарів у Росію та Україну, — плата за провіз товарів, що йдуть з Польщі і в Польщу транзитом через Росію та Україну, не може бути вища від плати, встановленої для перевезення транзитних товарів країни, що користується найбільшим сприянням.

7. З огляду на необхідність належного обладнання прикордонних станцій у пунктах сходження залізниць обох договірних сторін, тимчасово призначаються для транзитного руху з Росії та України через Польщу і назад з Польщі через Росію та Україну передаточні станції на дільницях Мінськ — Барановичі та Шепетівка — Ровно, а саме: на території Білорусії та України для прийому товарів, що йдуть з заходу, — ст. Мінськ (до пристосування ст. Негоріле) і ст. Шепетівка (до пристосування ст. Кривин), а на території Польщі для прийому товарів, що йдуть зі сходу, — ст. Стовпці і ст. Здолбунів.

Порядок і умови транзитного руху підлягають встановленню в залізничній конвенції, що має бути укладена між договірними сторонами після ратифікації цього Договору.

Разом з тим договірні сторони вживуть належних заходів до якнайшвидшого, по можливості, пристосування для транзитного руху також й інших напрямків з тим, що пункти змикання збіжних доріг будуть визначені спеціальними угодами.

Передаточними пунктами на кордонах обох сторін з іншими державами для транзитного руху служитимуть всі прикордонні станції, які відкриті або будуть відкриті для міжнародних сполучень.

Для перевантаження транзитних товарів, що прибувають водою або слідує на воду, відкривається в м. Пінську або на роз'їзді Прип'ять перевалочний пункт, причому в цьому пункті до пристані повинен бути підведений рейковий шлях для подачі вагонів під перевантаження.

Стаття XXIII

Росія та Україна заявляють, що всі зобов'язання, взяті ними по відношенню до Польщі, так само як і права, набуті ними на підставі цього Договору, поширюються на всі території, які розташовані на схід від державного кордону, вказаного в статті II цього Договору, входили до складу колишньої Російської Імперії і при укладенні цього Договору були представлені Росією та Україною.

Зокрема, всі згадані вище права і зобов'язання поширюються на Білорусію та її громадян.

Стаття XXIV

Дипломатичні відносини між договірними сторонами встановлюються негайно після ратифікації цього Договору.

Стаття XXV

Цей Договір складений російською, українською і польською мовами в трьох оригінальних примірниках.

При тлумаченні його всі три тексти вважаються автентичними.

Стаття XXVI

Цей Договір підлягає ратифікації і набирає чинності з моменту обміну ратифікаційними грамотами, оскільки інше не застережено в самому Договорі або додатках до нього.

Ратифікація цього Договору відбудеться в тридцятиденний строк з дня його підписання.

Обмін ратифікаційними грамотами відбудеться у м. Мінську в сорокап'ятиденний строк з дня підписання цього Договору.

Всюди, де в цьому Договорі або його додатках згадується як строк момент ратифікації Мирного Договору, під цим розуміється момент обміну ратифікаційними грамотами.

На посвідчення цього уповноважені обох договірних сторін власноручно підписали цей Договір і скріпили його своїми печатками.

Складений і підписаний у м. Ризі березня вісімнадцятого дня тисяча дев'ясот двадцять першого року.

Підписи

Додаток № 2
до Мирного Договору

На розвиток постанов п. 7 статті VI Мирного Договору обидві договірні сторони встановили такі правила відносно вивезення майна опантів:

Загальна вага багажу, крім ручного, не повинна перевищувати 10 пудів на кожну особу.

З числа заборонених до вивезення предметів дозволяється вивозити:

1. Паперові гроші будь-якого випуску, не більше 100 000 крб. з Росії та України і не більше 200 000 польських марок з Польщі на кожну оптовану особу. Вивезення сум, що перевищують цю норму, допускається лише з спеціального дозволу.

2. Золоті й платинові речі, вагою не більше 25 золотників кожна, золоті й платинові вироби в кількості, що не перевищує загальною вагою 25 золотників на одну особу, та вироби з срібла, що не перевищують 5 фунтів на одну особу.

Золоті й срібні годинники з ланцюжками та обручки, срібні портсигари і срібні жіночі портмоне, по одній штуці на дорослу особу, причому вага цих предметів не включається в норму, встановлену цим пунктом.

3. Вироби з коштовних камінців (алмазів, брильянтів, сапфірів, ізумрудів і рубінів), загальна вага яких не перевищує одного карата. Те ж стосується і перлин.

4. При особах спеціальних професій, як-от: робітниках, ремісниках, землеробах, медиках, художниках, вчених і т. п., — предмети, необхідні їм для їх професійної діяльності, понад встановлену норму ваги за спеціальною в кожному випадку заявою.

Одну швейну машину на сім'ю.

5. Громіздкі меблі в нерозібраному вигляді, екіпажі, вози і сани, живий реманент, машини, складові частини машин, інструменти, фізичні прилади, громіздкі хірургічні та музичні інструменти, — в тому разі, коли особа, яка здійснює право оптації, повертається гужем. Предмети ці тимчасово не приймаються до перевезення на залізницях і на пароплавах, виключаючи випадки, передбачені пунктом 4 цього Додатку.

6. Окремі предмети, що мають художню цінність, або старовинні речі, оскільки ті і другі не становлять колекції і є сімейною пам'яткою.

7. Предмети продовольства в кількості не більше 20 фунтів на кожну людину, в тому числі не більше 3 фунтів борошна або хліба, 5 фунтів м'ясних продуктів, 3 фунтів молочних продуктів і 4 фунтів інших харчів — в тому числі цукру не більш 1 фунта, чаю не більше $\frac{1}{4}$ фунта.

8. Тютюнові вироби, не більше 500 штук цигарок або $\frac{1}{2}$ фунта тютюну на особу, старшу 18 років.

9. Мило, не більше одного куска туалетного — на одну особу і одного фунта звичайного — на сім'ю.

10. Друковані твори, акти, документи, фотографії й різні папери, що мають помітку про перегляд їх відповідними установами.

11. Мануфактуру, кушнірські, шкіряні і галантерейні вироби та інші предмети, призначені для особистого вжитку, а не для торгівлі.

12. Іноземну валюту за спеціальним дозволом.

13. Російські процентні, дивідендні та облігаційні папери, в тому числі випущені акціонерними та іншими товариствами, що діяли в межах Росії та України, тільки за спеціальним дозволом, так само за спеціальним дозволом можуть вивозитися векселі, транспортні квитанції і варрантні свідоцтва.

14. Галереї, зібрання і колекції, що мають художнє значення, за спеціальним дозволом.

Додаток № 3
до Мирного Договору

Інструкція по виконанню статті XI Мирного
Договору

1. Передбачена п. 15 статті XI Мирного Договору Спеціальна Мішана Комісія для робіт у Польщі може заснувати своє представництво у м. Варшаві.

2. Всі вимоги про передачу архівів і культурних цінностей повинні бути заявлені Комісії протягом одного року з дня утворення цієї Комісії.

Передача архівів і культурних цінностей повинна бути закінчена протягом двох років з дня утворення Комісії. Рішення Комісії має бути винесене протягом 6 місяців з часу одержання вимоги, а з моменту рішення Комісії передача окремих зібрань і предметів повинна бути проведена протягом 6 місяців; закінчення цих двох останніх строків не звільняє державу, яка повертає, від зобов'язання передати предмети, своєчасно затребувані.

В разі, коли б згодом знайшлися предмети, своєчасно не виявлені через неточність виконання органами, які повертають, рішень Комісії, держава, яка одержує, має право на повернення їй цих предметів, незалежно від закінчення встановлених строків.

3. Для здійснення фактичної передачі відповідній стороні належних їй предметів Комісія через відповідні державні установи встановлює дійсне місцезнаходження цих предметів, їх кількість і стан за всіма наявними документами, як-от: приймальними відомостями, каталогами, інвентарями, описами, реперторіями, списками, переліками, канцелярськими журналами та ін.

В разі необхідності Комісія може відрядити в окремі установи своїх уповноважених, які разом з представником установи на підставі вказаних вище документів встановлюють наявність і місцезнаходження цих предметів.

Аж до фактичної передачі предметів, що підлягають поверненню, вони мають залишатися в місцях їх теперішнього зберігання і без явно невідкладної необхідності не можуть бути переміщені в інше місце. Про кожний окремий випадок переміщення, викликаного такою необхідністю, заінтересована сторона повинна бути негайно повідомлена.

4. Передача архівів, згаданих у п. 5 статті XI Мирного Договору, повинна бути проведена на таких підставах:

Архіви, справи й документи центральних установ, які були засновані в Росії для земель колишнього Царства Польського, передаються Польщі повністю разом з покажчиками, описами, реперторіями і т. п., що стосуються їх.

Із справ і документів інших установ, як центральних, так і обласних і місцевих, будуть видані Польщі ті, що стосуються колишніх адміністративних округ, які входять до складу Польської Держави, або тих частин їх, які переходять до Польщі в силу Мирного Договору. Виняток робиться для справ і документів, що знаходяться в центральних державних архівах, які мають значення історичних сховищ; з цих архівів, на вимогу заінтересованої сторони, будуть видані за рахунок сторони, яка видає, засвідчені копії відповідних документів.

У випадках поділу за Мирним Договором колишніх адміністративних, станових, судових і церковних одиниць застосовуються такі принципи поділу їх архівів: архіви залишаються в своєму колишньому центрі; справи, що стосуються менших одиниць, повинні бути виділені і передані відповідній стороні, наприклад при поділі як губернії, так і меншої адміністративної одиниці губернський архів або відповідний архів тієї меншої одиниці залишається на місці, а з них виділяються ті справи, які стосуються кожної наступної меншої одиниці, тобто повітів, волостей та інших одиниць, і передаються стороні, в межі якої входить відповідна адміністративна одиниця.

Дрібні одиниці діловодства та архівів, технічно незручні для поділу, як-от: окремі томи чи зошити справ і в'язки не можуть бути, з метою поділу, розірвані, розпорювані або взагалі розчленовані. Такі незручні для поділу частини передаються тій стороні, до якої вони відносяться у більшій своїй частині, а з другої їх частини заінтересована сторона має право одержати засвідчену копію. Витрати по зняттю копії провадяться за рахунок заінтересованої сторони. Без повідомлення другої сторони такі томи, зошити або в'язки не можуть бути знищені або переміщені.

5. Усі предмети, що передаються за статтею XI Мирного Договору, повинні бути упаковані і доставлені до прикордонних пунктів за інструкціями Комісії. Здача другої сторони відбувається в місці упакування із складенням приймально-здавальних

протоколів у двох примірниках. Для забезпечення цілості майна, що перевозиться від місця зберігання до прикордонних пунктів, Комісією повинні бути вжиті відповідні заходи.

У прикордонних пунктах провадиться огляд ящиків (цілості упаковки, печаток і т. п.) і складається відповідний акт. У випадках пошкодження упаковки або печаток може бути проведена перевірка вмісту. Після здачі майна, що транспортується, на прикордонних пунктах відповідальність за цілість несе держава, яка приймає.

6. Дальші подробиці виконання статті XI Мирного Договору і цієї Інструкції повинні бути визначені самою Комісією.

Додаток № 4
до Мирного Договору

Відділ I

1. Згідно з пунктом I статті XIV Мирного Договору Росія та Україна повертають Польщі в натурі або в еквіваленті загалом 300 паровозів, 260 пасажирських вагонів і 8100 товарних вагонів, понад наявний на цей час у Польщі ширококоліїний рухомий склад з російсько-української сітки, в кількості: паровозів 255, пасажирських вагонів 435 і товарних вагонів 8859.

Загальна вартість цього рухомого складу, що повертається, визначається сумою 13 149 000 золотих карбованців.

Загальна вартість іншого, крім рухомого складу, залізничного майна, що повертається в натурі або в еквіваленті, визначається сумою 5 096 000 золотих карбованців.

2. З названого вище залізничного майна Росія та Україна зобов'язуються повернути Польщі в натурі:

а) Рухомий склад загальноєвропейської колії, який знаходиться на російсько-українській сітці і не перероблений на широку колію, за винятком одиниць, що вже вилучені з інвентаря або не піддаються ремонту внаслідок повного їх зруйнування.

б) Інше, крім рухомого складу, залізничне майно, вказане Мішаною Ресвакуаційною Комісією на підставі довідок Міністерства залізниць Польщі, поповнених даними Народного Комісаріату Шляхів Росії, оскільки Польща захоче його одержати і оскільки Росія й Україна знайдуть за можливе його віддати.

в) Архіви, креслення і моделі залізниць, що відійшли до Польщі, оскільки такі збереглися і не потрібні в Росії та Україні. В разі неможливості видачі оригіналу документа або креслень за Польщею визнається право одержання за свій рахунок копії з них.

3. Вартість рухомого складу, що повертається в натурі, буде обчислена на зазначених нижче підставах і вирахована з суми, вказаної у другому абзаці пункту I Відділу I цього Додатка:

а) Обчислення вартості рухомого складу, що повертається в натурі, провадиться по кожній однорідній групі окремо, незалежно від кількості одиниць в ній, в той же спосіб, яким обчислена загальна вартість відповідного роду рухомого складу (пункт 1 Відділу II цього Додатка).

б) Кількість рухомого складу, що потребує ремонту, не повинна перевищувати таких норм від усїєї кількості, що повертається: 50% для паровозів, 35% для пасажирських вагонів і 20% для товарних вагонів.

При перевищенні встановлених норм несправності рухомого складу останній може бути при бажанні Росії та України приведений до належного стану їх коштами і за їх рахунок у строки, зазначені в пункті 3 Відділу II цього Додатка.

с) Перевищення у реевакуйованому в натурі рухомому складі норм, зазначених під літерою «b» цього пункту, Росія та Україна сплачують Польщі по цінах, вказаних у пункті 4 Відділу II цього Додатка. При приведенні рухомого складу, що повертається Польщі, шляхом його ремонту в Росії та Україні, в кращій стан проти норм, зазначених під літерою «b» цього пункту, Польща відшкодовує Росії та Україні вартість такого ремонту за цими ж цінами.

4. Вартість іншого, крім рухомого складу, залізничного майна, що повертається Польщі в натурі, буде визначена Мішаною Реевакуаційною Комісією на підставі довоєнних інвентарних цін. Вартість ця буде вирахована з суми, визначеної третім абзацом пункту 1 Відділу I цього Додатка.

Відділ II

1. Вартість реевакуйованого рухомого складу визначається так:

а), паровозів — згідно з наведеною нижче формулою:

$$x = \frac{m}{A} \cdot (A - B) + n,$$

де x — є шукана вартість паровоза,

A — середній граничний строк служби паровозів, що виключаються з інвентаря, прийнятий в розмірі 39,5 років,

B — середній вік паровозів на 1 січня 1921 року,

m — початкова інвентарна вартість паровоза,

n — вартість матеріалів, що утворюються після розборки паровоза, в розмірі 15% від інвентарної його вартості;

б) пасажирських вагонів — у розмірі 65% інвентарної їх ціни;

с) товарних вагонів — у розмірі 70% інвентарної їх ціни.

2. Співвідношення кількості окремих категорій ремонту в хворому рухомому складі, що повертається, не повинно перевищувати таких норм:

а) паровози,	
що потребують капітального ремонту	30%
» » ремонту, пов'язаного з підняттям	30%
» » поточного ремонту	40%
б) пасажирські вагони,	
що потребують капітального ремонту	35%
» » середнього ремонту	35%
» » поточного ремонту	30%
с) товарні вагони,	
що потребують конвенційного огляду або капітального ремонту (крім відновлення)	60%
» » поточного ремонту	40%

Рухомий склад, що потребує випадкового ремонту, в залежності від роду пошкодження зараховується до тієї чи іншої категорії.

3. Для ремонту рухомого складу, що повертається, в майстернях Росії та України встановлюються такі строки, рахуючи з дня підписання протоколу огляду:

а) паровози,	
що потребують капітального ремонту	10 місяців
» » ремонту, пов'язаного з підняттям	3 місяці
» » поточного ремонту	10 днів
б) пасажирські вагони,	
що потребують капітального ремонту	8 місяців
» » середнього ремонту	4 місяці
» » поточного ремонту	10 днів
с) товарні вагони,	
що потребують конвенційного огляду або капітального ремонту (крім відновлення)	3 місяці
що потребують поточного ремонту	10 днів

4. Вартість різних видів ремонту визначається так:

а) паровози,	
що потребують капітального ремонту	24% від інвент. їх ціни
» » ремонту, пов'язаного з підняттям	3% від інвент. їх ціни з підняттям
» » поточного ремонту	20 золотих карбованців
б) пасажирські вагони,	
що потребують капітального ремонту	24% від інвент. їх ціни
» » середнього ремонту	14% від інвент. їх ціни
» » поточного ремонту	10 золотих карбованців
с) товарні вагони,	
що потребують конвенційного огляду або капітального ремонту (крім відновлення)	7,5% від інвент. їх ціни

що потребують поточного ремонту . . . . 6 золотих карбованців.

Рухомий склад, що потребує випадкового ремонту, зараховується у відповідну категорію або ж розцінюється окремо по цінах 1914 року.

5. За недостачу в паровозах, що повертаються Польщі, винятково великих частин (скати, циліндри і т. п.) і масову відсутність дрібних частин (паровозний інструмент, арматура та інше) Росія та Україна відшкодовують Польщі вартість таких частин у тому розмірі, в якому загальна вартість їх за цінами 1914 року перевищуватиме 5% від загальної вартості ремонту всіх паровозів, що повертаються в натурі.

6. Вартість зносу ширококоліїного рухомого складу, який відшкодовується Польщі в еквіваленті, визначається в 120 000 золотих карбованців, і вартість ця повинна бути вирахувана з суми, зазначеної в другому абзаці пункту 1 Відділу I цього Додатка.

Відділ III

1. По всіх зазначених вище пунктах розрахунку сума, обчислена в золотих карбованцях, повинна бути збільшена на 60%, з огляду на падіння купівельної сили золота.

2. Рухомий склад, що повертається в натурі, збирається групами з даного району в окремих пунктах, де він оглядається уповноваженими Мішаної Реевакуаційної Комісії у такому порядку, який вони визнають за необхідний, але без особливих утруднень для місцевих майстерень. Комісія відносить остаточно рухомий склад до певної категорії ремонту, провадить розцінку ремонту за цінами 1914 року у випадках, коли це виявиться потрібним, і складає приймальний акт, в якому відзначає категорію й вартість ремонту, а так само і вартість відсутніх частин. Після закінчення цих дій прийняті одиниці направляються на передаточні прикордонні пункти. На зазначених пунктах повторний огляд не проводиться, а лише зіставляється стан цих одиниць із станом, зазначеним у приймальному акті.

3. Рухомий склад, що повертається Польщі, повинен вислатися, як правило, на прикордонні пункти одноразово з необхідними ходовими частинами з тим, щоб він там міг бути поставлений на рейки. Це не стосується випадків, коли ходові частини після перевірки місцевою залізничною адміністрацією вказівок польської частини Мішаної Реевакуаційної Комісії про місцезнаходження цих частин виявляться, за визначенням російсько-української частини цієї Комісії, загубленими і коли, отже, рухомий склад повертатиметься без цих частин.

4. Розрахунки, що впливають з стану рухомого складу, який повертається, встановлюються за остаточним підсумком, а не частково в міру повернення такого складу.

Відділ IV

Рухомий склад та інше залізничне майно приватних залізниць Польщі, а також рухомий склад, що належить польським приватним особам юридичним і фізичним, евакуйовані з території Польщі в Росію та Україну, під постанови статті XIV Мирного Договору і цього Додатка до нього не підпадають, але реєвуються на підставах, установлених статтею XV Мирного Договору.

Додаток № 5
до Мирного ДоговоруДодатковий Протокол до статті II Мирного
Договору між Росією та Україною, з одного
боку, і Польщею — з другого

На роз'яснення і доповнення статті II Мирного Договору обидві договірні сторони постановляють таке:

1. Зобов'язання сторін надати одна одній право вільного судноплавства і сплаву з правом користування бечівником на прикордонній ділянці ріки Західної Двіни набирає чинності з моменту підписання Мирного Договору.

2. Ці ж права Польща надає Росії, Україні та Білорусії і щодо ділянки ріки Західної Двіни, яка є кордоном між Польщею і Латвією.

3. Проведення на прикордонних або сусідніх ділянках рік виправних та гідротехнічних робіт або споруд, які можуть потягти за собою погіршення судноплавних умов рік на території другої сторони, — не допускається без спеціальної на те угоди з другою заінтересованою стороною. Те ж стосується споруд, які створюють штучний підпір води, що поширюється за державний кордон.

4. В разі створення в руслі ріки, на прикордонній ділянці або ділянці, що становить судноплавний шлях обопільного користування, природних перешкод, які утруднюють судноплавство і сплав або вільне протікання води, обидві сторони зобов'язуються, на вимогу однієї з договірних держав, усувати ці перешкоди, причому визначення зв'язаних з цим витрат і розподіл їх між заінтересованими сторонами відбувається за попередньою між ними угодою.

5. Питання по обвалуванню прикордонних рік будуть предметом обопільної угоди.

6. На ділянках рік, що становлять спільний кордон, договірним сторонам дозволяється виведення осушувальних каналів, оскільки це не завдасть шкоди другій стороні.

Цей Протокол є складовою частиною Мирного Договору, має нарівні з ним обов'язкову силу та набирає чинності з моменту підписання Мирного Договору.

На посвідчення цього уповноважені договірних сторін власноручно підписали цей протокол.

м. Рига, березня 18 дня 1921 року.

Підписи

**Додаток № 6
до Мирного Договору**

Додатковий протокол до статті VIII Мирного Договору між Росією та Україною, з одного боку, і Польщею — з другого

На доповнення до статті VIII Мирного Договору обидві договірні сторони погодилися на таке:

§ 1

Росія та Україна зобов'язуються повернути Польщі майно Польської Держави, так само як і польських осіб юридичних і фізичних, взяте або конфісковане при зайнятті Російськими та Українськими властями приміщень Польського Представництва в Росії та Україні.

§ 2

В разі неможливості повернення в натурі згаданого в § 1 майна, воно оцінюється в золотих карбованцях і відшкодовується у відповідному еквіваленті за згодою договірних сторін.

§ 3

Для доказу прав власності, так само як і для встановлення розмірів збитків допускаються всілякі докази, включаючи і докази свідків.

§ 4

Встановлення права власності, оцінка майна і визначення відповідного еквівалента за нього, так само як і виконання цього протоколу в цілому — покладається на Реевакуаційну Мішану Комісію, передбачену в статті XV Мирного Договору.

На посвідчення цього уповноважені обох договірних сторін власноручно підписали цей протокол.

м. Рига, березня 18 дня 1921 року.

Підписи

Додаток № 7
до Мирного Договору

Додатковий Протокол до статей XVI, XVII і XVIII Мирного Договору між Росією та Україною, з одного боку, і Польщею — з другого

На роз'яснення і доповнення статей XVI, XVII і XVIII Мирного Договору обидві договірні сторони погодились на таке:

При проведенні остаточних розрахунків по спеціальних капіталах і фондах, а також претензіях, основаних на юридичних титулах, — розрахунків, згадуваних у статтях XVI, XVII і XVIII Мирного Договору, обидві договірні сторони погодились застосувати зазначені нижче правила:

1. Розрахунки по спеціальних капіталах та фондах і претензіях, основаних на юридичних титулах, провадитимуться в російській паперово-грошовій одиниці зразка, що був в обігу в 1915 році.

2. Цінні папери повертаються в натурі. В разі їх втрати будуть видані відповідні посвідчення.

3. При поверненні наявних сум товариствам та установам, капітали яких не були злиті з рахунками казни й не перебували у завідуванні відомств, на підставі статті XVI Мирного Договору, а також при поверненні вкладів, застав і депозитів приватних осіб, на підставі статті XVII Мирного Договору, буде взято до уваги падіння купівельної сили російського карбованця з 1 жовтня 1915 року на день розрахунку, в розмірі 1000%, тобто в 10 разів.

У випадках, коли Мішана Розрахункова Комісія, передбачена статтею XVIII Мирного Договору, визнає те чи інше з польських товариств або установ таким, що має особливе загальнокорисне значення, — вона при поверненні його наявних сум вправі застосувати встановлений в першому абзаці цього пункту коефіцієнт, хоча б капітали цього товариства або установи були злиті з рахунками казни або перебували у завідуванні відомств.

Коли б в угодах з державами, що створилися на території кол. Російської Імперії, їм в цій галузі був наданий більший коефіцієнт падіння купівельної сили російського карбованця, такий без спеціальної угоди буде поширений на названих вище польських осіб юридичних і фізичних. Проте ця постанова зворотної сили не матиме, і по вже сплачених сумах ніяких доплат не буде проведено.

4. Для розрахунків встановлюється постійне співвідношення російської та польської валют за формулою: один паперовий карбованець зразка, що був в обігу в 1915 році, дорівнює п'яти польським маркам.

5. Підлягаючі виплаті наявні суми видаються Польщі польськими марками.

6. Щодо цінних паперів, які повертаються польським особам фізичним і юридичним, застосовуватиметься постанова Ради Народних Комісарів Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки від 26 жовтня 1918 року. Щодо грошових вкладів застосовуватиметься циркуляр Головного Комісара Народного Банку від 3 січня 1918 року за № 2. Застосування зазначених вище постанови і циркуляра до польських осіб юридичних і фізичних покладається на Мішану Розрахункову Комісію, передбачену статтею XVIII Мирного Договору. Всі права Головної Комісії, встановленої пунктом 7 постанови Ради Народних Комісарів Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки від 26 жовтня 1918 року, переходять на зазначену Мішану Комісію.

7. При розрахунках з Польщею по загальноімперських капіталах соціального забезпечення не підлягають розділу загальноімперські військові інвалідні капітали.

8. Цей протокол не підлягає оголошенню. Цей протокол є складовою частиною Мирного Договору і має нарівні з ним обов'язкову силу.

На посвідчення чого уповноважені обох сторін власноручно підписали цей протокол.

Рига, березня 18 дня 1921 року.

Підписи

Додаток № 8
до Мирного Договору

Додатковий Протокол до статті XXII Мирного Договору між Росією та Україною, з одного боку, і Польщею — з другого

Обидві договірні сторони погодилися на таке:

Залишаючи за собою свободу нормування умов транзиту для товарів німецького й австрійського походження, що ввозяться з Німеччини чи Австрії через Польщу в Росію або Україну, Польський Уряд погоджується пропускати транзитом з цих держав через Польщу в Росію або Україну окремі партії товарів на умовах, викладених у статті XXII Мирного Договору.

У кожному окремому випадку відносно роду і кількості товарів, що пропускаються, необхідна згода Польського Уряду.

Цей протокол не підлягає оголошенню і набирає законної сили з моменту обміну ратифікаційними грамотами Мирного Договору.

На посвідчення цього уповноважені обох договірних сторін власноручно підписали цей протокол.

Рига, березня 18 дня 1921 року.

Підписи

Додаток № 9
до Мирного Договору

Додатковий Протокол до Мирного
Договору між Росією та Україною, з одного
боку, і Польщею — з другого

На доповнення до підписаного цього числа Мирного Догово-
ру договірні сторони постановили таке:

Росія та Україна зобов'язуються реєвакуювати в Польщу
казенний Яновський кінний завод з його приплодом, оскільки
такий завод знаходиться на території Росії або України.

На посвідчення чого уповноважені обох сторін власноручно
підписали цей додатковий протокол.

Рига, березня 18 дня 1921 року.

Підписи

Додаток № 10
до Мирного Договору

Додаткова угода щодо виплати еквівалента
Польщі за залізничне майно, яке підлягає
поверненню

Обидві договірні сторони погодилися щодо зазначеного нижче
способу врегулювання прийнятого на себе Росією та Україною
зобов'язання повернути Польщі належне останній за статтею
XIV Мирного Договору залізничне майно.

Обидві договірні сторони погоджуються в тому, що частина
зазначеного залізничного майна, яке підлягає реєвакуації в
Польщу, буде залишена в Росії та Україні за відповідний екві-
валент.

Загальна сума зазначеного вище еквівалента попередньо ви-
значається в 27 мільйонів золотих карбованців. В разі, коли ця
сума перевищить зобов'язання Росії та України по відшкоду-
ванню в еквіваленті підлягаючого реєвакуації в Польщу заліз-
ничного майна, що повертається не в натурі, надлишок повинен
бути зарахований в рахунок інших зобов'язань Росії та Украї-
ни, які відшкодовуються в еквіваленті. В разі, коли ця сума вия-
виться меншою, Росія та Україна зобов'язуються сплатити
Польщі різницю.

Розрахунок по виплаті зазначеного еквівалента проводиться
на таких умовах:

1. Росія зобов'язується з наявного в неї фонду коштовностей
виділити особливий фонд, що являє собою за приблизною оцін-
кою цінність в 30 мільйонів золотих карбованців, і спеціально
призначений для реалізації згаданих вище 27 мільйонів золотих
карбованців.

2. Згаданий вище особливий фонд коштовностей створюється розпорядженням Російського Уряду, підлягає належному опису, фотографуванню і приблизній оцінці за участю представників Росії та Польщі й передається Урядові Польщі на таких умовах:

а) право власності на зазначений фонд коштовностей залишається до моменту його реалізації на умовах, указаних нижче, в Уряді Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки;

б) передача коштовностей Польському Урядові відбувається однаковими частинами в три строки, причому перший строк настає після закінчення двох місяців з дня ратифікації Мирного Договору, другий — не пізніше двох місяців після закінчення першого строку і третій — не пізніше двох місяців після закінчення другого строку;

в) Польський Уряд бере на себе повну відповідальність за одержаний від Російського Уряду особливий фонд коштовностей аж до моменту його реалізації на зазначених нижче умовах;

г) Польський Уряд має право перезаставити передані йому коштовності для одержання позичок у польських або закордонних кредитних установах, з зобов'язанням, проте, на вимогу Російського Уряду не пізніше 3 місяців після пред'явлення вимоги звільнити коштовності від застави.

3. Згаданий вище спеціально виділений фонд коштовностей може бути реалізований Польським Урядом, причому ціна за окремі складові частини фонду встановлюється за взаємною згодою обох Урядів, і продаж, частковий чи повний, може мати місце лише в разі висловленої письмової згоди Уряду Росії на умови продажу.

4. Оскільки з огляду на обмеженість ринку коштовностей у близькому майбутньому малоймовірна можливість реалізації коштовностей по цінах, що відповідають їх дійсній вартості, — то договірні сторони погоджуються вважати обов'язковим строком реалізації названого вище особливого фонду коштовностей дворічний строк, рахуючи з дня ратифікації Мирного Договору. Протягом цього строку часткова або повна реалізація спеціально виділеного фонду коштовностей допускається кожного разу не інакше, як за письмовою згодою Російського Уряду. Після закінчення двох років Польща має право самостійно реалізувати зазначений фонд по найвищих цінах світового ринку на день продажу.

5. Суми, що виручаються від часткової або одноразової реалізації спеціально виділеного фонду коштовностей, — за переводом валюти на золоті карбованці — переходять до Польщі в рахунок 27 мільйонів золотих карбованців за залізничне майно.

6. Якщо продаж спеціально виділеного фонду коштовностей у загальній сумі не дасть виручки, що досягає 27 мільйонів зо-

лотих карбованців, Російський Уряд зобов'язується поповнити названий вище фонд коштовностей так, щоб до кінця розрахунку сума в 27 мільйонів золотих карбованців була повністю сплачена Польщі.

Якщо від продажу спеціально виділеного фонду коштовностей буде виручена сума, яка перевищує 27 мільйонів золотих карбованців, то надлишок понад цю суму передається Російському Урядові.

7. Російський Уряд залишає за собою право в будь-який момент з попередженням у тримісячний строк шляхом виплати Польщі 27 мільйонів золотих карбованців або невистачаючої до цієї суми решти викупити спеціально виділений фонд коштовностей або його нереалізований лишок, який надходить в цьому разі в повне розпорядження Російського Уряду з моменту погашення його зобов'язання по сплаті Польщі належної їй суми.

Ця угода є складовою частиною Мирного Договору, нарівні з ним має обов'язкову силу і не підлягає оголошенню.

На посвідчення чого уповноважені обох договірних сторін власноручно підписали її.

Рига, березня вісімнадцятого дня
тисяча дев'ятсот двадцять першого року⁵⁴.

Підписи

Друк. за зб.: «ДВП СССР», т. III, стор. 618—658.

SUMMARY

A comparative insight into two specific periods of Ukraine's political history reveals two distinct, yet parallel, trends, both of crucial significance in the country's struggle for freedom and independence. Either pro-Polish or pro-Russian orientation characterize the policies of Ukrainian leadership first in the seventeenth century, during the rise of the Kozak might under Hetman Bohdan Khmelnytsky, then again in the twentieth century, during the period of the Central Rada and the Hetmanate of Paul Skoropadsky. Disenchanted by the prospects of coexisting with Poland, Hetman Khmelnytsky signed the ill-fated treaty with Muscovy in Pereiaslav on January 18, 1654. Hetman Ivan Vyhovsky, realizing that Russia was using the treaty to abrogate the sovereignty of Ukraine, signed a treaty with Poland in Hadiach (September 16, 1658). The alliance, however, was extremely unpopular among the Kozak rank and file and aroused the ire of the masses. Taking advantage of the ensuing chaos, Poland and Russia signed a treaty in Andrusiv on January 13, 1667, which led to the first partition of Ukraine.

A similar situation developed in the twentieth century. The pro-Russian orientation became quite apparent in Hetman Skoropadsky's proclamation of November 14, 1918, and in the treaty of the Ukrainian Galician Army with the Russian Volunteer Army of Gen. Denikin (Ziatkivtsi, November 6, 1919). On the other hand, a direct result of pro-Polish orientation was the Warsaw treaty between Poland and the Ukrainian National Republic, signed on April 22, 1920. Despite the military victory of the Polish-Ukrainian forces over those of Bolshevik Russia, Poland eventually signed a treaty with the Russian Soviet Federated Socialist Republic — and with the alleged approval of the puppet Ukrainian Soviet Socialist Republic — in Riga on March 18, 1921, thus leading to the second partition of Ukraine.

Since the year 1971 marks the fiftieth anniversary of the treaty of Riga, this work dwells at length on the background, negotiations, and ultimate implications of that treaty.

Supplementing the text are pertinent documents of the seventeenth and twentieth centuries, given in their original form.

The author of this work is a senior Ukrainian journalist, former editor-in-chief of the Ukrainian daily DILO in Lviv, Ukraine, and currently an associate editor of the SVOBODA daily. A former officer in the Army of the Ukrainian National Republic, Mr. Kedryn is a historian and a member of the Shevchenko Scientific Society.

ЗМІСТ:

	ст.:
Від автора	5
Паралелі в історії України	7
II. ДОКУМЕНТИ:	
Переяславський договір	29
Гадяцький трактат	41
Андрусівський договір:	
Польський текст	53
Московський текст	69
Грамота гетьмана Павла Скоропадського	83
Договори з Денікіним	85
Варшавський договір	89
Ризький договір	97
Summary (резюме англійською мовою)	137